

Uit de Geschiedenis
der
Nederlandsche Woorden

door
P. KAT Pzn.

ZUTPHEN,
W. J. THIEME & Cie.

Een woord vooraf.

Bij het schrijven van dit werkje heb ik mij niet ten doel gesteld een grammatische behandeling van de taalvormen in vroegere en latere perioden, of het nasporen van de wetten, naar welke zich deze vormen hebben ontwikkeld.

Zooals de titel zegt, is door mij het een en ander medegedeeld uit de geschiedenis onzer taal; — zijn woorden en uitdrukkingen besproken met het oog op hun beteekenisverandering in den loop der tijden, en is in groote trekken aangewezen het verband tusschen de ontwikkelingsgeschiedenis van een volk en zijn taal.

In de eerste hoofdstukken heb ik in de verte gevolgd het uitnemende en in Duitschland zeer gewaardeerde werkje van Prof. Weise: „Unsere Muttersprache, ihr Werden und ihr Wesen.”

Een ander werk „English past and present, by Richard Chenevix Trench”, waarvan eenige jaren geleden reeds een zeventiende druk verscheen, werd door mij op enkele punten geraadpleegd, terwijl de bekende „Geschichte der Niederländischen Sprache, von Prof. Te Winkel” mij hier en daar belangrijke vingerwijzingen heeft gegeven.

In de dan volgende hoofdstukken zijn sommige woorden besproken, in het Middelnederlandsch gangbaar, maar thans geheel of gedeeltelijk uit de taal verdwenen.

Verder is de aandacht gevestigd op woorden en uitdrukkingen uit de kernachtige, schilderende taal van Hooft, die voor 't meerendeel, misschien onder den invloed van de

kleurlooze, omslachtige achttiende-eeuwsche schrijvers, in vergetelheid zijn geraakt.

Daarna heb ik nog eens weer gewezen op enkele vormen uit den Staten-Bijbel, die voor onzen tijd zoo goed als onverstaanbaar zijn geworden.

In het hoofdstuk over de gevoelswaarde der woorden zijn misschien door mij niet altijd streng de grenzen in het oog gehouden, die de gevoelswaarde scheiden van de beperking of uitbreiding der beteekenis; grenzen, soms moeilijk te onderscheiden, daar de gevoelswaarde dikwijls tot wijziging der beteekenis heeft geleid.

De stof voor het een en ander heb ik te midden van veel bezigheden in verloren oogenblikken en uitgekochte uren moeten verzamelen. Ik weet dat deze eenvoudige arbeid zijn gebreken heeft. Als het geleverde sommigen aanleiding mag geven tot diepere en meer gezette studie in deze richting, dan reken ik mijn moeite beloond.

ZUTPHEN, Juli 1911.

K.

1. Volkskarakter en taal.

De algemeene kenmerken van den geest van een volk noemt men het volkskarakter. Dit volkskarakter is in den loop der eeuwen gevormd vooral onder den invloed van bodemgesteldheid, klimaat en geschiedenis. Het beeldt zich af in de taal.

In het oog vallend is b.v. het onderscheid in aard en aanleg tusschen Romanen en Germanen.

De blauwe hemel, die zich welft over Italië, de heldere, doorzichtige lucht, die zelfs verwijderde voorwerpen in duidelijke omtrekken doet waarnemen, de zee van licht, waarin zich het landschap baadt, die de doode rots nog kleurt met levendige vervenpracht, — dit alles heeft den Italiaan bedeed met gevoel en smaak voor vorm en tint, met een gelukkigen aanleg, waardoor hij een hoogen trap van kunst heeft kunnen bereiken.

Anders is het in Middel-Europa. Daar heerscht drie maanden lang de winter met sneeuw en ijs, met lange nachten en donkere dagen, en gedurende andere drie maanden de herfst met zijn nevelen, storm en regen. De ruwheid van 't klimaat eischt daarom van den Germaan een harden strijd om het bestaan, die zijn wil staalt, zijn volhardingsvermogen veerkracht leent. 't Vijandig jaarseizoen bindt hem weken lang aan huis en haard, waar hij, in ruil voor het hem ontzegde natuurgenoet, smaak vindt in geestesarbeid.

De zuidelijke natuur wint het daarom van hem in fantasie. De wil en het gevoel zijn bij den Germaan sterker ontwikkeld. Grooter is zijn zucht voor persoonlijke vrijheid, heviger zijn drang naar individualiteit. Minder dan de Franschman is hij genegen zijn wil te onderwerpen aan dien van de gemeenschap. — Sedert eenige eeuwen beheerscht en reglementeert een academie de Fransche taal, en bejiveren prozaschrijvers en dichters zich de modellen na te volgen van groote meesters. De Duitscher en de Nederlander laat zich betreffende taal en stijl niet zoo gemakkelijk meesteren en heeft soms neiging tot bandeloosheid. De zucht naar vrijheid blijkt zelfs in den zinsbouw, b.v. in de plaatsing der bepalingen, in de scheiding van de deelen van saamgestelde woorden: „Ik heb gisteren mijn oudsten broeder op zijn buiten, aan den straatweg bezocht.” „Hij kwam eerst tegen middernacht met den laatsten trein aan.”

De Franschman stelt hoogen prijs op schoone stijlvormen en duidelijkheid, naar het woord van Voltaire: „Le génie de notre langue est la clarté et l'élégance.” Geen taal leent zich beter tot een populaire behandeling van wetenschappelijke onderwerpen dan de Fransche. Zij maakt bovendien gaarne gebruik van treffende tegenstellingen en geestige wendingen. De Duitscher en de Nederlander let in de eerste plaats op den inhoud van 't gesproken woord en wijdt daarna zijn aandacht aan de inkleeding, tengevolge waarvan de stijl van den eerstgenoemden vooral zich kenmerkt door een zwaren, vermoeienden gang.

In de Romaansche talen spelen de vloeiende medeklinkers l, m, n, r een belangrijke rol; verbindingen van consonanten, zooals in 't Nederlandsche schrik, spruit, schrijven, springen enz., vindt de Zuid-Europeaan hard en onwelluidend. Van het Duitsche Faltstuhl, 't Nederlandsche vouwstoel,

maakte het Fransch fauteuil, van maarschalk maréchal, van boegspriet beaupré.

Slotconsonanten heeft het Italiaansch betrekkelijk weinig, in 't Fransch worden ze meestal niet uitgesproken. Deze talen vinden het hinderlijk dat een vocaal op 't eind van een woord samentreft met een klinker aan 't begin van een volgend woord. 't Nederlandsch ergert zich niet aan uitdrukkingen als: „deze eindellooze oorlogen, onze oude onderwijzer” en dergelijke.

In 't Fransch valt in twee- of meerlettergrepige woorden de hoofdtoon op de laatste lettergreep. Onze taal eischt het hoofdaccent veelal op den woordstam als den drager der hoofdbeteekenis. In 't Fransch wordt het zinsaccent in de meeste gevallen aan 't eind van den zin gehoord, terwijl wij daarentegen dat gedeelte betonen, waarop het aankomt, wat de beteekenis betreft.

Het Duitsch en het Nederlandsch neemt een grootere mate van kalmte en vrijheid in acht ten opzichte van de schikking der woorden in den zin dan het Fransch. Laatstgenoemde taal eischt in de samengestelde tijden der werkwoorden het participium onmiddellijk na het hulpwerkwoord. In onze taal kunnen deze zinsdeelen door voorwerpen en bepalingen worden gescheiden.

Tegenover Talleyrands bewering, dat de taal het middel is om zijn gedachten te verbergen, maken de Germaansche talen zich, uit zucht tot overdreven duidelijkheid, in samenstellingen, aan pleonasmen schuldig. Het Middelnederlandsche mûl, van 't Latijn m u l u s, dat reeds muildier of muilezel beteekent, is bij ons later verlengd tot muildier. Zoo is ons rendier ontstaan uit het Oudnoorsche h r e i n n; men denke aan 't Fransch r e n n e. 't Oudduitsche en 't Middelnederl. w i n t of jachthond werd windhond. 't Oudduitsche stala, van stelen, is in onze

taal verduidelijkt door de samenstelling met *dief*: *diefstal*, evenals in het Duitsch *Diebstahl*. Noemde men in het Middelnederlandsch de bekende zwarte houtsoort met het aan 't Latijn ontleende woord *ebène* (Fransch *ébène*), thans spreken wij van *ebbenhout*.

Veel zou hier nog aan toe te voegen zijn. 't Bovenstaande zij genoeg om aan te duiden dat er verband bestaat tusschen volkstaal en volkskarakter.

2. De taal een spiegel van het volksleven.

Elken dag bedienen wij ons van een menigte voorwerpen, zonder ons veel te bekommeren over de herkomst of de wijze van vervaardiging dezer dingen.

Karl Andree begint zijn „Geschichte des Welthandels” ongeveer met de volgende woorden: „Ik zit aan mijn mahoniehouten tafel, met mijn voeten op een tapijt, een kop thee met suiker te drinken, en rook daarbij een pijp tabak. Op de tafel staat een ijzeren inktkoker en daarnaast ligt een stapel couranten. De tafel is gemaakt van hout uit Honduras, het tapijt is geweven te Kidderminster in Engeland, van wol, aangevoerd van de La Plata-rivier of uit Nieuw-Zuid-Wales. De thee komt uit China of Assam, de suiker uit Neder-Saksen, Brazilië of Cuba. 't Porcelainen kopje is gefabriceerd te Berlijn. De tabak is herkomstig uit Portorico. Het roer van mijn pijp is van Weichselhout, dat in Hongarije is gegroeid. Het meerschium van den in Thuringen gemaakten kop is gegraven in Klein-Azië. Het barnsteen aan het mondstuk kwam van de Oostzeekust, het zilver voor 't beslag van de pijp uit de mijnen van het Ertsgebergte, of wellicht uit die van den Harz of Potosi in Zuid-Amerika. De couranten zijn verschenen te

Londen, te Hamburg, te Augsburg, te Valparaiso, te New-York, te Adelaïde. De inktkoker werd gegoten in Bohemen.”

Ten opzichte der taal gaat het niet anders. Bij het spreken en schrijven maken wij gebruik van honderden woorden, waarvan wij de beteekenis wel kennen, maar over welke oorsprong voor ons een dikke sluier ligt. Even merkwaardig als het voor den denkenden mensch is iets te weten van de grondstoffen en de herkomst van de dingen, die hem dagelijks nut en genot verschaffen, even interessant mag het genoemd worden eenige kennis te verkrijgen van den oorsprong en de geschiedenis van de woorden der taal.

Een oppervlakkige kennis van de geschiedenis van het Nederlandsch is voldoende om te doen zien dat de taal van Maerlant of Boendale veel verschilt van die der Rederijkers; dat de taal, waarvan dezen zich bedienden, zich in veel opzichten onderscheidt van die van Hooft en Vondel; dat de manier van spreken en schrijven in de achttiende eeuw weer anders was dan in den bloeitijd; dat Bilderdijk en Feith hun zinnen anders vormden, en deels andere woorden gebruikten, dan dichters en prozaschrijvers uit het midden der negentiende eeuw en dat weer een aanmerkelijk verschil is waar te nemen tusschen de manier van gedachtenuiting in onze dagen en die in de zestiger en zeventiger jaren. Dit is ook zeer natuurlijk. In den ontwikkelingsgang van een volk zijn langzamerhand nieuwe ideeën boven den horizon verzezen, terwijl andere verloren gingen. Weer andere zijn meer of min belangrijk gewijzigd. Zooals het met de denkbeelden of begrippen is gegaan, zoo ging het ook met hun symbolen, de woorden. Voortdurend heeft men andere woorden moeten vormen om nieuwe ideeën uit te drukken; oude woorden zijn in onbruik geraakt, van andere is de beteekenis verengd of meer begrepsd. Synoniemen zijn

ver van elkander gedwaald en hun eigenlijke beteekenis is verdwenen. Zelfs geheele soorten van woorden zijn over boord gezet, als nieuwe meeningen of opvattingen veld hadden gewonnen.

„Een geschiedenis van de taal, waarin al deze wisselingen en veranderingen zouden beschreven zijn, waarin de invoering van elk nieuw woord was opgeteekend, voor zoover dit mogelijk is, — waarin het lot van ieder woord, dat langzamerhand verouderd is, gevolgd was tot zijn totale verdwijning, waarin de merkwaardigste woorden behandeld waren door al de fasen heen van hun opeenvolgende beteekenis, waarin bovendien de oorzaken van deze veranderingen en de invloeden, die daarop hebben medegewerkt, zouden verklaard zijn, — zulk een werk zou niet alleen een onderhoudende lectuur leveren, maar ook meer licht werpen op de ontwikkeling der menschelijke meeningen en gevoelens dan al de geleerde stelsels van metaphysica, die ooit geschreven zijn.” (1)

Tengevolge van de verandering, die de woorden, wat vorm en beteekenis betreft, in den loop der tijden hebben ondergaan, maken ze op ons den indruk van zwaar gesluisde beelden. De pogingen om den sluier op te lichten beloonen zeker ruimschoots de moeite. Wel zullen deze niet overal gelukken en blijft de geschiedenis van menig woord in duisternis gehuld. Maar bij elke ontdekking wordt onze geest verplaatst in vervlogen eeuwen, hooren we klanken uit het verleden, slaan we een blik in den beschavingstoestand van voorgeslachten.

Een belangrijk deel van Nederlands bodem, vooral van het diluvium, was oudtijds met bosch begroeid. Een onmetelijk woud strekte zich uit van de oevers van den

1) Archdeacon Hare.

Rijn tot het verre land der Daciërs, een woud zoo breed, dat, volgens Caesar, geen Germaan na zestig dagreizen er ooit het einde van had gezien. Ook daar, waar van dien boomgroei thans geen spoor meer over is, worden we er aan herinnerd door plaatsnamen gevormd met *b o s c h*, *h o u t*, *w o u d*, *w o l d*, zooals: 's Hertogenbosch, Neerbosch, Boschakker, Boschkant, Houtem, Houten, Dantumawoude, Wouterswoude, Woudenberg, Roderwolde, Oostwold, Noordwold, Bellingwold, Midwold.

Andere plaatsnamen danken hun oorsprong aan die van verschillende boomsoorten: eik, berk, beuk, linde, den, b.v. Eikenrode, Eikeburen, Eikenhorst, Eikenheuvel, Berkenwoude, Berkenrode, Beukhorst, Beukenboorn, Linden, Lindvelde, Dennekamp, Dennenburg.

Toen nog geen bruggen of veerponten bestonden, was men genoodzaakt de rivieren en beken te passeeren op ondiepe plaatsen. Bij die ondiepten heerschte een toenemend drukverkeer, 't geen kooplieden aanleiding gaf zich daar te vestigen. Rondom zulk een nederzetting kristalliseerde in den loop der tijden een dorp, een stad. De overtochts- of doorgangplaats noemde men *v o o r d e*, Hoogduitsch *F u r t*, verwant met *v a r e n*, welk woord oudtijds een ruimer begrip vertegenwoordigde dan thans, en *g a a n* beteekende. Men denke aan de uitdrukkingen: In volle vaart kwam hij aan. Hoe vaart gij? Verder aan: hemelvaart, kruisvaart, heirvaart. Plaatsnamen op voord of voort zijn: Bredevoort, Lichtenvoorde, Koevorden, Amersfoort.

De hoofdbezitting der oude Germanen was vee. Nog langen tijd, nadat ze met de Romeinen in aanraking waren gekomen en aan Rijn en Donau reeds geld in den handel werd gebruikt, was in de meer afgelegen deelen van Germanië het vee het eenige ruilmiddel. Tacitus ver-

haalt, dat men gewoon was onder hen met vee de boeten te betalen. Overeenkomstig de Ripuarische wetten werd het weergeld (eigenlijk mangeld, d. i. boete voor manslag) betaald met wapenen en vee. 't Latijnsche woord *pecu pecus*, beteekent in het bijzonder schaap, kleinvee. 't Is daardoor te verklaren hoe de beteekenis van 't woord *vee* overgegaan kan zijn in die van *have*, geld. Men vergelijkte het Lat. *pecunia* = vermogen, geld. Het in de middeleeuwen zoo dikwijls voorkomende woord *feudum* of *feodum* = leenroerig goed, beteekende waarschijnlijk oorspronkelijk bezitting in vee. Ulfilas vertaalde in zijn Gotische Bijbelvertaling het woord *geld* met *faihu* = vee en wist het woord *Mammon* niet beter te verklaren dan door *faihu-thraihns* of veeverzameling, menigte van vee.

Ieder had bij de Germanen het recht zich meester te maken van alles wat leefde en tot voedsel kon dienen, in 't woud, op 't veld of in 't water. Men gaf aan de streek, waar men voedsel zocht of jaagde, den naam *weide*, evenzeer als aan dat voedsel zelf. *Weiden* was hetzelfde als jagen. In het Oudnoorsch beteekende *weide* jacht. Wij spreken nog van een *weitasch* of *jachttasch*. Iets, dat prachtig, luisterrijk is, noemen wij *weidsch*. Dit woord had oorspronkelijk den zin van *flink*, *vermetel*, *trotsch*, zooals een *jager* is. *Uitweiden* over een zaak wil thans zeggen: *breedvoerig*, *omslachtig* over iets spreken. Oudtijds verstond men door *uitweiden*: over een groote oppervlakte *weiden* of *jagen*, buiten het veld *weiden*. Door het *geweide* verstaan we thans het *ingewand* van dieren; vroeger bedoelde men met dit woord het voedsel, dat in de *ingewanden* werd aangetroffen.

Oorlogvoeren was de gewone, althans de geliefde bezigheid der Germaansche stammen. Ze bekampten den vijand

onder bevel van een aanvoerder. Soms werd de strijd beslecht door een tweegevecht, waartoe de bevelhebbers elkaar uitdaagden. Zulk een uitdaging of toespraak heette een *g r o e t*. Groeten wilde zeggen verontrusten, uittarten, uitdagen, en in verband daarmee beteekende het verwante *g r e t i g* oorspronkelijk hartstochtelijk, woedend, driftig. Het tegenwoordige *g r e t i g* is synoniem met *begeerig*.

B u i t of *r o o f* was eigenlijk de kleeding van overwonnenen, die door de overwinnaars in bezit werd genomen. Men denke aan het Fransche *r o b e* en aan *d é r o b e r*, dat letterlijk beteekent: van de kleeding berooven. De aanvoerder had steeds het recht, van de ten onder gebrachte vijanden het beste deel, het *v o o r d e e l* te nemen van de kleederen of wapenen. Wat er voor de anderen overbleef, was het mindere deel of *n a d e e l*. Thans is voordeel winst en nadeel verlies.

Uit den tijd, dat de Germanen nog met hun kudden zwierven van de eene weideplaats naar de andere, dagteekent de oorspronkelijke beteekenis van het woord *r u s t*, Hoogduitsch *R a s t* = pleisterplaats of verblijfplaats. 't Gotisch woord *r a s t a* duidde een afstand, een eindweegs aan. Het rusten, zich legeren van een zwerfend volk, de afstand van de eene legerplaats tot de andere, werd als wegmaat beschouwd. Het Gotische *r a z n* = huis wijst op een wortel, die wonen, verblijven aanduidde.

In het Middenhoogduitsch bestond het woord *T a g e w e i d e* = dagreis, d.i. de weg, die op een dag werd afgelegd, de streek, die door het vee op een dag kon worden afgeweid.

Ons woord *p l e i s t e r e n*, d.i. ergens, in een herberg b.v., eenigen tijd vertoeven, is eigenlijk *peisteren*, van het Fransche *p a î t r e* (Oudfransch *p a i s t r e*) of weiden,

grazen. Het beteekende ergens verpoozen om het vee te laten grazen.

Een *a k k e r* was bij de zwerfende veeherders een veld, een weide, waarheen het vee gedreven werd. De Germaansche wortel *a g* drukte het begrip *d r i j v e n* uit. In lateren tijd, toen de nomaden landbouwers waren geworden en vaste woonplaatsen hadden gekozen, wijzigde zich de beteekenis van het woord *akker*. 't Werd gebezigd in den zin van bebouwd land. Men verbouwde *k o r e n*, d. i. zaadkorrel of graan; thans nog in sommige streken van Duitschland en op de zandgronden van ons land in de beteekenis van rogge gebruikt, — en ook *w e i t*, d. i. wit, wegens de kleur der tarwe.

Een *w e i d e* werd in 't Middelnederlandsch made genoemd, Hoogduitsch *Matte*. Deze naam leeft nog voort in Drente, waar men spreekt van een *mat land*, en komt in Holland te voorschijn in *d e i m a t* of *d i m e t*, d. i. zooveel land als in een dag door een man kan worden gemaaid, want *made*, *mat* zijn verwant met *maaien*. Een morgen gronds was een stuk land, dat door één persoon in een morgen kon worden geploegd.

Het gemaaid graan werd oorspronkelijk met de voeten uitgetreden. Deze arbeid noemde men in 't Gotisch *t h r i s k a n*, ons *d o r s c h e n*, eigenlijk trappelen met de voeten. Van de Romeinen leerden de Germanen het gebruik van den *d o r s c h v l e g e l*, Latijn *flagellum*.

Voor het bepalen van kleine maten deden de deelen van 't menschelijk lichaam dienst, b. v. de *e l*, d. i. de lengte van den arm, van den langsten vinger tot den elleboog, — de *duim*, de *span*, de *palm*, de *voet*.

De *maan* was de tijdmeter. Het woord *m a a n* komt wat het begrip betreft bij enkele Indogermaansche volken overeen met stammen, die meten beteekenen: *m ê n*, *m ê n s*

van den wortel $m\bar{e}$ = meten. Taalkundig is de verwantschap met meten niet aan te wijzen.

Van maan is *m a a n d* gevormd. De verdeling der maand in vier tijdvakken, schijnt in verband te staan met de fasen of schijngestalten der maan: eerste tijdvak = eerste kwartier, tweede tijdvak = volle maan enz. Sommigen hebben het vermoeden geopperd, dat met het oog op de verandering der maangestalten, het woord *week* zooveel wilde te kennen geven als verwisseling. Anderen hebben dit vermoeden op goede gronden betwijfeld.

De Germanen rekenden bij maanjaren. Teneinde gelijken tred te houden met het zonnejaar, moesten aan elk maanjaar twaalf dagen worden toegevoegd. Omdat de maan de tijdmetre was, had men de gewoonte den dag niet te rekenen van den morgen af, den tijd van de opkomst der zon, maar van den avond in verband met de opkomst der maan. In het Middenhoogduitsch sprak men van „sieben, und vierzēhen naht”, in plaats van zeven en veertien dagen.

In de namen van de dagen der week heeft de oude afgodendienst zijn sporen achtergelaten.

Z o n d a g, in 't Middelnederl. zonnendach, Lat. solis dies, schijnt reeds in vóór-christelijken tijd de naam van den tegenwoordigen eersten dag der week geweest te zijn, aan den dienst der zon gewijd, evenals *m a a n d a g* aan dien der maan. *D i n s d a g* was in 't Middelned. *d i s e n d a c h*, *d i n s e n d a c h* en is een samenstelling met het woord *T i u s*, bij de Grieken *Z e u s*, den naam van den god des hemels, door de Germanen vereerd als krijgsgod en als beschermer van de volksvergadering of *d i n g*. Het woord *d i n g*, thans gebruikt in de beteekenis van zaak, voorwerp, werd oudtijds gebezigd voor rechtszaak, rechtsdag. 't Middelnederlandsche woord *d i n g h e n*

drukte een gerechtelijke handeling uit; *bedingen* wil thans nog zeggen voorwaarden stellen, onderhandelen. Met het Middelnederl. woord *dadinge*, 't Middelhoogduitsche *tagedinc*, d. i. een rechtshandeling op een bepaalden dag, is verwant het tegenwoordige *verdedigen*.

De voornaamste godheid der Germanen was Wodan. Misschien onder den invloed van het Christendom werd hij later voorgesteld als het symbool der tyrannie en boosheid. Althans ons woord *woede* schijnt met Wodan in verband te staan. Naar hem werd de vierde dag der week *woensdag*, *wodansdag*, Engelsch *wednesday* genoemd.

Wodans zoon Donar, bij de Noren Thôrr, leende zijn naam aan onzen *donderdag*, Engelsch *thursday*.

Naar Wodans gemalin Frîa, de godin der liefde, werd de zesde dag der week *vrijdag* geheeten.

Zaterdag dankt zijn naam aan Saturnus, den Latijnschen naam van den Griekschen god Chronos. *Zaterdag* is de *Saturnidies*, de dag aan Saturnus gewijd.

't Bijgeloof der ouden schreef aan sommige dieren goede, aan andere kwade eigenschappen toe. Sporen hiervan treft men nog aan in sommige woorden en uitdrukkingen. De uitroep „Loop naar den koekoek,” wijst er op, dat deze vogel in een slechten reuk stond en als een duivelsch dier of als duivel zelf beschouwd werd. Het gezegde „Dat weet de koekoek,” herinnert aan de gave der voorspelling, aan dit dier toegeschreven.

Het woord *zwaan*, de naam van den bekenden vogel, wordt in verband gebracht met den wortel van een werkwoord, dat klinken, ruischen beteekent, Latijn *sonare*. 't Woord zou dus herinneren aan den zingenden zwaan, die door zijn gezang zijn stervensuur voorspelde. Vandaar

de uitdrukking *zwanenzang*, als de laatste zang van een dichter.

De *ooievaar* werd vereerd als een vogel, die geluk, zegen aanbracht. Nog spreekt men in onze oostelijke provinciën met schande van den onverlaat, die dezen vogel kwaad doet. Men vertelt van menschen, die een ooievaar hadden gedood, en kort daarop gestorven zijn.

't Woord *ooievaar*, *adebar*, *eiber* wordt meestal verklaard als gevormd uit het Gotische *aud*, d. i. schat of rijkdom en *baar*, van *baren* = dragen. De ooievaar zou dus een schatdrager zijn; ook de bringer van kinderen.

Evenals de godsdienst en het daarmee samenhangend bijgeloof treedt in de hedendaagsche taal nog hier en daar de rechtstoestand der oude Germanen aan het licht.

Bezitten wilde oorspronkelijk zeggen: zich neerzetten op den grond, dien men als eigendom mocht beschouwen. Wij spreken nog van een *havezaat*, een *ridderzaat* in den zin van landgoed, landeigendom van een ridder; van *ingezetenen* als personen, die een vaste woonplaats hebben in een stad of land, van *opgezetenenen*, bijzonder van plattelandsbewoners. Verloor iemand het eigendomsrecht, dan werd hij van zijn grond verwijderd, van zijn eigendom *afgezet* of *ontzet*.

Bij een rechtsgeding plaatste de rechter zich steeds in 't midden van den kring der belanghebbenden. Hij was verplicht de *omstanders* te raadplegen, alvorens het vonnis te vellen; hij moest zich richten naar de *omstandigheden*, zooals men 't noemde. Zooals boven reeds gezegd is, noemde men de rechtszitting *ding*, welk woord ook volksvergadering beteekende.

Het woord *zaak* had oudtijds den zin van strijd, twist, Gotisch *sakjô*. 't Werkwoord *sakan* betee-

kende twisten, strijden voor 't gerecht. *Verzaken* wil eigenlijk zeggen: afstand doen van zijn recht.

Wanneer door den rechter een grensregeling tusschen de landerijen van een paar eigenaars moest worden getroffen, nam hij eenige jonge menschen mede, die bij de rechtszaak moesten tegenwoordig zijn. Om hun die plechtigheid diep in 't geheugen te prenten, werden ze op last van den rechter bij de ooren getrokken. Zoo werden zij bij de rechtspraak betrokken en heetten getuigen. Dit laatste woord staat in verband met *tijen*, in 't Middelnederl. *tiën*, Hoogduitsch *ziehen*, Gotisch *tiuhan* of *trekken*. Tot de familie aan dit woord behooren *toom*, *teugel*, *tucht*, *tocht*.

De heidensche Germanen waren gewoon te zweren bij heilige steenen. De christenen riepen bij het eedzweren den grafsteen aan van een heilige, of een steenen altaar, waaronder de een of andere vrome begraven lag. Zij zwoeren bij steen en been. Vandaar de uitdrukking „steen en been klagen.”

Doodslag, aan een mensch gepleegd, werd meestal gestraft met weergeld. *Weer*, Lat. *vir*, beteekent man, evenals in *weerwolf*, waardoor men een spookgestalte verstond, eigenlijk een man, die 's nachts in wolfsgedaante rondliep. Door het aantrekken van een wolfhemd of wolfgordel kon de gedaanteverwisseling plaats hebben, die negen dagen duurde.

Indien aan een veroordeelde genade bewezen werd, dan dekte men hem toe met een mantel, om hem als 't ware aan het gezicht der strenge gerechtigheid te onttrekken. Misschien is van deze daad de uitdrukking afkomstig: iemands gebreken *bemantelen*. Anderen brengen haar in verband met het gedrag van Noachs zonen, Sem en Jafeth, die het lichaam van hun door den wijn bevan-

gen vader met een kleed bedekten. — Onze taal gebruikt ook het woord *d e k m a n t e l*.

Volgens sommigen leeft in het woord *bruiloft* nog de herinnering aan de oude gewoonte, dat de bruidegom, d. i. de man der bruid (*man* = 't Gotisch *g u m a*) haar moest rooven of haar althans moest trachten in te halen, terwijl ze hem ontvluchtte. Het tweede deel der samenstelling *loft* of *lauft* is verwant met het werkwoord *l o o p e n*.

Ons werkwoord *schenken*, in de beteekenis van ten geschenke geven, werd oorspronkelijk alleen in den letterlijken zin gebruikt van te drinken geven, inschenken. Hoewel het als zoodanig niet in 't Gotisch, wel in het Oudhoogduitsch te vinden is, schijnt het toch te herinneren aan de drinkgewoonten der Germanen. Deze oude beperkte beteekenis heeft in den loop der tijden plaatsgemaakt voor een begrip van veel ruimeren omvang.

De met de drinkgewoonte zoo nauwverwante zucht tot het spel schijnt de oorzaak te zijn van het werkwoord *bevalle n*, in de beteekenis van *a a n s t a a n*. Oorspronkelijk wilde dit woord zooveel zeggen als ten deel vallen. Met de uitdrukking „Deze zaak bevat mij” bedoelde men dus: „Deze zaak valt mij ten deel.”

Soms kwam de hartstocht voor het spel den speler te staan op het verlies van de vrijheid. Hij was dan als slaaf verplicht zijn meester aan te spreken met den titel *h e e r*, eigenlijk een comparatief van een woord, dat het begrip oud, eerwaardig uitdrukte, n.l. *h ê r e r o*.

De gebiedster van zulk een slaaf was de vrouw des huizes. 't Woord *v r o u w* was een vrouwelijke vorm van 't Gotische *f r a u j a*, d. i. gebiedster.

Den slaaf noemde men hoorige, d. i. iemand, die ver-

plicht was naar zijn meester te hooren, hem te gehoorzamen.

Bij het woord *schilderen*, in den zin van malen, op levendige, aanschouwelijke manier beschrijven, denken wij niet meer aan 't oude verdedigingswapen, het schild. In de riddertijden n.l. had men de gewoonte de schilden met wapenteekens te bemalen. Dit bemalen van de schilden noemde men *schilderen*.

Een andere beteekenis van *schilderen*, op wacht staan, is ontleend aan een krijgsman, die met een schild aan de hand op wacht stond. Vandaar nog de naam *schildwacht*.

Door het woord *boek* verstond men oorspronkelijk een enkele letter, op een houtje of beukenstaafje geschreven, of beter, daarin gegrift. De Germaansche priesters gebruikten dergelijke van letters (runen) voorziene beukenstaafjes of boekstaafjes, als geheimschrift. Een letter heette *boeka*, verwant met *beuk*, terwijl dit woord in 't meervoud ook gebezigd werd voor een verzameling van teekens, een brief, een geschrift. Ons woord *boek* is dus als een collectief te beschouwen. Het Hoogduitsch bezit voor *letter* nog 't woord *Buchstabe* en 't werkwoord *buchstabieren* of *spellen*. 't Nederlandsch werkwoord *boekstaven* is thans vrij wel verouderd. Het inkerven van letters in beukenstaafjes noemde men in 't Middelnederl. *writen*, ons tegenwoordige *rijten* of *scheuren*, *inkrasen*. 't Engelsch heeft *to write*, voor *schrijven*.

Bij het waarzeggen werden de letterstaafjes eerst uitgestrooid en daarna zorgvuldig verzameld. Dit verzamelen noemde men *lezen*, evenals in het tegenwoordige *arenlezen*. De figuurlijke beteekenis van *lezen* (een brief, boek lezen) is uit de oorspronkelijke gemakkelijk te verklaren.

Toen de Romeinen Germanië hadden veroverd, bouwden zij langs de groote rivieren, langs Rijn en Donau,

versterkte plaatsen of steden. Zulk een sterkte noemde men burg. De inwoners heetten burgers, en de man, die aan hun hoofd stond, was de burgmeester of burgemeester. Het woord burg ontmoet men in een menigte plaatsnamen: Middelburg, Doesburg, Kuilenburg, Aardenburg. Niet onwaarschijnlijk is de verwantschap van burg met bergen, d. i. in veiligheid brengen, n. l. binnen de muren eener stad of sterkte. Ook borgen, dat eigenlijk beteekende beschermen, zekerheid geven, kan er toe gebracht worden. De tegenwoordige beteekenis van leenen, op voorwaarde van onderpand, heeft zich hieruit ontwikkeld.

Met bergen is verwant herberg. Een herberg was oudtijds een gebouw, aan een grooten heer- of legerweg gelegen, waar een trekkend leger een onderkomen vond, dus geborgen kon worden.

De burgen waren dikwijls alleen omringd door een haag of heg; vandaar de namen 's-Gravenhage, Hagestein. De omheining werd ook tuin genoemd, welke naam later is overgegaan op den grond binnen een heg of schutting gelegen. Nog spreken wij van een omtuining maken. In 't Geldersch dialect treft men het woord betuund, d. i. betuind, begrensd aan: De appelen zijn dit jaar „betuund”, schaarsch. 't Engelsch heeft veel plaatsnamen op town of ton.

Een vestingmuur heette in 't Middelnederl. tsingele, d. i. singel, naar het Latijnsche cingulus, d. i. gordel. Vandaar de naam singel voor een met boomen beplante wandellaan om de stad.

Een woning of woonstede werd door de Germanen heim, heem, Gotisch haims genoemd; dit woord vindt men nog in: Sassenheim, Arnhem, Dokkum, Saaksum enz. Van heim afgeleid is heimelijk, d. i. huiselijk, vertrouwelijk, verborgen. Ook geheim;

datgene wat verborgen, binnen het heim of huis moet blijven.

De toenemende handel was de oorzaak van het ontstaan van markten, waar de kooplieden elkander konden ontmoeten, waar allerhande voortbrengselen van landbouw en nijverheid gekocht en verkocht worden. De naam markt staat in verband met het Latijn *mercatus* = handel. De groote kerkelijke feest- of vierdagen, Paschen, Pinksteren, de hoogtijden aan de gedachtenis van heiligen gewijd, brachten veel volk te zamen op de plaatsen, waar zich de hoofdkerken of cathedralen bevonden. Die dagen waren voor het houden van markten het meest geschikt. Men noemde deze jaarmarkten *kermissen* of *kermissen*.

Het woord *vieren* wil zeggen feesthouden. Hiermee verwant is de Fransche naam voor kermis *foire*, 't Engelsche *fair*.

Koop en verkoop van vaste goederen waren geldig na „jaar en dag”. Ze verkregen rechtsgeldigheid na den tijd van één jaar, zes weken en drie dagen. Dit uitstel werd toegestaan om den termijn niet gemakkelijk te doen overschrijden.

3. Beteekenis der woorden.

Hoe komen de dingen aan hun namen? Wat beteekenen die namen? Waarom heet een paard bij ons een paard, waarom noemt de Franschman dit dier *cheval* en heet het in 't Engelsch *horse*? Waarom heeten een huis, een deur, een schuur, een brief zooals zij heeten? Zoo kan men veel vragen doen, waarvan betrekkelijk slechts weinige bevredigend kunnen beantwoord worden. En toch

zijn deze vragen niet dwaas. Naast dit waarom moet een daarom bestaan, want de mensch heeft de dingen niet maar willekeurig met zekere klanken genoemd. Ongetwijfeld drukte hij door den naam het een of ander in 't oog vallend kenmerk uit. Wij noemen een stroompje een vliet, naar het vlieten of vloeien van het water; wij heeten een vloeistof, die gedronken wordt, een drank; wij spreken van een band, als we een ding bedoelen, dat tot binden kan dienen, — van een graf of een gracht, omdat ze door graven zijn ontstaan.

Een dergelijke naam is geen definitie, geen omschrijving van het bedoelde voorwerp. Hij noemt slechts een enkele hoedanigheid, met terzijdelating van alle andere eigenschappen. 't Woord *d r a n k* doet alleen aan *d r i n k e n* denken en zegt niet of men bier, wijn, water, melk bedoelt, of de vloeistof warm of koud, zuur of zoet is. 't Woord *g r a c h t* herinnert er alleen aan dat de sloot of geul gegraven is, maar vertelt niet of ze breed of smal, kort of lang, droog of vol water is.

In den loop der tijden is bij 't gebruik van een woord dikwijls het bijzonder in 't oogvallende kenmerk van de zaak, die er door werd aangeduid, uit het oog verloren en zijn in de plaats daarvan andere kenmerken op den voorgrond getreden.

Zooals reeds vroeger is gezegd, bedoelde men met het woord *h e r b e r g* eerst een legerplaats; thans beteekent het kroeg. Door een *b u r g* verstond men oudtijds een versterkte plaats, een door heggen, wallen of muren omringde stad. De schrijver van den *Héliand* noemde *Jerusalem*, *Bethlehem b u r g e n*. De in 't begin der tiende eeuw door Hendrik den Vogelaar met het oog op de invallen der Magiaren in Saksenland gestichte versterkte plaatsen ontvingen den naam *burg*: *Maagdenburg*, *Merseburg*. Thans

is de beteekenis van 't woord gewijzigd tot slot of kasteel.

Werd vroeger de naam hertog gegeven aan den legeraanvoerder, die met het heer ten strijde toog, thans is dit woord een adellijke of vorstelijke titel.

De geschiedenis der taal leert ons dat een woord in vroeger tijden dikwijls een ruimer, meer algemeen begrip vertegenwoordigde dan thans, dat de inhoud is ingekrompen, langzamerhand meer begrenzing gekregen heeft.

Het werkwoord *varen*, zooals wij het thans nog gebruiken, beteekent een voortbewegen op het water met een schip. Vroeger verstond men onder *varen* een voortbewegen in 't algemeen, zoowel te voet als per schip, per rijtuig enz. *Varen* wilde zooveel zeggen als *gaan*. Vandaar dat men sprak van *hemelvaart*, *kruisvaart*, *pelgrimsvaart*.

Iemand, die ten onzent logeert, aan onzen disch is genoodigd, noemen wij een *gast*. Woorden als *badgast*, *varengast* wijzen reeds op een ruimere beteekenis. Oudtijds bedoelde men met het woord *gast* een vreemdeling. 't Werd met laatstgenoemd woord synoniem gebruikt, zooals in Psalm 119 : 19. „Ik ben een gast en vreemdeling op aarde.” Eigenaardig is het, dat de Romeinen bij dit woord dachten aan een *vijand* (*hostis*); vandaar het Fransche *hostile* (*vijandig*).

Kamer (Lat. *camera*) duidde oorspronkelijk alleen het gewelf, de gewelfde zoldering van een vertrek aan. In de middeleeuwen bedoelde men er een paleis en wel het keizerlijk paleis mee, zooals blijkt uit *kamerheer*, *kamerdienaar*. Thans beteekent het eenvoudig een vertrek.

Ons woord *smal*, dat wil zeggen eng, niet breed, vertegenwoordigde vroeger een ruimer begrip en werd,

zoals nog in 't Engelsch, in den zin genomen van klein, gering. Ons werkwoord *smalen*, van het adjectief *smal* gevormd, heeft daarom ook de beteekenis van geringschatten, minachten. Zoo werd vroeger aan den kleinen man, aan 't mindere volk de naam gegeven „smalle gemeente”.

Het woord *kunst* diende voorheen tot uitdrukking van elk kunnen en weten. Dit begrip is langzamerhand verengd tot kennis, vaardigheid in verband staande met het schoone, in tegenstelling van wetenschap.

Een *ouderling* was, evenals nu nog in het Vlaamsch, iemand van hoogen leeftijd, een vrouw zoowel als een man. Het stond tegenover *jongeling*, waarmee men ook een meisje aanduidde.

Berucht (dat samenhangt met *roepen*) noemde men iemand, van wien een roep uitging, die algemeen bekend was, zoowel in goeden als kwaden zin. De tegenwoordige taal geeft aan het woord een beslist ongunstige beteekenis.

Een *gedrocht* was een schrikbeeld of spooksel, een gedaante, die zich als een mensch voordeed, waardoor men misleid werd. Het woord *gedrocht* is verwant met *bedriegen*. Wij hechten er den zin aan van een misvormd, wanstaltig persoon.

Het woord *klerk*, Middelnederl. *clerc*, aanvankelijk geestelijke beteekenend, later geletterde, geleerde, wordt thans niet anders gebruikt dan om iemand aan te duiden, die schrijfwerk verricht op een kantoor.

Wij bezigen het woord *overlijden* euphemistisch voor sterven. De eigenlijke beteekenis is *overgaan*, want lijden of liden wilde in 't Middelnederl. zeggen: gaan. Sporen daarvan vindt men nog in de uitdrukkingen *vereden week*, 't is lang geleden. Toen men 't woord

overlijden in gebruik nam om er sterven mee te kennen te geven, heeft men hierbij waarschijnlijk een overgaan een verplaatsing in een anderen toestand, in een ander, eeuwig leven op het oog gehad. Vrij materialistisch klinkt daarom ook het thans nog al voorkomende: „De man is doodgegaan,” wat men eigenlijk van een plant zegt.

Beperking van beteekenis wordt bovendien waargenomen in woorden, door de middeleeuwsche geestelijken aan het Latijn ontleend; b.v. *plaga*, wordt thans in den bijzonderen zin van kastijding, bezoeking genomen, onder den invloed van den Bijbel. Men denke aan de tien plagen van Egypte.

't Latijnsche *plaga* beteekent slag of stoot, wonde.

Zoo duidt men nu met *duivel* den boozen geest, den satan aan. 't Woord *diabolus* wil zeggen lasteraar.

Wij verstaan door *pijn* smart of lijden. Oorspronkelijk was *pijn* (Lat. *poena*) straf, boete.

Persoonsnamen als *arbeider*, *leeraar*, *prediker* werden oudtijds gebezigd om daarmee elk arbeidend, leerend, predikend persoon aan te duiden. Een *gezel* was iemand, die met anderen dezelfde zaal of kamer bewoonde. Thans worden deze woorden in een meer bepaalden, verengden zin gebruikt om bijzondere personen te kenmerken.

In tegenstelling met het bovenstaande is het van belang na te gaan, hoe het begrip door andere woorden vertegenwoordigd, langzamerhand veelomvattender is geworden. Deze verruiming van het begrip is het gevolg van het ter zijde laten of verwaarloozen van één of meer eigenschappen, die oorspronkelijk tot het begrip behoorden, en van het op den voorgrond stellen van een enkele dier eigenschappen.

Wij spreken van een h a n d s c h o e n, omdat de spraakmakende gemeente in de eerste plaats heeft gelet op den dienst, dien de schoen den voet bewijst, n.l. om dien te bedekken. De handschoen bedekt nu wel niet den voet, maar dan toch de hand. Op grond hiervan noemde men het voorwerp, waardoor de hand bedekt werd, een handschoen. Bij 't gebruik van dit woord is dus de bijzondere eigenschap van schoen als voetbedeksel ter zijde gesteld.

Niemand denkt thans meer bij de woorden kooppenningen, reispenning aan het kleine muntstuk, dat eertijds door 't woord p e n n i n g werd aangeduid.

Door een a d e l l i j k persoon verstaan wij eenvoudig iemand van hooge geboorte, die tot den adelstand behoort. Op den achtergrond is geheel geraakt de eigenlijke betekenis, n.l. iemand, die in 't bezit was van een ô d of leengoed.

A f r i k a is thans de naam van 't geheele zwarte werelddeel. De Romeinen noemden met dezen naam alleen de provincie in de buurt van 't oude Carthago, het tegenwoordige rijk Tunis.

Den naam A z i ë gaven zij aan 't gebied van den koning van Pergamus, het tegenwoordige Klein-Azië.

Het woord o n g e v e e r, Hoogduitsch ungefähr, wil eigenlijk zeggen: zonder gevaar, zonder vijandelijke bedoeling. Later nam men het in den zin van: zonder bedoeling, toevallig, en eindelijk van t e n n a a s t e n b i j.

De woorden e r g, d.i. kwaad, boos, nog aanwezig in ergeren, ergerlijk, argwaan, arglistig en ook als stam a r in de uitdrukking: in a r r e n m o e d e, d.i. in boozen gemoede; z e e r = pijn, wond; o n t z e t t e n d = van de plaats zettend, wegrukkend; v e r s c h r i k k e l i j k = schrik-aan jagend, zijn thans in spreek- en schrijftaal afgedaald tot bijwoorden, die eenvoudig den graad of de mate van

een handeling of toestand aanduiden: „De avond was erg prettig, wij hebben ons zeer vermaakt, ontzettend veel gezongen” enz.

Het woord *ellende* drukt thans den toestand uit van een ongelukkige, rampzalige. Naar den oorspronkelijken zin van dit samengestelde woord, uit *el*, d.i. *ander en land*, bedoelde men er mede het lot van iemand, die in ballingschap, in een vreemd land, moest ronddolen.

In de handelswereld spreekt men soms nog van een *beunhaas* en bedoelt dan een onbevoegd makelaar. Dikwijls ook verstaat men door een *beunhaas* iemand, die zijn vak niet kent of iemand, die zich op wetenschappelijk gebied waagt op een eigenlijk voor hem onbekend terrein, op glad ijs. Het doen van zoo iemand heet *beunhazen*, *beunhazerij*. Volgens sommigen staat dit woord in verband met het *gildewezen*. Een kleermakersgezel, die nog den meestergraad niet had verworven, maar toch reeds voor eigen rekening werkte, onttrok zich bij zijn arbeid aan de oogen van het publiek en ging zitten werken op een *zolder* (Hoogduitsch *Bühne*). Spottend zou men zulk een handwerksman, die schuchter als een *haas* zich verborg, een *beunhaas* hebben genoemd.

Een andere beteekeniswijziging merkt men op in die woorden, aan wier oorspronkelijk begrip een nieuw begrip is toegevoegd. Bepalingswoorden, die ter nadere omschrijving bij een hoofdwoord behoorden, zijn op deze wijze zelfstandig opgetreden. Nadat jarenlang dergelijke bepalingen hun dienst hebben gedaan, steeds in verbinding met dezelfde namen, laat de taal gemak- of korthedshalve eindelijk deze laatste wegvallen. Zoo spreekt men van *Rüdesheimer* (wijn), van *Bordeaux* (wijn), van *Pilsener* en *Munchener* (bier), van *marokijn* en *corduaan* (*leder*)

van Marokko en Cordoba) van gaas (stof van Gaza) van een baldaquin (een troonhemel, vervaardigd van een zijden stof, uit Bagdad afkomstig; Bagdad is in 't Italiaansch Baldacco), van sardijnen (visch van Sardinië), van krenten (gedroogde druiven van Korinthe) enz.

Hoogst belangrijk is in de taal de invloed van de *metaphore*, de trope of stijlfiguur, die berust op vergelijking of overeenkomst. Haar toepassing was deels een gevolg van de noodzakelijkheid om aan zekere voorwerpen, die geen andere namen hadden, namen te geven van dingen, die er in vorm of kleur mede overeenkwamen. Men denke aan 't oog van een naald, 't oor van een pot, den mond eener rivier, den voet van een berg; deels werd de metaphore aangewend om de gedachte aanschouwelijk te maken, den stijl te verfraaien. Zoo zegt men: „Het geld is de ziel van den handel. De man haakt naar roem.” Men spreekt van lachende velden, bloeiende steden, zilveren haren.

Metaphorische woorden van deze soort zijn er vele in de taal. Dichters spreken soms van de *horens* der maan, en bedoelen dan de beide punten van den sikkelvorm van dit hemellichaam. 't Zelfde woord horen wordt ook genomen, wegens den vorm, voor een gebakje, zoowel als voor een bergtop.

De namen *wolfsklauw*, *leeuwenbek*, *ridderspoor*, waarmede planten worden aangeduid, hebben hun oorsprong te danken aan dezelfde oorzaak. Met diernamen als *zeeleeuw*, *zeehond*, *vledermuis*, (*vleder*, van *vlederen* of *vliegen*) is het evenzoo gesteld.

Appelwijn, *brandewijn* zijn geen wijnen, evenmin als *eikelkoffie* een soort van koffie is. Wegens

overeenkomst met wijn en koffie zijn deze dranken zoo genoemd.

Hoe moeilijk, ja onmogelijk het voor den menschelijken geest is zich los te maken van het zinnelijk waarneembare, van stof en ruimte, blijkt duidelijk uit de omstandigheid dat de taal zich ter aanduiding van begrippen, die met den tijd in betrekking staan, steeds bedient van zegswijzen en woorden, die in den eigenlijken zin plaats, ruimte te kennen geven. In de eerste plaats is dit het geval met betrekkingwoorden als voorzetsels en voegwoorden. De woordjes *in, uit, voor, over, om, binnen* wijzen eigenlijk plaatselijke betrekkingen aan: *in den tuin, uit de stad, vóór het huis* enz. Toch gebruiken wij ze ook voortdurend om tijdsverhoudingen aan te geven. Wij zeggen: het gebeurde *in den winter, in Januari*, alsof de *winter en Januari* een plaatselijk begrip, een ruimte vertegenwoordigden. Wij beloven iemand *over veertien dagen, over een maand* te komen, even alsof we *over een rivier, een zee* heen moeten. En op dezelfde wijze gaat het met andere tijdbepalingen; *vóór een week, binnen een jaar, uit den tijd der revolutie, om Kersttijd*.

Deze overdracht van ruimte op tijd heeft nog plaats op honderden andere manieren. De taal is er vol van. Wij vertoeven *lang of kort* op een plaats, spreken van een *grote en kleine vacantie, van een tijdruimte, een tijdpunt, een tijdperk, een tijdvak, van een deel, de helft* van een dag. We brengen het begrip van beweging in de ruimte *over op den tijd, als wij gewagen van uren, die voorbijgaan, dagen en jaren, die daarheen snellen, die gaan en komen*.

Op dezelfde manier bepalen wij prijs, waarde, intensiteit, wanneer we vermelden dat de prijzen dalen of stijgen, dat iemand rijst in onze achting, dat onze buurman het

niet al te ruim of niet breed heeft, dat de temperatuur hoog of laag is.

Waarnemingen, door 't een of ander zintuig b.v. het oor of het oog gedaan, deelen wij mede met woorden, die de werking van het oog of het oor of een ander zintuig in letterlijken zin te kennen geven. Wij spreken van een schoon lied, een zacht of zoet geluid, van fluweelen tonen, van harde, ruwe klanken, van een heldere stem, van schreeuwende kleuren.

Dat de taal van aanschouwing uitgaat, blijkt vooral dan, wanneer we nagaan hoe ze steeds werkingen, toestanden, die tot het zieleleven behooren, in woorden kleedt, die, eigenlijk gebruikt, het zinnelijk waarneembare uitdrukken. Wij *b e g r i j p e n* een redeneering, alsof we haar omgrijpen, omvatten. We *v e r s t a a n* iemands woorden, iemands taal, en denken er niet meer aan, dat de letterlijke beteekenis van verstaan is *vóorstaan*, *vóor iemand staan*, en dat dus iemand verstaan zooveel wil zeggen als in iemands nabijheid zijn, zoodat we hem duidelijk hooren spreken. We spreken van *e e n d r a c h t*, alsof twee menschen samen een last dragen. 't Woord *h e i l i g* beteekende oorspronkelijk waarschijnlijk: geheel, ongeschonden, gezond. Thans neemt men het in den zin van: geestelijk, zedelijk volmaakt. *V r o o m* wilde zeggen nuttig, voordeelig, zooals blijkt uit het Middelnederl. *vromen*, d.i. *gedijen*, nuttig zijn. Daaruit ontwikkelde zich de beteekenis van: vooruit brengen, uitvoeren, later *dapper*, *kloek*. Thans is het: *godvreezend*. *S c h e l d e n*, eigenlijk: duidelijk hoorbaar verklaren of zeggen, zoodat het ook in gunstigen zin gebruikt werd (men denke aan *k w i j t s c h e l d e n*), wordt door sommigen in verband gebracht met *schal* = luide klank, waarmede weer verwant is *schel*, en ook *schelling* (klinkende munt).

Of iemand gelijk of ongelijk, recht of onrecht heeft, meenen we te zien, te voelen, te bespeuren (d. i. 't spoor te vinden) te merken (d. i. van een merk, mark of teeken voorzien).

Iemands levenspad noemen we oneffen, hobbelig, effen. Zijn smart heet bitter, zijn berouw knagend, zijn vreugde zoet, zijn gemoed koel, zijn hart ongevoelig, zijn wil slap, zijn opmerkingsgave scherp.

Berust de overdracht van de beteekenis der woorden op een betrekking tusschen het beeld en de bedoelde zaak, dan noemt men deze stijlfiguur metonymia.

De betrekking kan van onderscheiden aard zijn. Nu eens wordt het deel genomen voor het geheel: De vloot is bemand met duizend koppen, telt honderd zeilen of kielen; veel handen zijn aan 't werk. Ook in woorden als domkop, warhoofd, grootmond, langbeen, blauwkous, roodkapje. In dit geval, als het deel voor 't geheel genomen is, noemt men de stijlfiguur ook synecdoché.

Dan weer noemt men de plaats, het land voor de bewoners: de gansche stad spreekt er van, Frankrijk voerde oorlog met Engeland, de Hemel zal u zegenen. Of de zinnebeeldige daad voor het daardoor aangeduide begrip: op den troon zitten, van den troon stooten, iemand met lauweren kronen.

Verder spreekt men van de een of andere hoedanigheid, en bedoelt den persoon of de zaak, die deze hoedanigheid bezit: op de vlakte was geen boom te zien, de hoogte belette ons het uitzicht, de boot verdween in de diepte, de jeugd had vacantie, men gaf den arme een kleinigheid.

Zoo worden de namen van kunstenaars of geleerden genoemd om de vruchten van hun arbeid aan te duiden.

Wij lezen Bilderdijk, Vondel; wij spreken van een Van Dijk of een Rembrandt en bedoelen een schilderij; wij leenen iemand onzen Macaulay, onzen Schiller.

Andere stijlfiguren zijn de *antonomasia*, de *periphrasis*, de *hyperbole*, de *litotes*, de *ironie*, de *euphemismus*.

Antonomasia beteekent naamsverwisseling. Men bedient zich van deze figuur, wanneer men niet slechts een persoon of zaak wil noemen, maar tevens in dien naam een gunstige of ongunstige, in allen gevalle kenmerkende eigenschap wenscht aan te duiden: „Die jongeling mocht een Hercules genoemd kunnen worden, een Adonis was hij zeker niet.” „De droeve zanger (Borger) heeft geen moed die tranen op het graf te plengen”.

De *periphrasis* of omschrijving bezigt, in plaats van de bedoelde zaak, daarvan een min of meer uitvoerige omschrijving. Zoo zegt Huygens: „’t Zonnenrad begint te stooten tegen ’t Noorderkreeftenhek” en bedoelt: „De zon zal weldra haar hoogsten stand bereikt hebben.” En Bilderdijk, wanneer hij iemand wil laten zeggen dat nog negen maanden moeten verlopen, drukt dit in figuurlijke taal aldus uit: „Nog negenmaal na dezen zal dit gehorend licht (de afnemende maan in haar sikkelvorm) met de eigen kromtens prijken om ’t slinkend aangezicht.”

De *hyperbool* is de figuur der vergrooting of overdrijving, Men spreekt van ’t vergieten van stroomen tranen, van wegsmelten in tranen. Sommige dichters waren sterk in ’t gebruik van de hyperbool, en verliepen zich in zotte, belachelijke overdrijving. Swaanenburg, een dichter? uit het begin der achttiende eeuw, zegt ergens van zijn dichtader: „Mijn ader, sterk geport, braakt rotzen uit zijn kaken.” En Helmers, in hevige aandoening over den hem voorspelden ondergang van de Amstelstad, vertelt

dat hij „verpletterd op een bouwval nederstort.” ’t Liep echter beter af, dan men verwacht zou hebben, want in één adem laat hij er op volgen: „’k Herkom.”

De volkstaal, levendiger en aanschouwelijker gewoonlijk dan die der geleerden, geeft dikwijls aardige voorbeelden van deze figuur. Op een warmen zomerdag, nadat een verkwikkende regen was gevallen, hoorde ik iemand zeggen: „De boonen barsten in mijn tuin den grond uit en vliegen tegen de stokken op.”

De *litotes* of de verkleining is het omgekeerde van de hyperbool. Een klein leger wordt „een handvol dappere mannen”. Iemand verzoekt ons een amerijtje geduld te hebben (zoolang een Ave Maria duurt). David, vluchtende voor Saul, zegt tot den koning (2 Samuel 24:15): „Naar wien is de koning van Israël uitgegaan? Naar een dooden hond, naar een eenige vloot?”

De *ironie* laat iemand schertsend, spottend het tegengestelde beweren van ’t geen hij bedoelt. Van iemand, die niet tot de snuggersten behoort, is het: hij is een bol; van een gierigen rijkaard: de arme man heeft het ook zoo noodig, Ouders noemen in goedgehartige scherts hun liefste kind een deugniet, een stouterd.

Tot de ironie behoort de *oxymoron* (eigenl.: scherpe domheid). Deze figuur bezigt twee bijeenhoorende woorden op een wijze, dat het éene spottend het tegengestelde uitdrukt van zijn gewone beteekenis; „De regen wast het oude huis vuiler elken nacht; de zon bleekt het zwarter iederen dag.”

De *euphemismus* is een verzachtende manier van uitdrukking. ’t Is de poging der taal om een toestand, een daad, die ons onaangenaam aandoet, op min stootende wijze aan te duiden. Zoo zeggen we van iemand, die gestorven is: hij is overleden, verscheiden, heengegaan,

hij heeft het tijdelijke met het eeuwige verwisseld. Van iemand, die wegens schulden zich uit de voeten heeft gemaakt, heet het: hij is met de noorderzon vertrokken, hij heeft de plaat gepoetst. Van een dief is het: hij heeft zich vergrepen aan 't eigendom van een ander, alsof hij verkeerd heeft gegrepen, zich vergist heeft in 't grijpen. De geestige Staring, doelende op baldadige studenten te Harderwijk, die soms een haan uit het hok kaapten, zegt dat in den tijd, toen er nog geen hoogeschool was: „De huishaan op zijn rek (was) voor linksche grijpers veilig.”

Euphemismen zijn ook de zoogenaamde basterdvloeken, vloeken, zooals Hildebrand zegt, „met een balk in 't wapenschild” Bij uitroepen van schrik of verwondering of om aan de bewering meer kracht bij te zetten gebruikt de lichtzinnige taal een menigte van deze uitdrukkingen, over welke diepere beteekenis zelden of nooit wordt nagedacht. Ze zijn ontstaan uit vrees of tegenzin tegen de eigenlijke vloekwoorden, daar deze iets heiligs of vreeselijks te kennen geven.

4. Geheel of gedeeltelijk verdwenen woorden.

In de vorige bladzijden is aangetoond, hoe de hedendaagsche taal nog sporen doet zien van oude toestanden en gebruiken. Bij het lezen van de geschriften uit de middeleeuwen en zelfs van veel latere tijden stuit men op veel woorden en zegswijzen, die wij thans niet meer kennen of die thans geheel andere begrippen vertegenwoordigen.

Achterlande, achterstraten loopen zijn uitdrukkingen, waarvan men zich in de zeventiende eeuw nog bediende, maar waarvoor wij thans zeggen: door het and, hier en daar loopen, bij de straat loopen.

't Middelnederlandsche werkwoord *a c k e r e n* zou thans nog zeer goed verstaan worden, evengoed als weiden, huizen, tuinen of tuinieren.

A e l l i n g e, met de beteekenis van geheel en al, is verloren gegaan. 't Was een afleiding van het in alle Germaansche talen voorkomende *a l*, in den zin van geheel of elk.

Uit dit *a l*, saamgesteld met *t e h a n t* is ontstaan *a l t e h a n d*, dat *t e r s t o n d* beteekende. *Tehant* (ons thans) is eigenlijk: te hande of bij de hand, d. i. dichtbij. De oorspronkelijke beteekenis, die op een plaats zag, ging later over op den tijd. Bij ons vertegenwoordigt *t h a n s* het begrip van naastbijzijnden tijd, het heden, en we versterken dit woord in dezen zin niet meer met *a l*. Althans wil tegenwoordig zeggen: ten minste.

B e g a d e n, in den zin van uitrusten, in orde brengen, kennen we niet meer. Men bezigde dit woord vooral, wanneer er sprake was van de zorg, die men besteedde aan een overledene, vóór de teraardebestelling.

Waarschijnlijk was dit werkwoord afgeleid van 't Middelnederlandsche *g a d e n*, d. i. vereenigen, passen. Dit laatste is verwant met het thans nog bestaande *g a d e* of *genoot*, *echtgenoot*, en verder met *g a d i n g*, *g e g a d i g d e*. *Begaden* zou dan hebben moeten beteekenen: uitrusten, toebereiden met al datgene, wat iemand voegt of past.

G a d i n g wil zeggen: datgene, wat iemand past of behaagt. Den persoon, wien het een of ander past of lijkt, op een verkooping b. v., noemt men een *g e g a d i g d e*.

E e g a d e of *e e g a* is wettige *gade*, want het woord *e e* of *e e u w* vertegenwoordigt zoowel het begrip: lange tijd, als wet. 't Laatste begrip, schijnt uit dat van „lange tijd” te zijn ontstaan, daar datgene, wat zeer lang bestaan heeft, daardoor kracht van wet krijgt.

B e g o m e n werd gebruikt voor opmerken. 't Was een

afleiding van *goom* of *goem*, d. i. acht, zorg. Men sprak van iets *goom* nemen in den zin van iets waarnemen.

Becoren beteekende meestal verleiden, in verzoeking brengen. Oorspronkelijk wilde het zeggen : proeven, onder vinden. 't Werkwoord *becoren* is verwant met kiezen, Engelsch *to choose*, Fransch *choisir*. Dat kiezen of proeven tot verleiding kan voeren, ligt voor de hand.

Thans wordt *bekoren* genomen in den zin van aanlokken. Iets, dat bekoort, is aanlokkelijk.

Beten was afstappen van een rijdier, rusten, zijn intrek nemen. 't Werkwoord *beten* is een causatief van bijten of grazen. 't Werd oorspronkelijk gebruikt van een ruiter, die bij een rustplaats of herberg zijn paard of ezel deed grazen.

Wanneer iemand de ruime keuze van iets had, volop van iets bezat, zeide men dat „hi sine bore had”. Deze uitdrukking stond in verband met *boren*, *beuren*, d. i. ontvangen; thans nog over in geld *beuren*. „Sine bore hebben” stond dus gelijk met: hij heeft het maar voor 't grijpen; 't is een buitenkansje voor hem.

Born of *borne*, thans bron, in de beteekenis van water, komt niet veel meer voor. Bilderdijk spreekt nog van „versch geschepte born.”

Deemster, duister, is verwant met het Hoogduitsche *dämmern*, schemeren, en met *Dämmerung*, schemering.

't Woord *dierne*, *deerne*, gebruikt voor een vrouwelijke bediende of een meisje, oorspronkelijk waarschijnlijk de dochter van een lijfeigene. Het woord is van denzelfden stam als *dienen* en *deemoed*. Dit laatste woord beteekent eigenlijk: de gezindheid, gemoedsgesteldheid van een dienaar.

Met het Middelnederlandsche } woord *diet* bedoelde men volk. Reeds het Gotische *thiuda* werd in deze

beteekenis gebruikt. Het van diet afgeleide bijv. naamwoord *dietsch* wilde zeggen: wat aan een volk, een nationaliteit eigen is. Met *dietsch* of *duitsch* duidde men daarom zoowel *Nederlandsch* als *Hoogduitsch* en *Nederduitsch* aan. 't *Engelsch dutch* beteekent alleen *Nederlandsch*.

Het thans nog gebruikte *diets*, in: iemand iets *diets* maken, heeft dus den zin van: iets voor 't algemeen, voor een heel volk duidelijk maken. 't Wordt ironisch toegepast voor: iemand iets op de mouw spelden.

Een *drossate* was een tafelmanneker, een der aanzienlijkste ambten aan 't keizerlijk hof. Het *Hoogduitsch* heeft *Truchsess*. Later wijzigde zich de beteekenis tot stedehouder, landvoogd. 't Woord werd vervormd tot *drossaard*. Volgens sommigen is het ontstaan uit het *Oudhoogd. truh*, trog, schotel, en *sazjan*, zetten, en zou dus oorspronkelijk den zin hebben gehad van schotelzetter, d.i. iemand, die bij feestelijke gelegenheden den eersten schotel op 's keizers tafel plaatste.

Anderen zien in het eerste lid het *Oudsaksische druth*, d. i. schare of gevolg, en speuren in het tweede lid verwantschap met *sêtjón*, zitten. Volgens hen was een *drossate* dan iemand, die het gevolg van den vorst aan tafel de plaats moest aanwijzen.

Druust, aandrang of geweld, is verloren gegaan. *Mischien* leeft het nog voort in ons *druischen*. 't *Gotische driusan* beteekende vallen.

't Oude werkwoord *dwæen*, wasschen, ontmoeten wij nog in *dweil*, vroeger *dwale* of *dwele*, d. i. handdoek, waschdoek. *Dweilen*, thans alleen gebruikt van den vloer reinigen, had nog in de zeventiende eeuw de ruimere beteekenis van wasschen. Hooft zegt: „Hij *dweilde* zijn tronie met een neusdoek af.”

Eiselyc, *eyselike*, voor verschrikkelijk, afschuwe-

lijk, was een betere schrijfwijze dan ons ijselijk, want het is een vervorming van het oude *egislich*, zoodat de *ei* ontstaan is uit *e g*.

Hoewel wij het woord *f ad d e* of *v a d d e*, een adjectief in de beteekenis van *lui*, niet meer bezigen, treft men het nog aan in *v a d z i g*.

Het Middelnederlandsche woord *fore*, voor markt, is ontleend aan 't Latijn *feria*, feestdag, Hiermee verwant is het Hoogduitsche *Feier*, feest, plechtigheid, en *feiern*, vieren, feestvieren, rusten. En eveneens het Nederlandsche *vieren*, dat ook beteekent rusten, feesthouden en, bij uitbreiding, vrijlaten, inwilligen.

De beteekenis vrijlaten, laten schieten, komt voor in: een touw vieren, zijn hartstochten botvieren (bot, bout = einde; dus tot het einde). In de uitdrukking: iemands luimen vieren heeft vieren den zin van inwilligen.

't Latijnsche *feria* heeft in de Romaansche talen de beteekenis aangenomen van jaarmarkt, kermis; Fransch *foire*, Engelsch *fair*.

De woorden *ghedinkelecheit*, geheugen, en *ghedinckenes*, gedachtenis, zijn beide verwant met denken, 't Middelnederlandsch *dinken*.

Gheduren, voortdurend verblijf houden of volhouden, leeft nog in ons voorzetsel *gedurende*.

Nog wordt in hoogerer stijl het werkwoord *gehengen* soms gebruikt, in den zin van toestaan, gedoogen. Daarentegen is het zelfstandig naamwoord *ghehinc*, d. i. wil of toestemming, verloren gegaan. Gehengen wil eigenlijk zeggen: den teugel laten hangen of vieren en, figuurlijk toegepast: laten gaan, toegeven.

Genesen, behouden blijven, gered worden, werd in de middeleeuwen uitsluitend intransitief gebruikt. Ook beteekende het bevallen: „dat si skinds genas”. Thans

neemt men het woord genezen ook transitief: „een zieke genezen.”

R a k e n wil thans zeggen treffen. Vroeger kwam het ook voor in den zin van voltooien, slagen. Vandaar het oude bijv. naamwoord g h e r a e c t, dat zooveel beteekende als uitmuntend, naar den eisch, volkomen. Zoo sprak men van een wel gheraect ridder, van een gheraect verstand.

't Werkwoord g h e r w e n, bereiden, kleeden (inzonderheid het aantrekken van het priesterkleed) kennen wij niet meer. 't Is hetzelfde als het Hoogduitsche g e r b e n. 't Grondwoord is ons g a a r, Hoogduitsch gar, d.i. klaargemaakt of bereid. Vandaar nog het woord g e r f- of g a r f k a m e r, d.i. kleedkamer; thans consistoriekamer of sacristie van een kerk.

Hoewel het Middelnederl. g h e w i j s t, in de beteekenis van veroordeeld, uit de taal verdwenen is, bezitten wij toch de uitdrukking: een rechterlijk g e w i j s d e, d.i. een vonnis. Ghewijst is een verleden deelwoord van w i s e n of wijzen. Dit werkwoord was oorspronkelijk zwak, van 't bijvoeglijk naamwoord w i j s afgeleid, d. i. wetend of kundig, zooals in: iemand iets wijs maken. Wijzen beteekende kundig, wetende maken, aantonen.

Het bijvoeglijk naamwoord g h e l o v e, vermoeid, afgemat, treft men nog aan in de uitdrukking: het iemand l o o f maken, d.i. maken dat iemand van de eene of andere zaak genoeg krijgt.

G e n o e t, ons tegenwoordig genoot, d.i. gelijke in rang, komt van genieten, zoodat het eigenlijk iemand aanduidt, die met een ander geniet, of met een ander voor 't gemeenschappelijk onderhoud werkt.

G r a k e n, het aanbreken van den dag, is misschien verwant met krieken en het Eng. to creek, d.i. kraken; want men stelde zich het opgaan van de zon voor, ver-

gezeld gaande met geluid. Deze werkwoorden zijn weer verwant met krekel, een klanknabootsenden naam.

H o v e s c h was beleefd, welgemanierd ; 't zelfde woord als o n s h e u s c h, d.i. beleefd, vriendelijk, ook oprecht. In de laatste beteekenis wordt het in onzen tijd veel gebruikt als bijwoord van graad : „'t Is heusch (oprecht) waar.” 't Woord hovesch is afgeleid van hof en wilde oorspronkelijk zeggen : beleefd, welgemanierd, zooals dit aan het hof betaamt.

Op dezelfde wijze is het Hoogduitsche h ü b s c h ontstaan, 't Nederlandsche h u p s c h.

H a r d e kwam dikwijls voor als bijwoord van graad, b.v. : „Hem was te moede harde sware,” d.i. Zij waren zeer droevig gestemd. „Men mochte harde verre horen haerre tweer caerminghe,” d.i. Men kon zeer ver hooren hun beider gekerm. 't Woord harde beteekende dus : zeer, of eigenlijk : sterk, machtig. Wij spreken thans nog van hard loopen, hard werken. Wij noemen iemand hard ziek, vinden het weêr hard koud.

Bovendien leeft het woord h a r d (aard) als suffix in een menigte afgeleide woorden : g r i j s a a r d, d. i. in hooge mate grijs, r i j k a a r d, zeer rijk, v a l s c h a a r d, zeer valsch. In eigennamen, als A d e l a a r d, de edelsterke, B e r n h a r d, de beersterke.

L a c h t e r, smaad, schande, blaam, het tegenwoordige l a s t e r, is verwant met het Oudhoogduitsche werkwoord l a h a n, berispen.

L a z a r i e, melaatschheid, is een woord, dat in verband staat met de gelijkenis in het Nieuwe Testament (Lukas 16 : 19—31), waar van den rijken man en den armen Lazarus gesproken wordt. Men noemt deze ziekte thans nog Lazarus-ziekte, en een ziekenhuis voor besmettelijke ziekten een lazaret.

L i d e n, gaan, voorbijgaan, is nog niet uit de taal verdwenen. 't Bestaat nog in uitdrukkingen: verleden week, 't is lang geleden; ook in overlijden, dat eigenlijk beteekent overgaan. Het werkwoord liden, lijden, heeft het causatieve l e i d e n, doen gaan, voeren, doen ontstaan.

L i j f n e r e, levensonderhoud, staat in verband met het thans nog gebruikte generen, in den zin van onderhouden. 't Is het Hoogduitsche n ä h r e n en 't Middelnederlandsche n e r e n, waarvan n e r i n g, broodwinning, is afgeleid.

L i t t e i k e n, litteeken, herkenningsteeken, is thans bekend in de beteekenis van teeken in 't vleesch, wondteeken. 't Woord was oorspronkelijk l i c t e e k e n en 't eerste lid l i c, l i j k is vleesch, thans dood lichaam. Ook dit woord l i c h a a m is een samenstelling van lijk, l i c e n h a a m, waarin het tweede lid der samenstelling (haam) zooveel wil zeggen als hulsel, vorm. Lichaam beteekent dus eigenlijk vleeschkleed, vleeschbedeksel, datgene wat het geestelijk deel omhult.

L o g h e in de beteekenis van vlam, Hoogduitsch l o h e, leeft nog voort in l i c h t e r l a a i e, Hoogd. l i c h t e r l ö h, d.i. met heldere, lichte vlam. 't Eerste lid lichter is een vrouwelijke datiefvorm.

De Middelnederlandsche uitdrukking l u d e e n d e s t i l l e, letterlijk: luid en stil, werd genomen in den zin van geheel en al, in elk opzicht.

M a r e of m a a r, in de beteekenis van tijding, leeft nog in 't woord v e r m a a r d, beroemd, algemeen bekend, en dit is afgeleid von 't Middelned. m a r e n, bekend maken. V a n q u a d e r m a r e s i j n wilde zeggen: in een slechten reuk staan.

M a s s c i e n, ons misschien, is waarschijnlijk ontstaan uit m a c h s c h i e n, een verkorte uitdrukking voor: het

mach (mag) geschiên of geschieden, d.i. het kan gebeuren. Mach van mogen, had de beteekenis van kunnen.

Hem meien, zich vermaken, is nu: zich vermeien of vermeiden, d.i. zich vermaken, en wel in de buitenlucht. 't Woord is afgeleid van Mei en de eigenlijke zin van 't werkwoord is alzoo: zich vermaken op 't veld in de maand Mei.

Melden had in 't Middelnederlandsch een ongunstige beteekenis. 't Wilde zeggen: verklikken, verraden. 't Werkwoord is een afleiding van het Oudhoogduitsche mēlda, laster, verraad. Het thans gebruikte melden vertegenwoordigt een ruimer begrip, daar het wil zeggen: berichten, bekend maken, zoowel van goede als kwade zaken.

Menegertiere, van allerlei soort, is thans verouderd, evenals quادتiere, van kwade, slechte soort, putertiere van verachtelijke soort. Pute beteekende slecht vrouwspersoon. Het tweede lid dezer samenstellingen tier leeft nog in goedertieren (eigenl. goedertiere), d.i. van goede soort, goedaardig. Verwant hiermede is tieren, geaard zijn, aard hebben, b.v.: deze planten tieren hier niet. Uit deze beteekenis heeft zich die van geraas, levenmaken ontwikkeld.

Onzeker is het of het woord wispelturig hiermede in verband gebracht kan worden. Wispel is een vorm uit wispelen, zich bewegen, wankelen, terwijl turig misschien zou kunnen zijn tierig van tiere, zoodat het woord den zin zou hebben van: veranderlijk van aard zijn.

Mes, ons mis, een partikel, waardoor het verkeerde, soms ook het zondige van een daad of toestand wordt uitgedrukt, kwam oudtijds in een menigte samenstellingen voor, die we thans niet meer kennen. Mescame, van komen, was ongeval, ziekte; mescomen, iets kwaads overkomen; meshopen, wanhopen; mesmaken,

iemand iets verkeerd maken of veroorzaken, mishandelen; *mesnieten*, iets kwaads ondervinden. 't Laatste lid van deze samenstelling is 't Middelned. *nieten*, Gotische *niutan*, d.i. krijgen, nuttigen, gebruiken. Verder *mesprijs*, het tegengestelde van prijs, lof, dus: schande; *mesraken* in het ongeluk komen of raken; *meschieden*, iets kwaads ondervinden; *mesval*, ongeluk; *mesvallen*, in 't ongeluk storten; *meswende*, eigenlijk: een verkeerde wending, tegenspoed.

Miede, betaling, loon, is in 't Hoogduitsch *Miete*.

Minckē, gebrek bestaat thans niet meer. Daarnaast had men het bijvoeglijk naamwoord *manck*, ons *manck*, gebrekkig, bezeerd. Van *minckē* is afgeleid het werkwoord *verminken*, d.i. gebrekkig maken.

Moghen, dat thans zooveel wil zeggen als: vrijheid, verlof hebben om iets te doen, had in 't Middelnederl. de beteekenis van kunnen, macht of vermogen hebben. Deze oorspronkelijke beteekenis treffen we nog aan in de verwante woorden: macht, vermogen. Ook *meug*, in den zin van lust, wil, is van *mogen* afgeleid. 't Komt nog voor in de zegswijze: „tegen heug en meug”. *Heug* drukte zowel 't begrip van herinnering als van vreugde, blijdschap uit. Vandaar dat *heugen* thans wordt genomen in den zin van zich herinneren, en *verheugen* in dien van verblijden. *Tegen heug en meug* is: tegen zin en wil.

Mombore, *momboor*, voogd; oorspronkelijk *montbore*, was een samenstelling, gevormd uit *mund* of *munt*, d.i. hand of bescherming, voogdij, en een zelfst. naamwoord *bore*, verwant met *baren*, *barôn*, d.i. dragen. 't Woord *mund* komt nog voor in 't Hoogduitsche *Vormund*, voogd, en het Nederlandsche *mondig*, meerderjarig.

Moude, stof, aarde, is een afleiding van een wortel *mel* of *mal*, in de beteekenis van fijn maken, malen.

Hoewel 't woord moude of molde alleen in gewestelijke taal nog bestaat, zijn in 't Nederlandsch verscheiden verwanten aanwezig, zooals m u l, m o l m (turfmolm), m e e l, m a l e n.

N a e r n s t e l i k e, n e r n s t e l i k e had de beteekenis van ernstig, ijverig, met aandrang. 't Is gevormd van e r n s t of n a e r e n s t. Dit laatste was oorspronkelijk: i n a e r e n s t of i n e r n s t. Verwant hiermede is n a a r s t i g, v l i j t i g. Waarschijnlijk had het woord ernst oudtijds den zin van krachtbetooning, inspanning in den strijd. 't Woord ernst schijnt eigenlijk de beteekenis gehad te hebben van strijd, volharding.

't Bijvoeglijk naamwoord n a m e c o n t, bekend, beroemd, is een samenstelling van naam en cont of bekend.

N e g h e e n bestaat niet meer. Wij kennen alleen den verkorten vorm g e e n, dat als ontkennend lidwoord, telwoord of voornaamwoord dienst doet. 't Middelnederlandsche n e g h e e n, ook e n g h e e n is een samenstelling, naar men meent, van e e n met het ontkennende n o c h, n e c h of niet.

Ook n e w a e r, n e w a r e, d.i. o n s m a a r, het tegenstellende voegwoord, is een samenstelling van het ontkenkende n e met w a e r e of w a r e, den onvolt. verleden tijd conjunctief van wezen. 't Woord had dus oorspronkelijk de beteekenis van h e t w a r e n i e t.

N i e m e n als ontkennend onbepaald voornaamwoord is thans n i e m a n d, de ontkenning van i e m a n d. Het eerste lid van 't woord iemand, i e, beteekent: te allen tijde, ergens eens; het tweede is het zelfstandig naamwoord m a n, mensch, zoodat het woord wil zeggen: ergens eens een mensch. De d (vroeger t) aan 't slot is aangehecht, paragogisch, evenals in 't gewestelijke o v e n t voor oven, Z u t p h e n t voor Zutphen enz.

M e t n i e t o f n i e d e, in den zin van: met aandrang, met verlangen, is geheel verloren gegaan. N i e t, in den datief n i e d e, was in het Oudhoogduitsch n i o t en beteekende begeerte, verlangen. In dien zin komt het als n i u d ook voor in den Héliand, b.v. „ni was im is wordô niud”, d.i. zij hadden geen verlangen naar zijn woorden.

N o p e n komt thans alleen figuurlijk voor, en wil zeggen aansporen, aanmoedigen. In de middeleeuwen bezigde men dit werkwoord veel in de letterlijke beteekenis, b.v. „Doe nopte Renout met ghewoude sijn ors”, d.i. Toen spoorde Reinout met geweld zijn paard aan.

N o s e werd gebezigd in den zin van schade of verdriet. Het adjectief n o s e l beteekende schuldig, slecht. Deze woorden zijn verwant met het oude werkwoord n o s e n, schaden. Men brengt dit laatste in verband met het Latijnsche n o c e r e, schaden en met het Fransche n u i r e, schaden; met i n n o c e n t en n u i s i b l e. Het woord o n n o s e l, ons tegenwoordige onnoozel, wilde zeggen onschuldig, onschadelijk.

O d e had de beteekenis van licht, gemakkelijk, en komt nog voor in o o t m o e d, nederigheid van gemoed. 't Middelnederlandsche o o t m o e t, o o t m o e d werd gebruikt zoowel in den zin van zachtmoedigheid, onderdanigheid als van genade. De algemeene beteekenis, in verband met die van ode, was dus: gemakkelijk, handelbaar van gemoed.

O i r b e r l i j c (van o r b a r e of o r b o r e, d.i. nut, opbrengst), wil zeggen: nuttig. O r b a r e is een samenstelling van o r of o o r d.i. uit, en b a a r, den stam van 't werkwoord b a r e n, d.i. te voorschijn- of voortbrengen. 't Woord wil dus zeggen: het uit of door een zaak voortgebrachte. 't Zelfstandig naamwoord o o r b a a r is in onbruik geraakt, maar 't woord bestaat nog als bijvoeglijk naamwoord en

vertegenwoordigt thans meest het begrip van gepast. 't Werkwoord *orberen*, *verorberen*, *nuttigen*, is van *oorbaar* afgeleid.

Ommare hebben was minachting toonen. *Ommare* (onmare) zal een ontkenning zijn van *mare*, thans *tijding*, vroeger beroemd, opmerkenswaardig.

Het voegwoord *omdat*, thans redengevend, kwam in 't Middelnederlandsch veel voor als doelaanwijzend, waar wij op *dat* zouden gebruiken. *Omdat* is een samenstelling, waarvan 't eerste lid het voorzetsel *om*, en het tweede lid *dat* een zinslidwoord is. De figuurlijke hetrekking, door het voorzetsel *om* aangeduid, is doelaanwijzend: „Zij komen om te luisteren”. Die doelaanwijzende betrekking bleef het uitdrukken, ook toen het met *dat* verbonden als voegwoord werd gebruikt. Zoo zeide nog in de zestiende eeuw Anna Bijns: Lucifer heeft deze twee (Maarten Luther en Maarten van Rossum) gezonden te gadere, *omdat* zij heel kerstenrijk zouden bederven”. Verwarring van reden en doel heeft tot de beteekeniswijziging aanleiding gegeven.

Ombesceden, *onbescheiden* is een bijvoegl. naamwoord, dat onverstandig, onbeschoft beteekende; het daarvan afgeleide *ombescheidenheit* werd gebruikt in den zin van onmatigheid. 't Werkwoord *bescheiden* of *bescheiden* wilde oorspronkelijk zeggen: onderscheiden, waaruit zich de opvattingen van: juist oordeelen, beslissen, regelen, enz. hebben ontwikkeld. De genoemde beteekenis van *ombesceden* laat zich hieruit verklaren. De verandering van *on* in *om* is hier gelijk elders een gevolg van assimilatie (gelijkmaking).

In *ondaat*, thans verloren gegaan, waardoor men *misdaad* bedoelde, heeft on de beteekenis van *wan*, zooals nu nog in *ondier*, *onmensch*.

De woorden *ondank* en *ondanks* behooren nog tot de hedendaagsche taal, maar *ondank hebben*, in den zin van verdriet of berouw hebben, ook boeten, behoort tot een vroegere taalperiode. Het zelfst. naamwoord *dank* wilde oorspronkelijk zeggen: meening, wil.

Onder, in den zin van onderling, wederkeerig, kwam dikwijls voor: *onderlachen*, elkander toelachen; *onderminnen*, elkander beminnen; *onderschrijven*, elkander schrijven; *ondersien*, elkander aankijken; *onderspreken*, elkander toespreken; *ondersteken*, elkander stooten enz.

Onghedeghen, klein, gering, was een ontkenning van *ghedeghen*, een verleden deelwoord van *dijgen*, dat de beteekenis heeft van groeien, uitzetten. *Onghedeghen* wil dus zeggen, niet uitgezet, onvolgroeid. Verwant met *dijgen* zijn *dege* (in *ter dege*) en *dege*lijk. 't Oude *dege* had den zin van groei, voorspoed; andere verwanten zijn *dicht* en *dik*.

Ongehoeent werd gebruikt in den zin van: niet bedrogen, niet te schande gemaakt. Thans zou het zijn *ongehoord*, de ontkenning van *gehoord*, een verl. deelwoord van *hooenen*, smaden, beledigen.

't Bijvoeglijk naamwoord *onghehier*, *onghier* of *onguur* wordt thans weinig gebruikt. Toch spreken we nog van *guur* weer, en laten verkeerdelijk de ontkenning achterwege. *Onguur*, vreeselijk, schrikwekkend, is 't zelfde woord als het Hoogduitsche *ungeheuer*.

Onghemicke komt voor in den zin van: niet van pas, niet naar iemands zin of wensch. 't Is de ontkenning van *ghemic*, van pas, naar wensch. 't Woord staat ongetwijfeld in verband met *micken*, bedoelen, naar iets glurend zien.

Onnen, dikwijls *jonnen*, hetzelfde als ons gunnen,

uit ge-unnen waarin unnen de beteekenis reeds had van gunnen, veroorloven.

Onscone, in den zin van schandelijk, het tegengestelde van schoon, is als zooveel andere samenstellingen met on, b.v. onblide, treurig; ondaet, wanbedrijf; onlede, onledigheid, bezigheid; onlustech, ziek; onnere, oneer, schande; onsalech, onzalig, ongelukkig; onsochte, onzacht, hard, smartelijk enz., waarin on een veel sterkere ontkennende kracht heeft dan tegenwoordig, verloren geraakt.

Ontghinnen, ons ontginnen, wordt thans gebezigd van landerijen in gebruik nemen, beginnen te bebouwen; van mijnen, waaruit men delfstoffen haalt. In 't Middelnederlandsch had dit werkwoord de beteekenis van opensnijden, aansnijden, wonden. In de achttiende eeuw sprak men nog van een ham, een stuk vleesch ontginnen.

Ontlicsenen was onkenbaar maken, vermaken. Waarschijnlijk is de stam van dit woord lijk, in den zin van gelijk. Licsenen zou dan beteekenen gelijken, overeenkomen, en ontlicksenen: de gelijkenis wegnemen, onkenbaar maken.

Ontliven werd gebruikt in den zin van: doden, van 't leven berooven. 't Is afgeleid van 't Middelnederlandsche lijf, leven.

Iemand iets ontrichten of ontrecchten wilde zeggen: iemand iets ontzeggen door een rechterlijke uitspraak. Hoewel dit werkwoord soms wordt afgewisseld door ontcrichten is de beteekenis niet volkomen dezelfde. Ontcrichten toch was iemand door overmacht van iets berooven, iemand iets ontveldigen. Men treft dit ook als ontcrachten aan.

Ontslaan zeide men voor 't openslaan van een wijnavat, het afslaan van de spon, dus het aanbreken van

het vat. Bij overdracht werd dit werkwoord ook gebruikt voor opdoen, inslaan van wijn.

O n t s p r i n g e n, in den zin van ontwaken, is ook verloren gegaan: „Si ontsprongen overal, die daar in den huse sliepen”, d.i.: Zij ontwaakten overal, die daar in het huis sliepen. Ontspringen wil hier dus zeggen: bij 't ontwaken opspringen. Soms werd het ook gebruikt voor 't aanbrenken van den dag.

O o r t, o e r t had oorspronkelijk de beteekenis van spits, hoek, punt, einde, en ontving eerst later die van ons o o r d, d.i. plaats. O o r t in de beteekenis van munt, eigenlijk het vierde deel van een munt, staat hiermede in verband. Een vierkant muntstuk werd door middel van een kruislijn in vieren gedeeld. Het vierde gedeelte, de hoek, was het oort. Later schijnt de naam oort overgedragen te zijn op het vierde deel van een maat of gewicht.

Een oort was oudtijds het vierde deel van een stuiver en had de waarde van twee duiten. Als melkmaat was een oort het vierde deel van een kroes, d.i. twee mengel. Een mengel was als melkmaat 1.8 liter, als wijn- en biermaat 1.2 liter ruim. Nog wordt oort o.a. in Drente gebruikt in de beteekenis van het vierde deel van een gulden, een kwartje.

Men drukte door het woord oort ook iets heel gerings uit: „'t is geen oortje waard.” In denzelfden zin werd t w i n t gebezigd: „Daerom en twivele di niet een twent (twint)”, d.i.: twijfel daarom volstrekt niet. En zijn veel zegswijzen om een kleinigheid te kennen te geven. Anna Bijns zegt: „Al en es der keuze niet weert een platte peere”, d.i.: al is het verschil geen woze peer waard. Wij zeggen nog: 't Is geen duit, geen zier waard. Een z i e r is eigenlijk een mijt, een klein diertje, vroeger ook een kleine koperen munt.

O r e e s t was getier, onrust, woeling. De eigenlijke be-

teekenis van dit woord is dezelfde als van het Fransche *orage*, n.l. onweder, storm. Door overdrachtelijke toepassing is hieruit de eerstgenoemde ontstaan.

Ors, paard, is 't zelfde woord als het Engelsche *horse*. Door metathesis ontstond hieruit het nog gebruikte woord *ros*. *Orscoren* noemde men haver, omdat dit het paardenvoeder is.

Pand wordt thans gebruikt in den zin van waarborg, onderpand. In 't Middelnederlandsch kwam het voor in de beteekenis van schade, nadeel. *Iemand pand doen* was iemand schade berokkenen. De eigenlijke beteekenis schijnt te zijn geweest: schade in den oorlog geleden, een geroofd voorwerp; uit welke beteekenis zich die van schatting en eindelijk van waarborg ontwikkeld heeft.

Peistren, ons pleisteren is reeds vroeger verklaard.

Plechten, zich verbinden, iemands partij kiezen, is afgeleid van *plecht*, ons plicht. Dit werd genomen in den zin van misdaad, schuld, verplichting, zorg of verzorging. Wij noemen nog een medeschuldige een *medeplichtige*. *Plicht* is verwant met *plegen*, dat de beteekenis heeft van: zich bezig houden, voor iets zorgen, iets gewoon zijn. *Plicht* had soms ook de beteekenis van *ambt*. Vandaar nog ons *plechtig*, d.i.: zooals bij het ambt voegt of behoort.

Prijch of *prighe* werd gebruikt in den zin van ijver, vlijt, geestdrift. Hiervan is afgeleid het werkwoord *prighen*, ijveren, met geestdrift iets voorstaan.

Een *quaet* was oudtijds een booswicht. 't Woord, thans als substantief alleen gebezigd in de beteekenis van het slechte, de zonde, of als adjectief in die van slecht, zondig, diende toen om een persoon aan te duiden. 't Meervoud was *quadyen* of *quadien*.

Quic, *quicke* als bijv. naamwoord, was levendig,

evenals thans nog 't Engelsche quick. De oorspronkelijke beteekenis was: leven bezittend, en het werd als substantief genomen in den zin van *vee*. Wij hebben thans nog *kwikzilver*, letterlijk: levend zilver, en *verkwikken*, d.i. levend maken, verfrischen. Van *kwik* is ook afgeleid het werkwoord *kwieken*, eigenlijk: levend maken; thans gebruikt in den zin van: den groei bevorderen, opvoeden, grootbrengen.

't Werkwoord *quelen*, thans verouderd, wilde zeggen: pijn lijden, kwijnen, en komt als zoodanig nog voor in de zeventiende eeuw. Van dit *quelen* is het causatieve *kwellen*, pijn doen lijden, martelen, gevormd. Met *quelen* verwant is *kwaal*, pijn, ziekte.

Tequiste gaan was: verloren gaan, want *quist* beteekende: verderf, vernietiging. Ons daarvan afgeleid werkwoord *kwisten*, *verkwisten* is: verloren doen gaan, doorbrengen.

Reeren, brullen, is hetzelfde werkwoord als het Hoogduitsche *röhren*, 't Engelsche *to roar*. In Nederlandsche dialecten, b.v. in het Drentsch, komt *reeren* nog voor als luid schreien, hard roepen.

Reken, voor onder de asch brengen van het vuur, inrekenen, kennen we thans nog als *rakelen* en *inrekenen*. De eigenlijke beteekenis is *schrappen* of *harken*. Met het oude substantief *reek* of *raak* bedoelde men zoowel een pook als een hark.

Ries in den zin van lichtzinnig, dwaas, is geheel uit de taal verdwenen, evenals het werkwoord *riesen*, d.i. zich aan dwaze handelingen schuldig maken, en *riesheit*, dwaasheid.

Rinnen, in beweging geraken, vloeien, stroomen, werd ook gebruikt in den zin van *loopen*, zonder de bijbeteekenis van *snelheid*, als bij ons *rennen*, dat hard loo-

pen wil zeggen. Rennen is van dit rinnen een causatief en drukte dus oorspronkelijk het begrip uit van: in beweging brengen, doen vloeien, doen stroomen of doen loopen, b.v. een paard of rijtuig aanzetten, in beweging brengen, een paard aandrijven, jagen, laten springen.

Rive, rijf, beteekende mild, overvloedig, onbekrompen. Volgens prof. De Vries is hiervan afgeleid gerijf of gerief, d.i. dienst, gemakkelijk gebruik, en gerieven, van dienst zijn. Ook grif zou hiermede in verband staan. Dit woord beteekent thans vlug, stipt, ook mild. 't Engelse rife drukt het begrip van algemeen, mild uit.

't Werkwoord roeken, zorgen, zich bekommeren, is afgeleid van 't Middelnederl. roec, d. i. zorg, het acht geven. Deze woorden leven nog voort in ons roekeloos, zorgeloos, onbedachtzaam.

't Oude rockenen is thans berokkenen, in den zin van: op den hals halen, veroorzaken, en wordt steeds in ongunstige beteekenis gebruikt. Het staat in verband met rokken of rok (spinrokken), de stang, waar omheen het te spinnen vlas of de te spinnen wol wordt gewonden. Letterlijk zou dan berokkenen beteekenen: het winden van vlas of wol om het rokken, het gereedmaken alzo van het spinnewiel. Uit dit gereedmaken, bereiden, zou de figuurlijke beteekenis kunnen ontstaan zijn.

Runen was zacht, fluisterend spreken en komt nog in 't Hoogduitsch voor als raunen.

Een ruwaert, rewært, ruwaard was een bestuurder van een provincie, een goeverneur of stadhouder. Het woord is ontstaan uit het Fransche reward, eigenlijk regard, van regarder, zoodat de oorspronkelijke beteekenis opziener is.

Door een saghē verstond men een lafaard. Hiermee

verwant is ons *versagen*, den moed verliezen, bevreesd worden.

Door een *scaert* verstond men een gebrek, een ontbrekend deel, een afgebroken stuk van een voorwerp; de vijand maakte een *scaert* in een leger, d.i. een *gaping*; een dief maakte een *scaert* in iemands schatten, d.i. be-roofde iemand van een deel zijner schatten. Thans nog komt *schaarde* voor als breuk of hak in een mes of zwaard. 't Woord is verwant met *scheren*, dat snijden, verdeelen, knippen, beteekent, waartoe ook *schaar*, werktuig om te knippen, behoort, evenals *schering*, de draden, die 't weefsel afdeelen, — en *bescheren*, in den zin van toedeelen, beschikken.

Scalc, als bijvoeglijk naamwoord, had de beteekenis van listig, boos, ook slaafsch. Als substantief werd het woord genomen voor knecht, slaaf. In den zin van knecht komt het voor in *maarschalk*, d.i. eigenlijk paardenknecht; het werd ook voor hoefsmid gebruikt. Later was een maarschalk een vorstelijk ambtenaar, die op reis het toezicht had op het gevolg of reisgezelschap van zijn heer. Het eerste lid, *maar*, of *merrie*, is gevormd van een Germaansch woord *maar*, dat paard beteekende. 't Adjectief *schalksch* wordt thans genomen voor *guitig*, *grappig*, en een *schalk* is nu een *guit*.

Sceppensse, *gestalte*, *houding* en *scepper*, *kleermaker*, zijn verwant met *sceppen*, *scheppen*, d. i. voortbrengen, maken, vormen.

Sceren, *scheren*, nu eens als werkwoord gebruikt, dan weer als zelfstandig naamwoord, wilde zooveel zeggen als spotten, spot, scherts. Men sprak van *enen te scerne* *driven* en bedoelde: iemand voor den gek houden. Ons werkwoord *gekscheren* doet deze beteekenis van *scheren* nog voortbestaan.

S c o e, thans s c h o e n, in den vroegeren zin van s c h e e d e, foudraal, wijst op een oorspronkelijk ruimer begrip dan voetbekselsel.

Het werkwoord s l a e n, s l a a n, had een veel ruimer toepassing dan in onzen tijd. Wij spreken wel van: op de vlucht slaan, tegen den grond slaan, geloof slaan aan iets, geldslaan, de hand slaan aan iets enz., maar niet meer van tot en voeten slaen, d.i. (van een kleed) tot op de voeten neerhangen; van upwaert slaen, naar boven reiken; met sporen slaen, spoorslags rijden; voor niet slaen, in den wind slaen; enen raet slaen, beraadslagen.

S l i t e n, s l i j t e n, had de beteekenis van vernielen, verbreken; oorspronkelijk stuktrekken, scheuren.

Het werkwoord s l o y e n kwam voor in den zin van slepen en was verwant met het zelfst. naamwoord s l o y e, een sleep, ahangende van het middeleeuwsche vrouwenhoofddekseel. 't Is in afkomst hetzelfde woord als sluiet.

Z o n d e r l i n g h e had vroeger den zin van bovenal, inzonderheid, buitengewoon. Thans wordt z o n d e r l i n g genomen voor vreemd, ongewoon.

't Werkwoord s p a n e n is een afleiding van s p e n e, speen, dat in sommige Duitsche dialecten ook s p a n is. S p a n e n, thans s p e n e n, wil meestal zeggen van de borst nemen (van een zuigeling) en figuurlijk: kort houden; zich s p e n e n, zich onthouden. 't Middelnederlandsche s p a n e n drukte meestal 't begrip uit van over geen geld laten beschikken, kort houden.

S t a d e was 't zelfde woord als het tegenwoordige stad, dat echter de ruimere beteekenis had van plaats, plek, en, bij uitbreiding, gelegenheid. Verscheiden zegswijzen met dit woord waren in gebruik, b.v. staen in staden, d.i. bijstaan; ondersteunen; b i s t a d e n, met s t a d e n,

d.i. bij of met goede gelegenheid; stade noch oostonde, d.i. plaats noch tijd.

Een stijgbeugel werd stegereep genoemd, d.i. een reep, riem of band om het paard te bestijgen. 't Woord reep komt tegenwoordig nog voor in den zin van strook, ook van band, riem, hoepel.

Stunen tegen of op iemand of iets was zich tegen iemand of iets verzetten, of er zich tegen aankanten.

Taelman werd in 't Middelnederlandsch en zelfs nog door Coornhert gebezigd in den zin van advocaat.

't Werkwoord temen, behooren, passen, is thans betamen en verwant met tamelijk, dat oorspronkelijk behoorlijk, geschikt beteekende, maar thans genomen wordt in den zin van middelmatig, redelijk.

Tien of tyen was een sterk werkwoord en werd vervoegd: tiet of tyet, tooch, ghetogen. 't Beteekende trekken. Hiermee verwant zijn tocht, tucht, teugel.

Dit werkwoord tien moet niet verward worden met een ander tien of tyen, dat in ons aantijgen voorkomt en beschuldigen beteekent, maar vroeger ook in goeden zin genomen werd als: toekennen, prijzen.

Twien, twisten, had soms ook de beteekenis van twijfelen. Zoowel twien, als twisten en twijfelen staan in verband met het telwoord twee. De beide eerste werkwoorden duiden tweedracht, oneenigheid aan, het laatste onzekerheid, niet kunnen beslissen tusschen twee zaken. Verwant zijn nog de woorden tweern, een draad uit twee draden gedraaid, en twijn, d.i. dubbel garen,

Uutvertien werd gebruikt in den zin van uitrukken, uittrekken, en is een afleiding van tien, trekken.

Vaer, vare had de beteekenis van vrees. Wij treffen dit woord nog aan in gevaar, gevaarlijk en varen, d.i.: bevreesd, bang worden.

Vanden, in de beteekenis van willen, kwam steeds voor in verbinding met een infinitief: „Grimbert, nu hort haerwaert, ende vandet mi gheraden”, d. i.: Grimbert, hoor nu hier, en wil mij raadgeven.”

Vat, voor lichaam, treft men in de taal des Bijbels nog aan, waar de vrouwen zwakke vaten worden genoemd. In dien zin werd dit woord ook reeds in de middeleeuwen gebruikt. Maerlant zegt in zijn Rijmbijbel, als hij vermeldt dat God in den eersten mensch de levende ziel blies: „Hi zende die ziele in 't vat.”

Veynoot, het tegenwoordige vennoot, beteekende makker. 't Staat in verband met veint, vent, eigenlijk echtgenoot, kerel, en ook met veem, in den zin van vereeniging, genootschap. 't Veemgericht was een geheim genootschap, dat zitting hield als een niet door den staat ingestelde rechtbank om misdadigers te straffen.

Verbaren komt voor in den zin van verschijnen, te voorschijn komen, b. v. van de zon of den dag; dus aanbreken. 't Woord is afgeleid van baren, dat zoowel 't begrip van dragen, als te voorschijn brengen vertegenwoordigde.

't Bijvoeglijk naamwoord verdelike, handig, vlug, is verwant met verde, vaert, tocht of reis, en dit met varen, in de oorspronkelijke beteekenis van gaan of reizen. Hiertoe behooren mede de woorden veer, overtochtsplaats, en het causatieve werkwoord voeren. Verder: vaardig, gereed om te gaan en rechtvaardig, d. i. eigenlijk: rechthuisgaande, handelen in overeenstemming met recht en wet. Verdelicke wilde letterlijk zeggen: met vaart, in vollen gang.

Verdinghen, vrijpleiten, bevrijden, verlossen, is afgeleid van ding, in de oorspronkelijke beteekenis van

volksvergadering, gerecht. Verdinghen was iemand van vervolging of straf bevrijden.

Verheescen, bemerken, vernemen, te weten komen, is afgeleid van eischen, eescen, vragen, en heeft dus de beteekenis van: door vragen vernemen, of te weten komen.

Verliden, voorbijgaan, is een afleiding van liden, in den zin van gaan.

Vernoyen, vernoiën, verdrieten, vervelen, is gevormd van vernoy, d.i. verdriet.

Door een verre of varre, var verstond men een jongen stier. Bij het woord verre behoort het vrouwelijk woord vaars, vaarze, d.i. jonge koe.

Een denominatief van 't bijwoord ver was verren, waarvoor wij thans verwijderen, verdrijven zeggen. 't Stond tegenover het thans nog gebruikte naderen, van 't bijwoord nader gevormd.

Ook 't werkwoord verrieken, in den zin bemerken, bespeuren, is uit de taal verdwenen. 't Was gevormd van rieken, ruiken en wilde dus zeggen: ergens de lucht van krijgen, iets in den neus krijgen.

't Bijvoeglijk naamwoord verscoven, d.i. ellendig, verachtelijk, slecht, is een deelwoord van verscoven, het tegenwoordige verschuiven, zoodat het zooveel wilde zeggen als: verstooten, verworpen. Dit adjectief komt nog voor in den berijmden 25sten Psalm, vs 8: „Eenzaam ben ik en verschoven, Ja, d'ellende drukt mij neêr.”

't Werkwoord verwaten beteekende verbannen, buiten de kerkelijke gemeenschap sluiten, excommuniceren. Thans wordt het nog als bijvoeglijk naamwoord gebruikt, veelal in den zin van vermetel, overmoedig, verwaand.

Verweent, prachtig, heerlijk, weelderig, en ver-

w e e n t h e i t, pracht, heerlijkheid, dartelheid, mag niet verward worden met ons verwaand en verwaandheid.

't Werkwoord *verweghen*, zwaarvallen, drukken, is een afleiding van *wegen*. Dit *wegen* had de grondbetekenis van zich bewegen, zwaar zijn. Behalve het sterke Germaansche werkwoord *wëgan* bestond een causatief, dat „in beweging brengen op de weegschaal” beteekende. Hiermede is verwant *waag*, een werktuig om te *wegen*, ook gebruikt in den zin van zwevende zijn, onvast, onzeker zijn, b.v. „iets in de waag houden”, d.i. in onzekerheid laten. Verwant hiermede is 't werkwoord *wagen*, durven. De oorspronkelijke betekenis van den Germ. wortel *weg* was rijden, zich voortbewegen, waarmeê in verband staat *wagen*, *weg*.

Verwerken beteekende: door eigen werk en toedoen iemands gunst verliezen, door eigen schuld iemand van zich afkeerig maken: „Lucifeer, die met siere overmoede was dierste die verwrochte Gode,” d.i.: Lucifer die in zijn overmoed de eerste was die Gods gunst verbeurde. De onvolt, verl. tijd was *verwachte* of *verwrocht*.

Het adjectief *vro* beteekende verheugd. Een afleiding daarvan is ons *vroolijk*.

Waergeven was acht slaan, opmerkzaam zijn. 't Zelfst. naamwoord *waer*, *waar*, opmerkzaamheid, zorg, komt nog voor in ons *waarnemen*, verder in *bewaren*, d.i. zorg voor iets hebben, *ontwaren*, beginnen te bemerken, te zien, *verwaarlozen*, geen zorg nemen, geen acht slaan, *gewaarworden*, bespeuren.

Wanc, in den zin van weifeling, wispelturigheid, is verwant met *wanken*, waarvan *wankelen* is gevormd. Dit is op zijn beurt verwant met *winken*, *wenken*, eigenlijk een zijwaartsche of achteruitwijkende beweging maken.

Warneren werd gebezigd in de betekenis van:

versterken, van krijgsvolk voorzien, in staat van tegenweer brengen. 't Woord is verwant met het Fransche garnir, waarschuwen, en met het Hoogduitsche warnen.

't Bijwoord wijlneer is hetzelfde als ons tegenwoordige weleer. 't Is een verkorting van wijlen ere of wilen ere. Wijl of wijle is tijd, oogenblik. Wijlen ere of weleer wil daarom zeggen: een vroegere tijd. Dit wijl komt voor in ter wijl. d.i. te der wijle, op dien tijd en in de wijl, d.i. die tijd. In 't Middelnederlandsch werd de wijl, di wile nog gebruikt om den tijd aan te geven. In den Reinaert wordt verhaald van den strijd tusschen den vos en den wolf, die zoolang duurde, dat „men enen groten mile moghte hebben gegaen die wile,” d.i. dien tijd. De beteekenis van gelijktijdigheid is overgegaan in die van oorzaak. Als n.l. twee zinnen gelijktijdige handelingen of toestanden vermelden, kan de eene handeling of toestand ook de oorzaak zijn van de handeling of den toestand in den anderen zin vermeld, b.v.: „Hij neemt de zaken waar, dewijl zijn vader ziek is.” Als de laatste zin alleen gelijktijdigheid aanduidde, zou de wijl een tijdbepalend voegwoord zijn, waarvoor men thans ter wijl gebruikt. De laatste zin vermeldt tevens de oorzaak van den inhoud van den eersten zin, en langs dien weg is de wijl redengevend geworden.

Andere woorden van wijl gevormd zijn: onder wijl, middeleer wijl, verwijlen en ook wijlen (overleden).

Wroeghen had oorspronkelijk de beteekenis van aanklagen, beschuldigen. 't Werkwoord wordt weinig meer gebruikt; wèl het afgeleide zelfstandig naamwoord wroeging, in den zin van gewetensknaging, zelfbeschuldiging.

In dit hoofdstuk zijn enkel losse grepen gedaan uit den overvloed van geheel of gedeeltelijk verouderde woor-

den. Een volledig overzicht vindt men in een Middelnederlandsch woordenboek.

5. Vreemde woorden.

Als een zendeling zich heeft gevestigd te midden van een negerstam om er 't Christendom te prediken, dan zal hij langzamerhand aan zijn minder beschaafde zwarte broeders een menigte voorwerpen en begrippen leeren kennen, waarvan zij nooit gehoord hadden, en tegelijk met die voorwerpen en begrippen zullen ze in hun taal ook de namen ervan meer of min zuiver opnemen. Zoo hebben onze Germaansche voorvaderen hun taal verrijkt met een menigte woorden en termen, die ze met de begrippen, door die woorden vertegenwoordigd, ontvingen van de meer beschaafde Romeinsche veroveraars of kooplieden. Ook de Kelten en Grieken hebben hun sporen in onze taal achtergelaten. Van 't eerstgenoemde volk hebben we o.a. de woorden *rijk* en *ambt* geërfd; van de Grieken: *kerk*, *Pinksteren*; *paus*, ook *bisshop*, *duivel*, *engel* e.a.

Romes invloed was echter van veel meer beteekenis. Veroveraars en handelslieden van de kusten der Middellandsche zee voerden niet alleen een menigte den Germanen vreemde werktuigen naar Duitschland en aangrenzende landen, maar beijverden zich ook veld- en tuinvruchten, boomen, struiken en bloemen, afkomstig uit een milder klimaat, in de koudere streken van Donau en Rijn te doen gedijen. Zij kweekten hier de *peer* (*pirum*), de *kers* (*cerasus*), de *pruim* (*prunum*), de *moerbeï* (*morum*), de *perzik* (*persicum*); ze verbouwden er *linsen* (*lens*), *wikken* (*vicia*), *kool* (*caulis*), *venkel*

(feniculum) en kervel (caerifolium). Het landschap versierden ze met den beuk (buxus) en den larix (larix) en later verfraaiden ze hun tuinen met de roos (rosa), 't viooltje (viola) en de lelie (lilium). De namen van al deze planten herinneren nog aan haar zuidelijk vaderland. Ook de wijnstok werd overgebracht naar rauwer luchten en met den wijn (vinum), kelk en beker, aam en k u i p.

Van de dieren deden hun intocht in deze koudere oorden de fazant (fasianus), de pauw (pavo), de ezel (asinus), de kat (cattus).

Geen wonder, dat onze vaders, in plaats van hun aarden hutten, na verloop van tijd woningen bouwden, gemakkelijk en ruim naar Romeinsch model, en dat de bouwkunst in deze landen aan een menigte woorden het burgerrecht verleende, als kamer (camera), zolder (solarium), kelder (cellarium), toren (turris), pilaar (pilarius), venster (fenestra), kerker (carcer), terwijl ook straat (strata) en sluis (exclusa), tafel (tabula) hun intocht deden.

De handel met de Romeinen bracht woorden als korf (corbis), kist (cista), zak (saccus), markt (mercatus), munt (moneta), pond (pondo), brief (breve, brevis) en zegel (sigillum) in gebruik.

En hierbij bleef het niet. Minder alledaagsche woorden, aan rechtswetenschap, geneeskunde of andere kunde ontleend, deden hier hun intocht. Men denke aan pacht (pactum), schrijven (scribere), arts (archiater), pleister (emplastrum). Van groot gewicht voor de taal was bovendien de invoering van het Christendom in deze landen. Een menigte woorden, aan 't godsdienstig en kerkelijk leven ontleend, hebben we te danken aan de Latijn sprekende en schrijvende monniken der middel-

eeuwen: a b t (abbas), p r o o s t (propositus), p r i e s t e r (presbyter), d e k e n (decanus), t e m p e l (templum), a l t a a r (altare), o r g e l (organum), k r u i s (crux), k l o o s t e r (claustrum), k a n s e l (cancelli, cancellus).

Echt Germaansche woorden moesten het veld ruimen voor Latijnsche. W o r m of l i n d w o r m in de beteekenis van slang, werd verdrongen door d r a a k (draco); o r s (thans nog r o s), Engelsch horse door p a a r d van 't middeleeuwsch Latijnsche paraverêdus, d.i. bijpaard); o r s k o r e n, d. i. haver voor e v e n e, Fransch avoine, Latijn avena.

In het tijdperk der Beiersche graven werd onze taal vermengd met germanismen. Van meer omvang was echter de taalverbastering onder den invloed van het Bourgondische hof. De Rederijkers maakten het Nederlandsch tot een bedeldeken. Velen waren niet in staat een regel te schrijven zonder Fransche woorden en uitdrukkingen.

Johan Baptista Houwaert, een dichter, die te Brussel leefde in de zestiende eeuw, schreef:

Nu ghepresupponeert, dat iemant is eloquent
 En dat hy in der Rhetorijcke is excellent,
 Dat hy philosophelijck can argumenteeren,
 Dat hy de harmony der Musijcken kent,
 Mitsgaders den loop weet van 't firmament,
 En dat hy alle hantwercken can useren,
 Dat hy de republycke weet te regeeren,
 Dat hy kennis heeft van Nigromancye,
 Dat men hem in de rechten heeft sien doceren,
 Dat hy gheleert is in alle const en cleerye,
 So en weet hy nochtans niet ten selven tye,
 Ten sy dat hy weet te doen den wille van Godt.
 Die buyten Godts woort wilt wijs zijn, is sot. ¹⁾

¹⁾ Bij Jonckbloet, Gesch. der Ned. letterk. Dl. II.

De invloed van het Fransch dagteekent al van vroeger dagen. Reeds in de veertiende eeuw treft men o.a. in Jan Boendale's „Leken Spieghel" een groot getal Fransche woorden aan: abijt, kleed (habit); ayse, blijde, vroolijk (aise); aysieren, vroolijk maken; amie, minnares; amijs, minnaar (ami); assailgieren, belegeren, aanvallen (assaillir); avijs, raad (avis); in baloten staen, in onzekeren toestand verkeeren (van balloter); cesser en, ophouden (cesser); deduut, vermaak (déduit); zonder faelgien, zonder feilen; failgieren, feilen (faillir); fijn, einde (fin); foreest, bosch (forêt); fortse, geweld (force); froyt, fruut, ooft (fruit); sonder ghilen, zonder spot (Oudfransch guille); gijste, rustplaats (gîte); joye, vreugde (joie); caproen, muts (chaperon); keytijf, ellendig (chétif); coetse, bed (couche); kockijn, lui mensch (coquin); conduut, waterleiding (conduit); lake, meer (lac); liveereert, bevrijd (délivrer); loy, wet (loi); maisniede, hofhouding (Oudfransch maisnie); messelgier, bode (messenger); morseel, stuk, brok (morceau); mortere, mortel, kalk (mortier); oór, oer, erfgenaam, (hoir); oreest, gemor, eigenlijk storm (orage); orisoen, gebed (oraison); pays, paey, vrede (paix); paysen, bevredigen; passen, overtrekken (passer); pauwelioen, tent (pavillon); peinsen, peysen, denken (penser); pine, moeite (peine); planteit, overvloed (Oudfr. plenté, Eng. plenty); te pointe, van pas, zooals 't behoort (à point); recoevereren, recovereren, zich herstellen (recouvrer); respijt, uitstel (Oudfr. respit); sconfieren, scoffieren, een nederlaag doen lijden, thans schoffeeren, schenden (Oudfr. desconfire); sorcours, hulp (secours); die viseie houden, 't oog op iets houden (visée).

Gedurende de Kruistochten, toen onze voorouders meer dan anders met de Franschen in aanraking kwamen, namen ze evenals de Duitschers veel van hen over, zoowel betreffende de inrichting der woningen, de kleeding als de vermaken. Soms gebeurde 't ook dat Germaansche woorden, door de Franken in Gallië ingevoerd, in verfranschten vorm naar het noorden terugkeerden, b.v. galoppereen, misschien verwant met het Gotische *ghalapan*, loopen; *banier*, 't Fransche *bannière*, 't Gotische *bandwo*, teeken; *heraut*, Hoogduitsch herold, Oudfransch *héralt*, terugwijzende op een Oudduitsch *herwald*, legerbeambte.

Omgekeerd ontleende het Fransch weer sommige woorden aan 't Germaansch. Zoo staat het Fransche *balcon* in verband met *balk*; *framboise* met *braambes*; *drogue*, droge koopwaar, met *droog*; *digue* met *dijk*; *fauteuil* met *vouwstoel*; *flèche*, pijl, met *flits*; *foc*, zeil, met *fok*; *haquenée*, telganger, waarschijnlijk met *hakkenei*; *haubert*, een soort van harnas, met *halsberg*; *haring* met *haring*; *cabillaud* of *cabliau*, met *kabeljauw*; *cambose* met *kombuis*; *cahute* met *kajuit*; *clapper* met *klappen*; *clinche* met *klink*, sluitijzer aan een deur; *lansquenet* met *lansknacht*; *colza* met *koolzaad*, *raapzaad*; *crémaillère*, beugel, horlogeveer met *kram*; *lècher* met *lekken*; *bourgmestre* met *burgemeester*; *plaque* met *plak*; *tricot* met *strik*, *strikken*.

De Renaissance had op de taal een invloed zoowel ten goede als ten kwade.

Ten goede, inzooverre mannen als Coornhert en Spiegel, in aansluiting met de leden van de Kamer „In liefde bloeiende”, de taalverbastering trachtten te stuiten. Genoemde Kamer gaf in 1584 een Nederlandsche spraak-

kunst uit onder den titel: „Kort Begrip, leerende recht Duidts spreken, oock waerheit van valsheit te scheidt”, bestaande in vier deelen: 1. Tweespraack van de Nederduytsche letterkunst; 2. Ruygh-bewerp van de Redenkaveling; 3. Kort begrip des redenkavelings, in slechten rijm; 4. Rederyckkunst, in rijm op 't kortst vervat.

Coornhert schreef er een inleiding of voorrede voor, waarin hij mededeelde dat het eenvoudige, onvervalschte Nederlandsch van vroeger eeuwen door vreemdtongige landvoogden en hun gevolg begraven was geworden onder een bastaardstaal, die „als een slavonische Ismaël den meester gemaackt ende 't huys inne ghehad heeft. Daaruyt hy haast verstoten zal worden, indien daar komen vele liefhebbers van de echte taal, nu weder als van den doden uyer aarden niet zonder groote ende moeyelijke arbeid opgegraven ende in 't leven ghebracht door de schryvers van dit boexken.”

In hun geschriften beijverden Coornhert en Spiegheel zich dit ideaal tot werkelijkheid te brengen. Marnix had zich in zijn kernachtig heldenproza eveneens taalzuiverheid ten doel gesteld. Hooft dreef in zijn prozawerken, vooral in zijn „Historiën” het purisme zelfs zóo ver, dat hij een menigte vreemde woorden, vooral titels en beroepsnamen, die hier te lande reeds het burgerrecht verkregen hadden, onbarmhartig over de grenzen zette en door andere verving, die voor 't meerendeel geen sympathie mochten inoogsten.

De pogingen dezer mannen, hoe edel en vaderlandslievend ook, waren niet in staat de afgodische vereering der klassieken, door de geleerden van dien tijd aan den dag gelegd, te bezweren. Met minachtend schouderophalen werd het pleidooi, dat de bewerkers van bovengenoemde grammatica in de opdracht van het tweede stuk tegenover de profes-

soren der Leidsche hoogeschool hielden, met het oog op de invoering van het Nederlandsch bij de academische lessen, aangehoord. De hooge geleerden dachten er in de verste verte niet aan het deftig, ouderwetsch staatsiekleed, dat de goê gemeente zoo geweldig imponeerde. over den tuin te hangen. Op hun colleges en in hun geschriften bleven ze zich bedienen van het Latijn. Niemand kon op den naam van beschaafd man aanspraak maken, die geen Latijn verstond.

De vereering van de taal der klassieke oudheid werd oorzaak van de verwaarloozing van het proza. Dit was de invloed ten kwade. Van kanselredenen, staatsstukken, brieven was niet alleen de stijl hoogst gebrekkig en onbeholpen, maar de taal wemelde bovendien van vreemde woorden, door het volk stadhuiswoorden genoemd. De studie van het Romeinsche recht bracht termen in zwang als delinquent (schuldige), cliënt (beschermeling van een pleitbezorger), magistraat (overheidspersoon), agnaat (bloedverwant van vaders zijde), legaat (erfmaking), advocaat (pleitbezorger), familie, proces en veel andere. De geneeskunde bezigde, in plaats van gezwel, verkoudheid of zinking, onpasselijkheid: abces, catarrh, indispositie.

Voor al op 't gebied van 't onderwijs wemelde het van Latijnsche woorden en uitdrukkingen. Men denke aan: examen (onderzoek), tentamen (voorloopig onderzoek), praedicaat (ambtsnaam, titel), glossarium (verklarend woordenboek van verouderde woorden), compendium (kort begrip), commentaar (verklaring), aula (grootte vergaderzaal eener universiteit), kathedra (leerstoel), podium (verhevenheid, voetstuk), censuur (oordeel, disciplinaire straf), autoriteit (gezag); verder aan: chemie, theologie, geographie. Zelfs de eenvoudigste rekenkundige bewerkingen duidde men aan met geleerde termen als: additie en addeeren, mul-

tiplicatie en multipliceeren, abstractie en abstraheeren enz. De dragers der wetenschap of zij, die daarvoor wenschten door te gaan, vertaalden hun eenvoudige familienamen in deftig Grieksch of Latijn, of voegden er een klassieken sleep aan toe: Faber, Sartorius, Pistorius klonk, meende men, voorname dan Smid, Kleermaker, Bakker; Grotius en Catsius dan De Groot en Cats; Desiderius Erasmus dan Gerrit Gerritsz.; Johannes Goropius Becanus dan Jan van Gorp van Hilvarensbeek.

Naast het Latijn speelt in 't laatst der 17de en in de 18de eeuw het Fransch op nieuw een belangrijke rol. Lodewijk de Veertiende verhief Frankrijk tot den machtigsten staat van Europa, zijn hof werd als het brandpunt der beschaving beschouwd. Parijs was de toongeeftster op 't gebied van kunstmaak. Bij ons te lande was met den rijkdom, door den handel verworven, de vroegere eenvoudigheid van zeden vooral onder de gegoede standen verdwenen. De toenemende weelde prees alles wat Fransch was. Men las Fransche romans, men kleeedde zich op zijn Fransch, men liet zijn kinderen opvoeden door Fransche bonnes. Ons Nederlandsch werd weer met een groot getal vreemde woorden doorspekt. Men beijverde zich brillante partijen te geven, waar men tegenover de *élégant* gekleede, *coquette* dames de fijnste *courtóisie* en *galanterie* in acht nam, maar waar ook soms *malice* en *intrigue* een gevaarlijk spel speelden. Tegelijk met vreemde kleedij, vreemde spijzen en dranken deden ook de vreemde namen van al deze zaken hier hun intocht.

Maurits en Willem Lodewijk hadden bij 't invoeren der Romeinsche krijgskunst in 't Nederlandsche leger getracht de Latijnsche oorlogstermen in de landstaal te vertolken en zich bij het drillen hunner troepen van Nederlandsche

commando's te bedienen. Dit heeft niet kunnen verhinderen, dat men compagnie mooier vond dan vendel, parade dan wapenschouw, infanterie dan voetvolk. En in de militaire wereld speelt tot op den huidigen dag het Fransch derwijze de hoofdrol dat men termen als batterij, barricade, brigade, peloton, bataljon, generaal, luitenant, sergeant, fourier, passanten, fourragères enz. enz. moeilijk door inheemsche termen zou kunnen vervangen.

Als proeve van taalverbastering in de zeventiende eeuw volgt hier een besluit van de Staten van Holland van den 2^{den} October 1666, betreffende de bekende zaak van den ritmeester Buat :

In achtginge genomen zijnde, dat de feyten ende delicten (misdrijven) by den Rithmeester Buat ende sijne Complicen (medeschuldigen) geperpetreert (begeaan) voor soo veel haer Edele Groot Mo. albereyts uyt de confessie (bekentenis) van den selven Buat, mitsgaders uyt de minuten (oorspronkelijke, of origineele opstellen) van deszelfs missiven (brieven) ende andere stucken hebben kunnen afnemen, van soodanigen dangereusen (gevaarlijken) gevolge zijn, dat by aldien daer jegens niet met behoorlijcke promptitude (stiptheid), vigeur (kracht) ende vereyschte naedruck werde geprocedeert (een rechtsgeding gevoerd), ende soo hooge Crimina (misdaden) naer de dispositie (gebod, voorschrift) van de Wetten ende Placaten (aangepunkte kennisgevingen der regeering) van den Lande ten uytterste gestraft, te beduchten staet, dat daer uyt veel ongemacken voor den Staet souden komen te rijzen, die aen deselve in tijden en wylen een irreparable (onherstelbare) slach souden kunnen toebrengen, Is naer voorgaende deliberatie (beraadslaging) goetgevonden

ende verstaen, dat d' enormiteyt (snoodheid) van de voorschreve delicten (misdrijven), ende de consequentie (gevolgtrekking), die by ontstentnisse van een severe (streng) administratie (handhaving) van Justitie (het recht) over de selve met reden te beduchten staet, door Commissarissen (gelastigden) van haer Ed. Groot Mo. alsoch aan den Hove ('t Hof van Holland) op het krachtichste sal werden gerepresenteert (voorgesteld), met ernstige recommandatie (aanbeveling) dat deselve daer op behoorlijcke reflexie (overweging) willen maecken, ende speciael (bijzonder) bevel dat de Raden haer in desen precise (nauwkeurig) naer de Wetten ende Placaten sullen hebben te reguleren (regelen), sonder daer van in het Sententieren (vonnissen) van den voornoemden Buat, ende andere sijne Complicen (medeplichtigen) eenichsints te deflecteren (afwijken), dewyle haer Ed. Groot Mo. niet als met de hoochste onaengenaemheyd haer van der selver rechtmatige verwachtinge in desen gefrustreert (teleurgesteld) souden konnen sien, ende sijn ten fine (met het oogmerk) voorschreve versocht ende gecommitteert (gemachtigd), gelijk versocht en gecommitteert worden bij desen d'Heeren Vivien, van der Dussen, Burgersdijck, Hop, Paets, van der Geest ende van Neck, ende sal dien onvermindert Extract (uittreksel) authentijc (echt, geloofwaardig) uyt de bovenstaende haer Ed. Groot Mog. Resolutie (besluit) de eerste ende andere Raden van den opgemelten Hove toegesonden worden om te strecken tot der selver naerichtinge. 1)

De bewering van Vondel, zestien jaar vroeger: „Onse spraeck is sedert weinige jaren herwaert van bastertwoor-

1) Bilderdijk, Gesch. des Vaderlands, dl. IX, Ophelderings en Bijvoegselen.

den en onduitsch allengs geschuimt en gebouwt,” schijnt dus wel wat voorbarig, tenzij hij het oog mocht gehad hebben hoofdzakelijk op de poezie van zijn tijd. Want het kan niet ontkend worden, dat de strijd, door Spieghel, Coornhert, Hooft, Bredero en anderen tegen vreemde indringers op taalgebied gevoerd, een weldadigen invloed heeft uitgeoefend op de producten der letterkunde.

Tegenover bovenstaand bastaard-Nederlandsch kan ik mij niet weerhouden een fragment aan te halen van de schoone rede, den 19^{den} Juli 1572, uitgesproken in de eerste vrije Statenvergadering te Dordrecht door Philips van Marnix, heer van St. Aldegonde, waarin hij de ellenden schildert, waaraan deze landen ten prooi waren onder de dwingelandij van Alva, herinnerende aan de onbaatzuchtige pogingen, door den Zwijger aangewend, om verlossing te brengen, en eindelijk de Staten aansporende diep in de beurs te tasten, ten einde den Prins de middelen te verschaffen om het bevrijdingswerk voort te zetten. „Geen tong”, zegt hij, „(is) zoo wel ter taal, die zoude kunnen uitspreken, hoe bitter het den vroomen Vorst valt dat ooghelyn van Europa, zoo roodt van bloedighe traanen, dien bloem van alle landdouwen zoo smaadelyk vertreeden, dat preeel des aardboudems zoo barbaarlyk verwoest en tot een vat der uitheemsche vuylnisse gemaakt, te zien. Ach, beleefd' hy eens den dagh, dat de luyster der vryheit weeder oplooke; en wy, dien zoo loflyk een lidtteeken van de wonden onzer voorouderen is aangebooren, 't zelve onbekroozen ¹⁾ in 't voorhoofd droeghen, daar de Spanjaardt het nu, met de schandtvlek der slaavernye, bekladt en verduistert houdt: dat de kuysheit onzer vrouwen, de eere onzer dochteren, de staat onzer zonen, de zielen aller landtzaaten, eens

1) onbesmet.

verzeekert wierden teeghens de geylheit, de geldtzucht, de bloetdorst, en geweetensdwang van den tieran en zyn' trauwanten, zoo strydigh met ons in aardt, inborst, en zeeden: nemmer met vroolyker zon moght' hem de heemel toelonken. Het hoopen en haaken naa dit geluk deeden hem, van Alvaas intree en den aanvang der gemeene jammeren af, alle middel en moeyte, alle kosten en arbeydt aanwenden, om, nu drie jaaren geleeden, zoo schoon eenen hoop ruyteren en knechten te velde te brengen. Maar (ach arme!) een stadt van belang niet, die haar eyghen heyl zoo waardt had, dat het haar lustte, de vlyt zijner Doorluchtigheit met eenigh betoogh van handtbieding, te beantwoorden. Oorzaak, dat, by mangel van toevoer en veylighe uitspanning, dat treflyke geweldt, eensdeels door onweeder en ziekte gesleeten, eensdeels van den honger verslonden; endtlyk, mits wanbetaaling, door tweedraght verscheurt is; en in plaats van vrucht te doen, zynen veldtheer uitgeput, en om al 't overschot zyner haave geholpen heeft. Niet met een, nochtans, heeft hy daar den moedt ingebrokt, oft zyn hart van de Landtzaaten verwydert; maar dagh en nacht zyn zinnen gescherpt, op het hervatten van 't heerlyk werk hunner verlossinge. Daarnaa, zyn, door Gods genaade, de ooghen veeler steeden geopent, die zich teeghens den tieran verklaart, en den Hooghemelden Prins vuurighlyk t' haarder hulpe hebben aangeroepen. Eenen deerlyken strydt baard' hem dit, in 't gemoedt; mits dat het bezeffen zyner onmaght hem t'elkenmaale deed afslaan, 't geen, daar hy, van de kraft eener brandende meedooghenheit, zoo heftelyk toe gedreeven werd."

Toen tengevolge van het herroepen van het edict van Nantes in 't laatst der zeventiende eeuw zich een menigte refugie's in Holland vestigden en er hun tijdschriften in

de mode brachten, werd het Nederlandsch op nieuw met Fransche woorden overstroomd. Men doorloope slechts een der nieuwsbladen uit de achttiende eeuw, b.v. de Post van den Neder-Rhijn, en men ontmoet overal vreemde en bastaardwoorden: als: commerce of commercie, publicque vendue, continueeren, observeeren, caprices, poinct, important, converteeren, dispositie, guarandeeren, retourneeren, pretendeeren, rouleeren enz. enz.

En niettegenstaande den ijver van sommige taalzuiveraars is ook de litteratuur der twintigste eeuw nog volstrekt niet van „vreemde smetten vrij.” Doorblader de nieuwste romans of novellen en gij stuit op: reputatie, laboreeren, usurpeeren, emotie, expressie, intens, passie, observatie, exceptioneel, abstraheeren, visie, nobel, bourgeois, modest, devotie, savouereus en veel andere.

6. Woorden en uitdrukkingen uit Hoofds Nederlandsche Historiën.

Hoofds Historiën omvatten een tijdperk van bijna een derde gedeelte eener eeuw, van den afstand van Karel V, in 1555, tot het einde van Leicesters bewind, in 1587. De schrijver besteedde aan dit werk grootendeels zijn twintig laatste levensjaren. In 1628, ongeveer een jaar, nadat hij voor de tweede maal gehuwd was, legde hij de eerste hand er aan. Arbeid noch moeite werd door hem gespaard om het te bouwen op hechte grondslagen. Een achttiental historischrijvers, inheemsche en vreemde, vrienden zoowel als vijanden, werd door hem geraadpleegd. Bovendien nam hij

kennis van verscheiden ongedrukte stukken, terwijl hij zich zooveel mogelijk door ooggetuigen omtrent enkele gebeurtenissen liet inlichten. Overtuigd als hij was van zijn onbevoegdheid om betreffende krijgsgzaken een vertrouwbaar oordeel te vellen, klopte hij aan bij zijn vriend, den geheimschrijver Constantyn Huygens, met het verzoek een goed woord voor hem te doen bij den generaal Wyts. Dit beroep was niet vergeefs. De generaal nam de moeite het handschrift te lezen en het den auteur met de gewenschte toelichtingen terug te zenden. Aan zijn geleerde vrienden Huygens, Staakmans, Schotte, van den Hoonardt, deed hij van tijd tot tijd gedeelten van het werk ter beoordeeling toekomen. Snel liep het niet van stapel. Er gingen soms maanden voorbij, eer de ter lezing gezonden stukken terugkwamen. Hooft's zwager, Justus Baeck, had zich willen belasten met het in 't net te schrijven, maar dit schoot niet altijd even vlug op. Andere bezigheden namen dikwijls den tijd van den auteur in beslag. Op verzoek van een paar vrienden gaf hij de poezie van zijn jeugd in 't licht. Terwille van zijn zwager Baeck, die geen Latijn verstond, vertaalde hij de Jaarboeken van Tacitus, 't leven van Agricola en 't boekje over de zeden en gewoonten der oude Germanen, van dienzelfden schrijver. In 1636 verscheen zijn werkje „Rampzaaligheden der verheffing van den Huize Medicis.” Daarbij namen zijn ambtsbezigheden een aanzienlijk deel van zijn tijd in beslag.

De werkkraft en de volharding van een man als Hooft verdient onzen eerbied. Te meer, als we daarbij weten dat hij zwak van gezicht was en reeds vroeg een bril moest gebruiken, en bovendien in aanmerking nemen dat het kunstlicht van die dagen nog vrij primitief mocht heeten. Onze vaders zullen waarschijnlijk meer genoten hebben van de heerlijke zomermorgenuren! Hooft had tot werkka-

mer een aanlokkelijk plekje uitgekozen, namelijk het zeshoekig torentje, grenzende aan den tuin van 't Muiderslot, van waar hij een ruim uitzicht had op de Zuiderzee.

De jaren, aan zijn historiestudiën gewijd, de eerste althans, waren niet de slechtste van zijn leven. Aan meergenoemden zwager schreef hij in 1629: „Nu leeven wy hier als die de weereldt gestorven zyn, of ten minste leeren sterven, op zyn Philosophs. D'eene dagh is den anderen zoo gelyk, dat ons leeven een schip schynt zonder riemen, een doode stroom en stilte. Beeter stil nochtans dan te hardt gewaait. Hier preekt men geen passy als die van onzen Heere; men dicht' er geen requesten; men raapt' er geen steenen, om de Heeren naar 't hooft te werpen. De kussens zijn er zoo zacht niet, dat ze iemand bekooren kunnen. Ja, die 'er op belust was, kreeg 'er wel goetkoop een naar 't hooft. Ook roert men 'er geen trom; men timmert 'er geen wachthuizen.”

In 1638 waren twintig boeken van de Historiën gereed. Hij was gekomen tot den dood van Willem den Zwijger. Eerst vier jaar later verscheen het werk in druk. 't Was opgedragen aan Frederik Hendrik, die den schrijver met een zilveren lampet en schotel vereerde.

Hooft had het voornemen aan het in 1642 verschenen werk nog tien boeken toe te voegen. Maar nu begonnen zich bij den reeds meer dan zestigjarige de gebreken des ouderdoms te openbaren. Voortdurend werd hij gekweld door de jicht en het graveel, waarbij kwamen maagziekten en andere ongesteldheden. Zijn arbeidskracht nam sterk af en het einde naderde. Hij mocht slechts zeven boeken voltooien en kwam niet verder dan tot het eind van 't Leicesstersche tijdperk.

De Nederlandsche Historiën trokken in bijzondere mate de aandacht der geleerde wereld. Huygens, Doublet, Vossius,

Barlaeus, waren er bijzonder mede ingenomen. Naar de gewoonte dier dagen, toen alles op Latijnsche leest geschoeid en met Latijnsche maat gemeten werd, betitelde men hem met den naam van Hollandschen Tacitus. Conradus Goddaeus, predikant te Vaassen, schreef aan prof. Barlaeus: „Wat prys-, wat lofreenen zal genoegh zijn om den wel-eedelen Drossaardt te pryzen, die in dat verwonderlyk werk zyner Histori tot de majesteit der stoffe ook gelyke majesteit van styl toebrengt? Hy zal niet alleen den Historischryveren in 't toekomende een reegel van schryven verstrekken, maar ook den laateren, naakoomelingen tot een voorbeelding van taal en woorden: eeveneens gelyk ons de schryvers van Augustus eeuwe tot voorbeelden dienen van de Latynsche zuiverheit. Waarlyk ik staa verbaast over zijn groote welspreekentheit.”¹⁾

Een ander predikant, Ds. Martinius te Epe, was niet minder mild in lofspraak: In een schrijven aan den heer Wendbejel, rector van de Latijnsche school te Kampen, zeide hij: „Ik heb de geheele Histori des Heeren Pieter Hooft in zeeven daagen doorlezen, met zulk een geweldigen drift, dat ik niet weete of ik ooit diergelyken in 't leezen van eenigh boek gehad heb. 't Is een onsterfelyk werk, dat op onze daaden past. Gelukkig ik, die deezen tydt beleef, waar in d' eerste smaak van onze ellenden met zoo groot een zoetigheid wordt herkookt. Myn oordeel zoodaanigh als 't zy zal ik aan d' eerwaardige mannen, Plancius, die de waarheit, en Petreus, die de rondigheid bemindt, in 't Neederduitsch ooverschryven. Misschien zullen ze met my oovereenstemmen in 't geen waar in ik van den Drost verschil. In 't ooverige is niet menschelyks, maar alles Goddelyk”.²⁾

¹⁾ Brandt, P. C. Hoofts leeven.

²⁾ Brandt, t. a. p.

Hoewel wij eenige procenten van deze lofredenen kunnen aftrekken en schrijven op rekening van de mode dier dagen, was toch de bijval, dien de schrijver vond, niet onverdiend. Reeds hadden andere historici, zooals Van Meteren, Bor, Reidt, de zoo merkwaardige gebeurtenissen der zestiende en zeventiende eeuw te boek gesteld met al de nauwkeurigheid en stiptheid, die men van waarheidlievende mannen kon verwachten. Hooft echter had naar hooger doel gestreefd. Hij had getracht den degelijken inhoud in een kunstigen vorm te gieten. En dit was hem meestal gelukt. Wij stooten ons aan zijn gedrongenheid, die soms de grenzen der duisterheid overschrijdt, aan zijn Latijnschen zinsbouw, aan zijn doctrinair purisme. Toch komen we nu en dan onder de betoovering van zijn levendigen verhaaltrant. Wat meer zegt, door zijn origineele beeldspraak weet hij ons te boeien, door zijn kleurrijke detailteekening te roeren in het diepst van 't gemoed. Hoe veel te meer zijn tijdgenooten, die onze bezwaren niet deelden, maar ze veel meer beschouwden als eigenschappen, die de waarde van het werk verhoogden.

Betreffende Hoofts Latijnschen zinsbouw heeft prof. Jan te Winkel verscheiden belangrijke opmerkingen gemaakt in zijn „Geschichte der Niederländischen Sprache”.

Hoofts purisme dreef hem er toe om een menigte vreemde termen door Nederlandsche te vervangen. Meestal lette hij daarbij meer op de etymologische beteekenis der woorden dan op den zin, door het gebruik daaraan gegeven.

Voorbeelden zijn: pleitbezorger (procureur), pleithof (parlement), geheimschrijver (secretaris), moortkuil (casematte), redenaar (orateur), bijteekening (apostille), voorspraak (advocaat), loontrekkend Raad (pensionaris), beambt schrijver (notaris), tuigschrift (attestatie), verneemschrift (informatie), beroep (ap-

pellatie), wederspraak (protest), wondheeler (chirurgijn), erfinkomsten (domeinen), gebouwmeester (fabrykmeester), schriftwarande (register), schrijffvertrek (griffie), leentafelhouders (lombarden), geleigelden (convoyen), verlofgelden (licenten), beleidschip (convooischip), vraagbaak (orakel), onderworpeling (suppoost), smeekeling (suppliant) brieven van voorraad (provisiën), verlichtingen en herstellingen (relieven en restitutiën), ten eersten aanleggen (ter eerste instantie), gunstbrieven (octrooien), veylige waarnissen (sauvegardes), vrije reisbrieven (paspoorten), voorlezer (professor), vernufteling (ingenieur), bevelbrieven (mandamenten), tewerkleggingen (exploiten), vrijhoedebrief (sauvegarde), bewaaright (authentiek), aan te tuigen (protesteeren), blaffaarts (registers), kramp der kerken (convultione), wonderdaad (mirakel), beleider (conducteur), aanzienlijken (notabelen), stadthuishaavenaar (concierge), strekking (ressort), puntbrief (artikelbrief), enkeling (particulier), wederzydeling (reciprokelyk), genootschap (collegie), herheffing (relif), herziening (revisie), zintwist (dispuut), uitvlughten (exceptiën), genaade (gratie), voorrechten (privilegiën), weldaaden (beneficiën), gevestigd (gearresteerd), ghezagh (autoriteit) algemeenschap (generaliteit), landtooverste (provinciaal), ten overstaan (bij autoriteit), geestelyke voordeelsstaaten (beneficiën), plaatsvooghdyen (gouvernementen), besluitsels (decreten), voorzieningen (dispositiën), daadtlykheden (feiten), herziener (reviseur), voldoening (satisfactie), blaffaarts (cahieren), herschikken (redresseeren), armenverzorghers (diakonen), raadhooftman (president), geplegthight (ge-

sollemnifeert), algemeenen (Katholyken), denklyke (reëele), persoonlyke (personeele), inboorlingschap (naturalisatie), teegenrolhouder (controleur), inbanden (restrictiën), kennisschriften (acten), gebytee-kent (geparafeert), bewaaright (geverifieert), beroep (provocatie), gedenkenissen (memoriën), korting (reductie), loontrekkend raadsmān (raadpensionaris), weederbrieven (renversaalbrieven), wiskonstenaars (mathematiken), ontslagh (dispensatie), verstandenis (intelligentie), tzaamenverstands (correspondentie), vertrouwenaar (crediteur), zeedevooghdt (gouverneur), verstandthouding (correspondentée), staatsche regeeringen (reþublyken), bewindsman (commis), mangel (defaut), hardnekkigheid (contumacie), vergunning (octrooi), gevoorrechtighden (geprivilegieerden), in burgherorde gehouden (gepoliceert), hoofdelyke schatting (capitatie), daghbepaaling (termijn), heilighdoomen (reliquien), uitvoeringen (executiën), aantuighenissen (protestatiën), vestingbouw (fortificatie), verlaaten goedt (aubaine), magtbrieven (procuratiën), zwang (vogue), ondergerechten (subalterne gerechten), zinslot (clausule) verderf (corruptele), misbruik (abus), onthaal (tractement), aantasten (vindiceeren), zinuiting (advis), voornaamlykste (principale), eevenstreekigh (parallel), schatmeester (thesaurier), tollēn (imposten), toegestaan (geavoueert), beschikking (dispositie), gerechtigheeden (actiën), bondtschriften (obligatiën), aanwijzingen (assignatiën), voordeelgelden (pensioenen), soorten (speciën), ontfanger der gelegelden (convooimeester), ooverzettingen (resignatiën) daghmaaking (atterminatie), volkoomen (absoluut), bewindsman der geldmiddelen (commies van de finantiën),

buitenordelijk (extraordinair), herder (pastoor), erbarmgiften (aalmoezen), beambtschrijver (notaris), hoorder (auditeur), maghtighers (principalen), ontvangtafel (comptoir), bewindsluiden (factoors), afwending (diversie), gereedtmaken (instrueeren), verbeurtgemaakt (geconfisceerd), boexken (libel), gekoorelingen (geëligeerden), bijzonder (privé), burgerlijken standt (politie), bewindsman (agent), oopen brief (patent), wachtburghken (reduit), beslooten (gedecreteerd), opzieners (superintendenten), oovereenkoomsten (contracten), bewijzen (instrumenten), verding (tractaat), opperste (soverein), ooverdraaghers (rapporteurs), bekalingen (persuasiën), plegtigheden (ceremoniën), gelykzinnigheit (conformiteit), aangheleegenis (interest), ordening (ordonnantie), zegsluiden (arbiters), sleete (consumptie), ongewoonlyk (extraordinair), vooroordeel (prejuditie), gevolg (consequentie), aandeel (quote), amptgenootschap (collegie), stemmen (adviseeren), misdadt (crimineel), voorwenden (pretendeeren), stipsch (precise), raadighlyk (gebeneficieerd), inhoudt (effect), uitroep (exclamatie), misdunken (jaloezie), hooghgezaghhebber (dictator).

Wanneer men deze reeks van woorden doorloopt, dan blijkt toch dat een menigte der door hem voorgestelde vertalingen het burgerrecht hebben verkregen en zijn taalzilverende arbeid niet geheel vruchteloos is geweest.

't Ligt niet in mijn bedoeling Hoofts taal uit een grammatisch oogpunt te bespreken. Ik wensch te wijzen op zijn beeldspraak en woordenkeus en daaruit slechts een kleine bloemlezing te geven. Of ik altijd de fraaiste bloemen

heb geplukt, weet ik niet. Op volledige behandeling maak ik dus in geen deele aanspraak.

Als de schrijver vermeldt van Karel V dat deze vorst streefde naar onbepaalde macht over zijn erflanden, zegt hij, dat het ver uiteenliggen van diens staten en de naijver zijner bureu hem in dit streven belemmerden en „zijn armen van zelf jookende (waren) om alles t' omvaademen; dat lydigh reiken aan had en geen klem.” J o k e n, jeuken is kieuwelen, prikkelen, en kan in figuurlijken zin betee-kenen: sterken lust, drang voor iets gevoelen. Wij zeggen nog: Mijn vingers jeuken mij om daarover te schrijven. Zoo bedoelt Hooft dat Karels armen jeukten om alles te omvademen of te omvatten, in zijn macht te krijgen. „Dat had lydigh reiken aan”, d.i. zulk reiken ging moei-lijk, en „had geen klem”, kon geen macht uitoefenen.

In de dagen van Filips II werd „d' inboorling onder zweep gebraght, en gedreeven tot de waapenen”. Alsof hij lastdier of slaaf ware geweest, werd de landzaat afge-straft, onderdrukt, en tot verzet geprikkeld.

„Vorsten om land en luiden geholpen” is: van land en onderdanen beroofd. Nog zegt men: iemand om 't leven, om hals brengen. 't Voorzetsel o m heeft hier de betee-kenis van z o n d e r; in 't Gotisch was het i n u h, in 't oudste Nederlandsch a n a of a n e. Van Andromache wordt in „de Historie van Troyen” gezegd: „Si sleet haer scone ghelu haer, alsof si ware des sinnes ane”, d.i. Zij rukte haar schoon blond haar uit, alsof zij zonder (buiten) haar verstand was. Dit a n e is later in o o n (Hoogduitsch o h n e), o m overgegaan en had veel ruimer toepassing dan thans. In 't Wilhelmuslied heet het nog: „Daerom ben ick verdreven, Om landt om luyd' ghebracht”.

„Meer dan mannelyke moedt door vertwyfeltheit gewet’

is een schilderachtige manier van zeggen voor: De verwijfeling scherpte den moed tot buitengewone daden.

„Vyandt gespaart, op geen zoo goedt weerom”, d. i. Men spaarde 's vijands leven, hoewel men wist van hem niet dezelfde edelmoedigheid te kunnen verwachten.

„In de stormen van den staat op 't scharpste gezeilt” is beeldspraak, aan 't zeemansleven ontleend. De zee-man zeilt op 't scherpst, wanneer hij de zeilen zoo weet te stellen dat hij zelfs bij ongunstigen wind nog zijn koers kan houden. Hoof t bedoelt: Zelfs in tegenspoeden, verloor men den moed niet, wist men nog voordeel te behalen.

Maria van Hongarije „kreeg (in 1555) een afscheit vol eerbiedenis”. E e r b i e d e n i s wil hier zeggen eerbetuing, in verband met de oudste beteekenis van bieden, n.l. verkondigen, aanbieden.

„De Landzaaten (waren) als doorverwt van langher handt in den eedt des huis van Borgonje” beteekent: De ingezetenen waren reeds sinds jaren door den eed van trouw verbonden aan 't huis van Bourgondië. Wij zeggen nog: „Hij is in de wol geverfd” en bedoelen: Hij is als 't ware van 't kwaad doortrokken, en dus onverbeterlijk.

B e l e g g e n d e z o r g h v u l d i g h e i t, een eigenschap, den Spanjaarden toegeschreven, wil zeggen: overleggende voorzichtigheid.

E i n d t h o u d e n h e i t is volhouden, volharding; ook stijfhoofdigheid.

F o l e n van 't Fransche f o u l e r, eigenlijk plat trappen, vertreden, kwellen, mishandelen. „De stadthoudery des Heeren van Chêvres (had) hen (de Nederlanders) met onlydelyke bezwaarnissen g e f o o l t”.

De Nederlandsche aanzienlijken waren, onder Karel V gewend geraakt aan een weelderig en verkwistende levens-

manier. „Deeze overdwaalsheit voedde en steef men”, zegt Hooft. Overdwaalsch is buitensporig, overdadig, ook trotsch.

„Italiaansche raadigheit” is zuinigheid. 't Woord staat in verband met raad, beraadslaging, voornemen, ook middel, hulp. Raadigheit is beraadslaging, overleg bij 't regelen zijner uitgaven.

„Spaansche deunheit” is gierigheid. Deun wil letterlijk zeggen: strak, gespannen, nauw, en figuurlijk: gierig.

„Maar het bestandt was niet bestendigh” is een van die kernachtige uitdrukkingen, waaraan de stijl van de Historiën zoo rijk is; tegelijk een alliteratie, zooals men in dit werk op bijna elke bladzijde bij menigten ontmoet: duchten en dreighen, haaf en hoofd, koegels en klingen enz.

„De soldaaten stoffeerden de breuken” beteekent: de soldaten bezetten de bressen in de stadswallen. Stoffeeren is eigenlijk met een stof versieren. Een kamer stoffeeren is een kamer van meubelen voorzien. Men spreekt van een landschap stoffeeren, en bedoelt het aanbrengen van bijwerk op een schilderstuk. In bovenstaande uitdrukking wil het dus zeggen: de bressen van soldaten voorzien.

„'t Waalen der getyden”. Waleen is wankelen, ongestadig zijn, letterlijk: draaien, rollen. De uitdrukking wil zeggen: bij het veranderen der tijdsomstandigheden, der toestanden.

„Maar sint (het veroveren van Diethoove) sloegh de slof in 's Vyands bedryf, 't zy dat eerkrieghelheit oft afgunst 't gemeene best deedt achter staan” enz. De slof is de verslapping, moedeloosheid. Eerkrieghelheit is twistgierigheid, ter wille van de eer. Krieghelheit is kregelheid, d. i. norschheid, lichtgeraaktheid, altijd bereid zijn om te strijden. Kregel is verwant met krijgen, strijden, oorlogvoeren.

„Hij (Alva) schrolde op (Egmonts) onvoorzichtigheid, die al deeze landen op eenen teerling gezet had”. Schrolle n is wellicht afgeleid van het middeleeuwsche schrul, verborgen wrok, en wil zeggen knorren. „Iets op een teerling zetten” is hetzelfde als iets op 't spel zetten, iets laten afhangen van den worp met een teerling of dobbelsteen.

„'t Geweldt en 't ontzigh, oover beide zyden als wederwight hangende, de lasten en 't kneuzen eeven gevoelyk vallende, deeden den handel van paize, die noit geslaapen had, wakkeren”. Deze zin is rijk aan beeldspraak. 't Geweldt en 't ontzigh (van Spanje en Frankrijk) maakten in de schaal evenwicht. Geweldt is krijgsmacht en ontzigh vrees, ontzag, dus: de wederzijdsche strijdkrachten en de vrees stonden gelijk. „De lasten en 't kneuzen eeven gevoelyk vallende” beteekent: de oorlogskosten en de verliezen voelden beide volken even sterk. Door dit alles werden de onderhandelingen om vrede te sluiten, die eigenlijk steeds waren voortgegaan, weer verlevendigd.

Minder fraai is de beeldspraak in den volgenden zin, hoewel ze aan teekenachtigheid niets te wenschen overlaat: „Ende lieten zich beide de koningen (van Frankrijk en Spanje) vastelyk voorstaan, dat men t' ontyde, de armen van den staat in den arbeit der oorloghe te werk stelde, eer 't ingewandt, verlaaden (huns bedunkens) met twist en miltzucht, die, in kort, groote ontsteltenis dreighden te baaren, door een wakkere zuivering geruimt waer”. „Zij lieten zich voorstaan” is m.a.w.: 't kwam hun voor, 't was hun meening. De geheele zin wil zeggen: 't Was de vaste meening van de beide koningen dat het de tijd niet was om de krachten van den staat aan den oorlog te wijden, eer men de binnenlandsche oneenigheid, die weldra zou kunnen losbarsten, had bedwongen.

Van Karel V sprekende, zegt Hooft dat deze „de Fransois (had) gedroelt en bedrooghen om vry geley (vrijgeleide) door zijn landt”. Droelen is synoniem met druilen, dat sluipen, zich uit de voeten maken, wil zeggen, en, bij uitbreiding, foppen, om den tuin leiden.

„Dit antwoordt (n.l. van Oranje en Egmont, die aanraadden de Spaansche troepen uit het land te verwijderen) mondde den Spaansen koning niet, en bleef, zoo men meent, hem in den krop steeken; al scheen hy 't te verzwelghen.” Een eigenaardige beeldspraak, ontleend aan het met weezin nuttigen van min smakelijke spijzen.

„In 't bijzonder waarender, die hun hart aaten, om dat ze zich te rug in 't bewindt gezet zaaghen.” „Zijn hart eten” is, zich van spijt verbijten, zich opeten van ergernis.

Minder kiesch klinkt ons weer de overdrachtelijke taal in de ooren, als Hooft zegt: „Niettemin, 't was maar morren, en daar bleef het bij, tot dat de zweer, gerypt by 's Koninx vertrek, en andere toevallen, doorbrak.”

Wel wat gezocht is de beeldspraak in den volgenden zin: „De quaade zuchtmenging van 't lichaam des lands arbeide teegens de gemeene welvaart aan, ontstellende zich meer en meer, mijs de nieuwe leest der kerkelyke regeeringe aan den dagh, en wat 'er onder schuilde onder den man quam.” De quaade zuchtmenging is de schadelijke vermenging van ziektestoffen. Zucht is hier ziekte, het Hoogduitsche Sucht, evenals in onze woorden bleekzucht, geelzucht, waterzucht. Aan het land wordt een lichaam toegeschreven, waarvan de ziektestoffen de welvaart ondermijnen. De bedoeling is dat de tegenstrijdige belangen der burgers onderling en ook de slechte verstandhouding van burgers en regeering den bloei des lands belemmerden. De ziekte-toestand van het land verergerde met het openbaar worden van den nieuwen vorm (leest) der

kerkelijke regeering (het instellen van achttien bisschopszetels in plaats van vier). „En wat er onder schulde” wil zeggen: wat de bedoeling van deze instelling was.

„Men zagh voor de deure (door genoemde instelling) zoodanigh een' wisseling der geestelyke heerschappye, dat de weirlyke voorbaarigh scheen om daarna niet luttel te luisteren, en zich in andren, en styver drukkenden standt te zetten,” d.i. Men verwachtte binnenkort een zoo belangrijke verandering in de kerkelijke regeering, dat de wereldlijke heerschappij des lands gereed scheen er zich naar te richten, waardoor zij in een moeilijke verhouding tot de geestelijkheid kwam.

Aan de platte volkstaal ontleend is de uitdrukking „stout in den bek zijn.” „'t Meerendeel der armen” zegt Hooft, „is van quaade opvoedinge, woesten wandel en stout in den bek.” Wij zeggen: niet op zijn mondje gevallen.

„Daaruit (uit de rijkdommen der kloosters) kon de nooddruft van veele gebrekkighen vervallen worden.” Nooddruft is dringende behoefte, het hoog noodige, van durven d. i. noodig hebben, behoeven. Vervallen wordt hier gebruikt in den zin van goedmaken, betalen. 't Woord is afgeleid van verval, dat door Hooft meermalen wordt gebruikt in de beteekenis van betaling, vergoeding. b.v.: „tot verval van de lasten der landen en quyting haarer schulden.” Wij spreken nog van verval, in den zin van toevallige voordeelen, foaien.

„Wie eenighe wroegelyke reedenen hoort, alwaar 't uit eighen vader, wordt verplicht hem te bedraaghen by de inquisitie.” Wroegen is aanklagen, beschuldigen; wroegelyke reedenen zijn gesprekken, die te beschuldigen zijn, die dienen aangeklaagd te worden. Bedraaghen is aanklagen, beschuldigen. Wij zeggen aanbrenghen,

maar spreken toch ook nog van aandracht, in den zin van beschuldiging, en van aandrigen, d.i. klikken.

„'t Getuighenis alleen, en dat noch als in een tweelicht, wordt hem gemelt.” Op een andere plaats leest men: 's morghens met de tweelicht.” Tweelicht is schemerlicht, schemering. In sommige streken spreekt men van tweedonker, d. i. avondschemering. In de taal van den Staten-Bijbel heet de avondschemering: tusschen de twee avonden.

„Hun getuighenis blyft bondigh.” Bondigh heeft hier niet den tegenwoordigen zin van gedrongen, kort. 't Wil zeggen verbindend, van kracht, geldig. Dit begrip vertegenwoordigt het ook bij Vondel: „Zijn (Gods) geheimenis (geheim raadsbesluit) zy bondigh.”

Schilderachtig beschrijft Hooft, hoe de Nederlanders door de vrees voor de invoering der Spaansche inquisitie tot opstand werden geprikkeld: „'t Was dan geen wonder, dat slechts de schaduw van dus een landsdwang de Neêrlanders, geregeert zoo veele jaaren lang, met groote zoetigheid, ende verlekkert door de smaak der vryheit, t'zyd' uit deed slaan, en aan 't hollen help.” 't Beeld is ontleend aan een ietwat verwend en in vrijheid gedresseerd paard, dat plotseling iets verdachts, een schaduw, op den weg ziende, verschrikt op zij springt en dan op hol gaat.

Als de schrijver gewag maakt van de ontevredenheid der edelen over de aanmatiging van Granvelle, zegt hij: „De Heeren van hooghen aadel, ziende zich alzoo verkloekt, en de mooghenheit onderkroopen, zwollen van spyt.” Verkloeken is verschalken, verstrikken; van kloek, d. i. dapper, ook schrande, sluw. Mooghenheit beteekent thans staat of rijk. Hier wil dit woord zeggen: macht, gezag.

De uitdrukking schier oft morgHEN, die dikwijls bij Hooft en zijn tijdgenooten voorkomt, beteekent: terstond of morgen. 't Bijwoord schier vertegenwoordigt zoowel 't begrip van terstond, spoedig, als van bijna, ongeveer.

Toen de Amsterdamsche schout Bardes van wederdooperij werd beschuldigd, namen zijn vijanden eenige personen in den arm, die tegen hem als getuigen moesten optreden. De voornaamste dezer getuigen was een sluwe vrouw uit het volk. „Binnen Amsterdam”, zegt de schrijver, „woonde zekere vrouw van Zwol gebooren, met naame Fy Harmans, die, mits d'uitwendighe gedaante haar innerlyke leelykheit niet looghende, om d'afzichtigheit haarder verve, in de wandeling, doorgaans, geele Fy geheeten werd, en van 't een broodt tot het ander niet koomen kon; als belast met een huis vol vaaderlooze kinderen; zynde onlanx haar man in een gevecht ter needer geleit.” Ironisch is de uitdrukking „mits d'uitwendighe gedaante haar innerlyke leelykheit niet looghende”, d. i. terwijl, of omdat haar uiterlijk haar slecht karakter niet weersprak. „Zy kon van 't eene broodt tot het ander niet koomen” is: Zij was niet in staat zich van het noodige levensonderhoud te voorzien.

De landvoogdes Maria laat een onderzoek naar de al of niet gegrondheid dezer beschuldiging instellen en belast daarmede een zekeren heer Cornelis de Monnik. „Dees dan zich tot Amsterdam vervoeght en den adem der getuyghen besnuft hebbende, vernam de lucht der valscheit, die ter meyneedighe keelen uitstok.” Aan aanschouwelykheit laat deze voorstelling niets te wenschen over, maar ze levert het bewijs, dat onze vaders een andere opvatting van kiesche beeldspraak hadden dan wij.

Bardes werd vrijgesproken en zijn beschuldigers naar

verdiensten gestraft. Eenige jaren later echter klaagde men hem op nieuw aan. Een zijner grootste vijanden was een der toenmalige burgemeesters van Amsterdam, Hendrik Dirxsoon. Deze wist te bewerken dat hij van zijn schoutambt werd ontzet. Daarom zegt Hooft :

„Ziet hier hoe 't Bardes bequam 't krakkeel teeghens den wryter en zijn' trawanten te trouwen.” Een wryter is een onruststoker. 't Krakkeel te trouwen is een eigenaardige manier van zeggen, ontleend aan 't Fransch, „Epouser la querelle de quelqu'un” is : het voor iemand opnemen, zich in iemands twistgeding mengen om hem te verdedigen. De zin beteekent dus : Ziet hier hoe het Bardes verging toen hij den strijd aanbod tegen den onruststoker en zijn aanhangers.

Meester Hendrik werd later door naberouw gepijnigd, zoodat de schrijver zegt :

„Ziet daar ook hoe dier meester Henrik zyn hoomoedt stond, die . . . zyn eigen hart gegheeten, syne en zyner eevennaasten zielen, oover den tuin gehangen heeft.”

„Zyn eigen hart eten” is van naberouw verkwijnen. „Zielen over den tuin hangen” is een vreemde uitdrukking, die zooveel wil zeggen als in den steek laten van zielen, zich er niet over bekommeren. 't Spreekwoord „de kap over den tuin hangen” is bekend. Het beteekent : een beroep vaarwel zeggen, en is ontleend aan een monnik, die bij 't verlaten van zijn klooster zijn monnikskap over den tuin of de heg hangt. De bedoeling is dat Hendrik niet alleen tegen de stem van zijn eigen geweten gehandeld, maar ook anderen had verleid hun geweten te verkrachten.

Als hij verhaald heeft dat de Landvoogdes in 1566 een schrijven aan de bisschoppen en stadhouders heeft gericht om de plakkaten te handhaven, zegt hij :

„Alstoen verschiep zich de smook in vlam, en steegh de brandt der beroerte boven alle daaken; 't gekryst ten hemel: loopende, aan etlyke oorden, 't gerucht van dit schrijven de booden verby. Op andere plekken zwol de gemeente van gelyke verbolgenheit.” Dit zwellen van verbolgenheit is eigenaardig gezegd. Verbolgenheit is afgeleid van belgen, toornig zijn, dat oorspronkelijk den zin had van opzwellen, opgeblazen zijn. Verwant is balg, d. i. zak. Men denke aan blaasbalg.

7. Uit Hoofs Historiën (Vervolg).

„De Prins (Willem I, te Antwerpen) om zeeker te zyn op wat moer alles leggen moghte, maakte zijn eerste werk van yeder bezonder te hooren.” Moer is bezinksel of droesem van wijn en werd beschouwd als de oorzaak, de moeder, der gisting. De wijn moest daarom langen tijd op deze moer liggen. De uitdrukking, „op wat moer alles leggen moghte” beteekent daarom: op welke gronden alles steunde, wat de oorzaak van alles was,

„Tydens den beeldenstorm,” zegt Hooft, „werden in drie daaghen meer dan vierhondert Kerken geplondert. Etlyke ontgingen 't, die als minderende zeil in een onweeder, oft gebouwen neersmytende in eenen brandt, alle huisraat van heilighdoom aan een' zyde schikken.” De zin is: Sommige kerken ontgingen den beeldenstorm, doordien zij alle heilige voorwerpen in veiligheid brachten; zij handelden als een zeeman, die de zeilen reeft tijdens een onweder, of als de brandweer, die gebouwen omverhaalt, ten einde den voortgang van het vuur te belemmeren.

Sprekende van de aanleiding tot den beeldenstorm te Antwerpen zegt hij: 't Is der pyne (moeite) waardt in te

zien, hoe gering een byval de zaaken doet sprong neemen ; wanneer zy toegerust en voorbaarigh ter beroerte, als op een wip staan ; en hoe waakend een oogh, in zoo kraakende tyden, vereischt wordt, om den val van den staat te verhoeden. — Byval is toeval, toevallige omstandigheid. „De zaaken doet sprong neemen” wil zeggen : aan de zaken plotseling een loop geven, ze bevorderen. „Voorbaarigh ter beroerte” is op het punt staande om in een oproer los te barsten. Voorbarig, dat thans wil zeggen : te haastig, onbedacht, had vroeger de beteekenis van op den voorgrond tredend, 't Is verwant met gebaar, d. i. gedrag, houding, en met gebaren zich voordoen, zich gedragen. Hoofd heeft voorbarig gebruikt in den zin van : de houding of 't voorkomen hebbende (om in een oproer los te barsten). Kraakende tyden zijn gevaarlijke tijden. Wat kraakt, kan gemakkelijk breken, komt licht in 't ongereede,

„De wethouders, dien de heele nacht tot hun beraadt oopen, en de smookende muytery, eer ze door onderling verpraayen en aanhitsen opsteeghe, te smooeren stond, deden er niet altoos toe ; 't zy dat het besluit, mits de veelheit der hoofden haaperde, oft dat verbaastheit d'overhandt, oft zy niet geleert hadden zich te redden door zwaarigheden, die buiten hunne ervaarnis en daaghe-lyksché oefening liepen. Een disteligh werk, voorwaar, was 't ook van allen kanten ; en ongewis van uitkoomst, hoe dat men 't dan aanginge.” De smookende muytery is de oproergeest, die nog niet tot een uitbarsting was gekomen ; de brandstof rookte, maar had nog geen vlam gevat. „De wethouders deden er niet altoos toe” wil zeggen : Zij deden er in 't geheel, volstrekt, niets aan. Altoos heeft hier den zin van volstrekt. „Onderling verpraayen” is onderling samenspreken, overleggen. Praaien

is een sloopsterm en wordt gebruikt van het aanroepen van schepen, die elkaar op zee ontmoeten. 't Beteekent: toespreken, vragen, en is verwant met het Fransche prier en 't Engelsche to pray. „Een disteligh werk” is een even teekenende uitdrukking als „een netelige zaak”; hoe men de zaken aangrijpt, naar alle kanten dreigen distels of netels; zonder wonden brengt men 't er niet af.

Hoofts bondigheid komt in deze periode ook weer sterk uit. 't Werkwoord „stond” moet in gedachten ingevuld worden achter „oopen”. Minder nauwkeurig is de inlating van „hadden” achter „d'overhandt”.

„Ook verschooyd 'er een groot deel, op hunne vermaanng.” Verschooien is wegsluipen. In sommige dialecten heeft schooien de beteekenis van bedelen; een bedelaar noemt men een schooier, misschien wegens zijn veelal sluipenden gang.

„De wethouders (te Utrecht) klaagden, dat hun de Onroomsche een' van de kerken zochten af te driesschen.” Afdriesschen is afgeleid van drieschen, dat aanranden beteekende. Iemand iets afdrieschen wil zeggen: iemand iets met geweld ontnemen,

„De Staaten hadden zich zoo ongezegglyk”. In deze uitdrukking wordt hebben gebruikt in den zin van houden, gedragen.

Aanschouwelijke, pakkende beeldspraak ontmoet men in den zin: „Maar, koomende daar de knoop der stoffe lagh, beval hy (Filips II) den Raadt, de zelve t'ontpluizen: daar 't weeder op een betigten der Nederlandsche heeren en aadels ging, die men met d'Onroomschen en 't grauw, voor vier schaakels van een ketting schold”.

Bij de komst van Alva, zegt Hooft, „verylden duizenden menschen de vlucht, en maakten zich ten Land'uit,

op zyn' voorgang en waarschuwing" (n.l. van den Prins van Oranje, die het land had verlaten.) *Verylen* beteekent bespoedigen, verhaasten.

„Naamelijk", gaat hij voort, „tot die hoogte van achtbaarheid, was zyn oovervlieghend oordeel (dat van den Prins) gesteeghen, dat men allen raadt uit hield, als hy 'er geenen wist". Met „zyn oovervlieghend oordeel" wordt bedoeld: zyn meening, die de meening van allen overtrof. „Men hield allen raadt uit" wil zeggen: men was van meening dat er geen raad of uitkomst meer was. „De Hartogh van Alva, bekent voor den wrijter, die hij was, liet den Prinse niet gelooven, dat 'er bloedt oft bitterheit gespaart zouw worden". Een wryter was een kwaadstoker, een wreedaard. (Zie blz. 85). De zin is: De Prins rekende er geenzins op, dat door den hertog van Alva, den bekenden wrijter, of wreedaard, bloed of wreedheid zou gespaard worden.

Alva's bewind geeft den schrijver aanleiding tot het uiten zijner verontwaardiging:

„Voorwaar, hoe ik dit en gelyk beloop dieper inzie, hoe ik min gronds in de oordeelen Gods vind; en de tuimelende ongestaaidigheit der menschelyke zaaken in allerley handel my meer voor de ooghen komt." Oordeel, eigenlijk het uitgedeelde, het vonnis, beteekent hier straf. Hij bedoelt met den zin „hoe ik min gronds in de oordeelen Gods vind": hoe minder ik in staat ben Gods straffen te peilen, te doorgronden.

Hij vervolgt: „Dat een volk zoo bloeyende in konsten en welvaart, een eedeldom zoo trots ter waapen, gemeente zoo moedigh op haar' vryheit, dien onlanx de pracht eens cardinaals van Granvelle wee in het oogh deed, zich nu, van den snoodste en eerlooste der aarde, den buik laat intrappen; dat een stuk rabauts met landt en

luiden door geweld; met den dwingelandt zelf, die alles van hem verstaan wil, door ooghbeguigheling, naar zyn' dartelheit, omspringt; met hun goedt, lyf, en leeven, min nocht meer dan met lorren, spelende." Moedigh is hier genomen in den zin van hoogmoedig. Iemand wee in het oog doen is letterlijk pijn in 't oog veroorzaken; hier, figuurlijk gebruikt: nijd, afgunst, verwekken. Wij zeggen nog „iemand de oogen uitsteken” en bedoelen in iemands tegenwoordigheid pronken met iets, dat hij niet kan bekomen; hem tergen. „Een stuk rabauts”, de verachtelijkste benaming, die hij voor Alva kon bedenken. R a b a u t, in 't Middelnederlandsch r i b a u t, beteekent een slechte kerel, een schavuit. „Die alles van hem verstaan wil” is m. a. w. die aan alles, wat hij doet, zijn goedkeuring hecht. O o g h b e g u i g h e l i n g wil zeggen oogverblindend, misleiding. Guichelen, goochelen is door kunstgrepen iemands zinnen misleiden.

En verder zegt hij: „Want wien, in alle gewesten, waggelde 't hoofd op den halze niet, daar men dus eenen voet van rechten en rechtsvordering volghde” (als de Raad van Beroerte deed)? Daar zaaken van 't laatste belank, zonder aanschouw van plaats oft hooven, daar ze onder gevallen waaren, zonder uitvlucht van beroep tot hoogher vierschaar, oft naader ooverzicht, by twee oft drie schudden, alle ziende naa den mondt van eenen Vargas, gesleeten werden?” „Zaaken van 't laatste belank” zijn zaken, waarop ten slotte alles aankomt; thans zegt men: zaken van 't hoogste, eerste belang. „Zonder aanschouw van plaats oft hooven” wil zeggen: zonder in aanmerking te nemen de plaats, waar ze thuis behoorden, of het rechtsgebied, waartoe ze gerekend dienden te worden. 't Woord uitvlucht is niet genomen in den tegenwoordigen zin van voorwendsel. 't Is hier toevlucht

tot, of recht op (beroep op een hogere vierschaar). Ook ooverzicht heeft niet de beteekenis van een kort verslag, maar vertegenwoordigt hier het begrip van het overzien, herzien of herziening. Schudden zijn schavuiten. „Gesleeten” is gebruikt in de beteekenis van : beslist.

„T'ging dan, aan elken kant, op een vanghen en spannen (binden, in boeien slaan) van allerley standt, allerley sexe, allerley' ouderdom. De galghen hingen gerist, de raaden, de staaken, de boomen aan de weeghen stonden verlaaden met lyken, gewurght, onthalt, gebarnt: zoo dat de menschen, nu, in de lucht, tot adem scheping geschaapen, als in een gemeen graf, en wooning der ooverleedenen, verkeerden.” 't Woord gerist is „vreeselijk” aanschouwelijk. 't Wil zeggen: in risten aaneengeregen; dus: aan de galgen hingen de veroordeelden als aaneengeregen. Verlaaden is overladen.

„Elke dagh had zyn deerlykheit, en 't bassen der bloedtklokke, dat met de doodt van naamaagh den eene, van zwaagher, oft vriendt den andere, in 't hart klonk”. Deerlykheit is ellende, leed, jammer. 't Is afgeleid van deerlijk, d.i. jammerlijk, treurig, — en dit van deren schade doen, of hinderen.

„Aan 't barnen, aan 't verbeurtmaaken der goederen, was geen eindt. Tilbaar, ontilbaar, 't werd al aangeslaaghen, en (ongeacht de aantal der schuldeisscheren), bekommert gehouden.” Aantal wordt door Hooft meermalen gebruikt in de beteekenis van vriendelijke aanspraak of verzoek. „Ongeacht de aantal der schuldeisscheren” wil zeggen: zonder te letten op het verzoek der schuldeischers.” 't Werkwoord bekommen, dat thans de beteekenis heeft van angstig, bezorgd maken, vertegenwoordigde vroeger ook het begrip van in 't nauw brengen, belemmeren, beslag leggen, arresteeren. 't Middel

Hoogduitsche Kumber en het Middelnederlandsch kummer beteekende puin, maar ook angst, zorg, arrest. Misschien staat kommer in verband met het Fransche *décombres*, puin, en *encombrer*, tegenhouden, belemmeren. Of uit de beteekenis van puin, aardhoop zich die van belemmering, hindernis, heeft ontwikkeld en hieruit weer die van angst, zorg, kan gegist, maar niet verzekerd worden. De bovenstaande uitdrukking „bekommert gehouden” wil zeggen: in beslag gehouden.

Nadat Willem van Blois van Treslong was ontkomen uit den ongelukkigen slag bij Jemmingen, ontving hij te Embden van Willem van Oranje last twee oorlogsschepen uit te rusten. „Hengelende”, zegt Hooft, „in Sprokkelmaand deezes jaars, om de gaaten, daar de Zuyderzee uitloopt, werdt hy gedrongen in te zeilen en het onder Wieringen te zetten; daar hy etlyke daaghen bevroozen bleef. Zeventien van zynen volke, die zich te moedwilligh droeghen, werden by nacht omgeholpen (om 't leven gebracht) van de eylanders, en hem een eedt afgedwongen van t' geen tyde, dit leedt te wreken.” Van daar zeilde hij naar Engeland en voegde zich bij de Watergeuzen, onder Lumey, bij wien hij ook de Rijk vond. „Deez, nocht heffen nocht tillen kunnende (niet kunnende dulden) dat luyden, eerlijk gebooren, hunne vroomigheid (dapperheid) in enkel zeeschuymen besteedden, wreef zich zelve en anderen staaghs deeze snootheid door de neus; en dat men behoorde yet loflyx, en van nadruk, tot verlichting des vaaderlands, aan te slaan,” „Iemand iets door den neus wrijven” is iemand iets verwijten. De beeldspraak is eigenlijk minder kiesch, daar ze letterlijk wil zeggen: iemand vuiligheid, iets dat kwalijk riekt, door den neus wrijven.

Als de schrijver verhaalt dat de Watergeuzen de Maas op-

varen, om een aanslag op den Briel te wagen, teekent hij den breeden riviermond op de volgende wijze : „Wyd uit der maate, mits onder andre stroomen ook de vermaarde Ryn hier zyn meeste waater loost, gaapt deze opening; en heeft het eylandt van Voorne, en de stad Briel op de Zuyder, het dorp van Maaslandssluis op de Noorder lippe leggen”.

In zijn karakterschets van den hertog van Alva zegt hij : „Van groote voorzichtigheit in 't dryven der oorloghe, diend' hy zich; reekende de fortuin onder d' onwisse, 't beleid onder de wisse dingen; ende dat de zeegehe vroegh genoegh betracht wierd, wanneer men zich teeghens de nederlaagh verzeekert had”. 't Dryven der oorloghe is oorlogvoeren; beide is beeldspraak, waarbij de oorlog als een persoon wordt voorgesteld, dien men doet gaan of aanspoort om te gaan. Betrachten is thans opvolgen, in acht nemen; ook, hoewel germanistisch, gebruikt in den zin van beschouwen. Hier wil „de zeegehe betrachten” zeggen: pogen de overwinning te behalen.

„Booven alle munte zyn gaauwheit uit, in 't afzien van veilighe leegherplaats, om altyds de hachlykheit van 't slaan in zyn keuze te hebben.” Gaauwheit is slimheid, gevatheid. Afzien is hier genomen in den zin van zien, kiezen. Hachlykheit beteekent gevaar; hachelijk schijnt oorspronkelijk stekelig te hebben beteekend en wordt wel voor een afleiding gehouden van hachel, 't Hoogduitsche achel, d. i. baard of stekel van een korenaar.

„Scherp was hy, en gezwindt van begrip; van bedarden en vastgaanden oordeele; hoog van gedachten en aanslaaghen; doordriftigh; kloek en koelmoedigh teffens; onkneusbaar in weederspoedt; een streng en onverbiddeleyk handhaaver van tucht en orde, daar 't noodt deed: in hoofsche listen, en 't heimelyk besteeken van allerley

toeleg, deurtrapt: ook konstenaars genoeg om een dwersdreef zyner weederparthye als ongemerkt heen te laten gaan; uitgezeit, dat hem by wylen de trotsheid verrukte". Gezwindt van begrip is vlug van verstand. De eigenlijke beteekenis is onstuimig, rap. Thans wordt het gebruikt, als er van een handeling sprake is. „Hoogh van gedachten en aanslaaghen" wil zeggen diepzinnig. Met doordriftigh wordt bedoeld voortvarend, volhardend. „Onkneusbaar in weederspoedt" is kalm, gelijkmoedig in tegenspoed. „'t Heimelijk besteeken van allerley toeleg" beteekent het heimelijk ontwerpen van allerlei plannen. Besteken is afsteken, afpalen; vandaar bestek, omschrijving van een bouwplan. Toeleg wordt thans ook nog gebruikt in den zin van onderneming, aanslag. Door een dwarsdreef wordt verstaan: een geheime tegenkanting. Verrukken of verrokken gebruikte Hooft in den zin van vervoeren, medesleepen. Thans komt dit altijd in gunstigen zin voor: verrukt van vreugde, blijdschap; eigenlijk weggetrokken of vervoerd in een blijde stemming.

„Niettemin, in 't stuk van Staate, in 't peilen van den aardt en gezintheit der volken, 't bezeffen van de geleeghenheit der landen; bleek hy een leerling; hebbende met ontydighe styfzinnigheit en al te strak een heerscheit, de zaaken overhoop en in onschiftelyke verwarrenis geworpen, die, by de Hartoghin van Parma, door raadt en nyverheit, beslecht en opgeheemelt waren". „Beseffen van de geleeghenheit der landen" is begrijpen, doorzien van den toestand der landen. Met heerscheit wordt heerschezucht bedoeld. Voor onschiftelyk zouden wij thans zeggen: niet te herstellen. Schiften is scheiden, onderzoeken, napluizen. Verwant is schicht, een laag van een of andere steensoort; zoodat schiften eigenlijk wil zeggen: het scheiden der lagen, splijten. Een „onschifte-

lyke verwarrenis" is dus een warboel, die niet te onderzoeken of na te pluizen is. Nyverheit is bij ons thans in gebruik voor industrie. Hier wil het zeggen: vlijt, nauwgezetheid. O p g e h e e m e l t van o p h e e m e l e n, door Hooft dikwijls gebruikt in de beteekenis van in orde brengen, opruimen. Nog komt ophemelen, ophemmelen, in sommige dialecten in deze beteekenis voor.

De Spaansche soldaten, wier achterstallige soldij niet werd uitbetaald, sloegen in 1576 aan het muiten. „Deeze, als 't platte landt van Schouwen kaal gegeten was, en de zoetelaars achterbleven, schudden den huisman voorts uit: en tygen, met ontleediging van alle sterkten en wachtorden, op de beên, na Brabandt; in meening, van Brussel, Antwerpen oft Mechele te doen voorhouden.” 't K a a l e t e n van 't platteland is een teekenend beeld, ontleend aan uitgehongerd vee, of aan een zwerm van sprinkhanen. Zoetelaars zijn menschen, die dranken en eetwaren verkoopen, 't Woord schijnt verwant met zieden, koken. Ontleedighing is het onbeheerd laten staan, dus: het verlaten. M e e n i n g is bedoeling. Met t e d o e n v o o r h o u d e n wordt bedoeld: als onderpand te houden.

„Zy lokken, onderweeghe, en lasschen zich de geenen aan, die dus lang nog naa bevel geluistert hadden.” A a n l a s s c h e n heeft hier den zin van vereenigen, verbinden. Lasschen is bijeenvoegen door middel van een geervormige strook. 't Is een term, die bij kleêrmakers, timmerlieden, smeden voorkomt.

„Tot Heerentals; quam Mansvelt, uit naam des Raadts van Staate, hun, booven vergiffenis, aandeel in de hondertduizent gulden van Sierixzee belooven; voorts drie betaalingen uit d' eerste penningen, verwacht van den Koning, oft die de Raadt zoude weeten te verschaffen.

Verre van aannemen." „Booven vergiffenis" wil zeggen : benevens vergeving voor hun mouterij. „Verre van aannemen" is een van die bondige uitdrukkingen, die den stijl soms duister maken.

„Zy eischen al den achterstal, verbetering van soldy, een' goede stadt in verzeekering, tot dat men met hun hadd' afghereekent: en meer andere punten van gelyke hooghdraaghentheit." In verzeekering beteekent: als onderpand, waarborg. Voor hooghdraaghentheit zouden wij thans zeggen: ver reikende strekking of beteekenis. 't Moet niet verward worden met hooghdra v e n d h e i d , dat vroeger beteekende verhevenheid, deftigheid; thans gezwollenheid, aanstellerigheid.

„De Graaf, vertoonde, dat de Raadt geene maght had om hun voorshands te voldoen, ende min voortaan hebben zouw, zoo zy zich niet gezeggen lieten: zynde, in dien gevalle, het gantsche landt geschaapen, zich teeghens hen te kanten, ende vielleicht, verlooren te gaan voor Zyne Majesteit. Dies hadden zy zich te bezinnen, en voor zulk eenen laster te hoeden, die den luister, gehaalt uit den brandt der gevaarlykheden, t' eenenmaale verdonkren zouw." V e r t o o n e n is beweren. „Ende min voortaan hebben zouw" wil zeggen en voortaan nog minder (de macht) zou bezitten. L a s t e r beteekent hier wangedrag, schande. In plaats van „luister, gehaalt uit den brandt der gevaarlykheden" zou men thans zeggen: roem, met zooveel levensgevaar behaald.

Eenigen tijd later (September 1576) had een bloedige schermutseling plaats tusschen ongeregelde Staatsche benden en Spaansche troepen bij Tisnacq, in de buurt van Leuven. „De Spaansche kryzman, afgerecht door langduurige oeffeningh, speelt den vervaarden, aarzelende om beeter sprong te doen en de Staatschen in 't oopen veldt

te lokken." „Den vervaarden spelen" is: den vreesachtige spelen. *V e r v a a r d*, verwant met het Middelnederlandsche *v a e r* of *v a r e*, vrees of gevaar, beteekent bevreesd. Van *v a r e* is afgeleid het Middelnederlandsche *v a r e n*, d. i. vrees aanjagen. Men denke verder aan gevaarlijk. *A a r z e l e n d e* wil zeggen wijkende. *A a r z e l e n*, achteruitloopen, is afgeleid van *a a r s*. De uitdrukking „aartzelende om beeter sprong te doen" wil zeggen: wijken, ten einde daarna des te beter aan te vallen, „reculer pour mieux sauter".

„Deeze, waanende, dat het ernst was, als die zich zoo veel talsterker kenden, zetten stoutelyk toe, en laaten zich verrukken, tot neevens den heuvel. Daar spatten de laagheligen te voorschyn, en rennen hun in de zyde." „Zetten stoutelyk toe" is: marcheeren onbevreesd voorwaarts". „Zich laten verrukken" wil zeggen: zich laten verlokken. Met de *l a a g h e l i n g e n* worden de in hinderlaag liggende Spaansche soldaten bedoeld.

„Teffens bieden de deysers weer 't hooft, en maaken d' andre staaf der nyptang". 't Kan moeilijk aanschouwelyker worden voorgesteld. De Spaansche aanvallers, bestaande uit twee afdeelingen, n.l. uit de soldaten, die in hinderlaag gelegen hadden en degenen, die in schijn op de vlucht geslagen waren, vormen nu elk afzonderlijk een staaf of been van een nijptang, waartusschen de Staatsche troepen bekneld raken. „Dit kneust de borst en lenden der Staatschen".

„De gheleeden worden schaadigh; de ryen ontsnaeren: en geen middel om te boeten, zoo stoot er de ruiter op in". Met „schaadigh worden" wordt bedoeld: een opening of bres bekomen. Een *s c h a a r d* is een scheur of breuk, door hakken of snijden ontstaan, b.v. in een zwaard of mes. „De ryen ontsnaeren", beteekent de gelederen wor-

den verbroken, vormen geen snaer meer. Boeten wil eigenlijk zeggen herstellen. Men denke aan ketel boeten, netten boeten. Hieruit is de beteekenis van vergoeden ontstaan. Als Hooft zegt „geen middel om te boeten” dan bedoelt hij: niets baat om de gelederen te herstellen.

„De knechten, zich voorts doende uit het Bos, om de hunnen te schooren, worden van hun eighe vliedende ruiters ooverrompelt.” „Zich voorts doende uit het Bos” wil zeggen: het bosch verlatende. Schoren is steunen, hulp verleenen. Overrompelen is verwant met het Engelsche to rumble en 't Hoogduitsche rumpeln, stommelen, neerploffen, rommelen. Overrompelen beteekent onverwacht overvallen, bespringen, met het oorspronkelijk bijdenkbeeld van gedruisch maken, en alzoo in verwarring brengen.

„Elk maakt zich zyner waapenen quyt, om te lichter in 't loopen te weezen. De Spaanschen daar achter, met doorryghen, vertrappen; tot heinde by aan Looven.” „Zich quyt maken” is: zich ontdoen van. Met „heinde by aan Looven” wordt bedoeld: tot dicht bij Leuven. Heinde, een afleiding van h a n d is: bij de hand, in de nabijheid.

8. Uit Hoofts Historiën (Vervolg).

Het volgende is een fragment van Hoofts beschrijving der Spaansche furie. „Nocht achtbaarheid van Staat, nocht eerwaardy van ouderdom, nocht weerloosheit van sexe, nocht onmondigheit van jeughd, nocht teederheit van jaaren, waaren in den wegh; oft aanzienlyke regeerders, afgeleefde gryzen, zwakke vrouwen, schreumighe maaghden, baarde-looze jongens, onnoozele kinderen, bezuurden den ghe-

meenen oovergank der moorddaadigheid." „Waaren in den wegh" wil zeggen: konden voorkomen, beletten. Schreumighe is hetzelfde als schroomvallige. Bezuren, ook thans nog in gebruik, beteekent bekoopen, 't slachtoffer zijn, lijden. Met den ghemeenen oovergank wordt bedoeld de algemeene besmetting.

„Met naare zuchten, deerlyk kermen, bittere traanen, erbarmelyk smeeken, was niet te verwerven, dan kouwde klingen, en heete koeghels, vlieghende door huizen, straa-ten en kerken. . . . Als de bloetdorst meest haar zat had, gink 't er op een ruiten en rooven." Ruiten is synoniem met rooven; 't is vrijbuiten, plunderen, en verwant met ruiter, dat vroeger ook struikroover en roof-ridder beteekende.

„Men stort 'er in de huizen; elk daar hy meende de beste kans te zien; smyt inboël, pakken, koopwaaren, t' onderste boven, en den zieltooghenden menschen, die 't scherp niet geheel afgemaakt had, op 't lyf, oft ver-treedt hen met voeten. Zommighe om achter 't geldt, kleinoodjen, en heelbaare haave te raaken, pynighden de eighenaars, met koorden, trechter, roeden, en vlamme. . . . Geen ghenadigher lot hadden de kleene kindren, moete de felheit der foltering uitstaan in 't aanschyn der ouwderen om de styfte hunner lydzaamheit te weiken in meedelyden." Met talent heeft de schrijver deze vreeselijke tooneelen geschetst. Eigenaardig is het slot van deze periode: „om de styfte hunner lydzaamheit te weiken in meedelyden." De kleine kinderen werden gefolterd ten aanschouwe der ouders, ten einde de volhardende tegen-stand of weigering dezer laatsten om hun schatten af te geven, week te maken door 't medelijden, dat ze voelden voor hun kinderen,

„Dan noch dikwyls geen eindt van martelen. De gaa-

pende gierigheid, zoo de brokken niet heel grof waaren, hapte aanendaan na meer, oft zy schoon alles nu op had. Dies werden 't minst gequelt, die 't meest te geeven hadden. Want by zoo ruighe schatters, werd het veel voor 't gheheel aanghenoomen. Waar door 't aan kooplieden, die hun ruimelyk de zak vulden, ghelukte een tonne goudts en daarover, achter te houden." Plastisch is de voorstelling van de roofzucht, die als een onverzadigbaar verslindend dier met geopenden muil voortdurend naar meer hapt, ofschoon er niet meer is.

„Christina de Bitter, grootmoeder myner huisvrouw, die haaren voornaam ghevoert heeft, en eertyds weeduwe van Andries van Erp, maar alstoen herhuwt aan Arnout Fabry, was, neevens haare hooghbejaarde moeder Agneete Ooms, en zommighen van 't ghezin, vertooghen in een' kelder. Haar moeder, hoorende eenigh gheweldt op de deure doen, begaf zich derwaarts, om te zien wat het was, en wat raadt daar teeghens. Juist als zy daar komt, slaat een vaatjen ontsteeken bussekruids de deur, en teffens haar te berste. Christina, mooghende, dat pas, tussen de veertigh en vyftigh jaaren zyn, loopt toe op den slagh, ende vindt haar moeder verdaan op de vloer legghen." Vertooghen is vertrokken, geweken; van vertijgen, vertrekken. Dat pas wil zeggen: op dat oogenblik. Verdaan is gedood; van verdoen, d. i. verkwisten en ook vermoorden.

„D' inghespatte stormers grypen haar aan, willen haaren man, en geldt, gheopenbaart hebben. Zy duwt hun yetwes toe, dat zy by zich ghesteeken had, in hoope van hen daarmee te loozen. Maar als zy ontkende, de rest en haaren bedtghenoot te kunnen melden, knoopen zy haar met een eindt lonts, by den halz op, tot dat ze scheenden gheest te geeven. Toen maakt men ze los, verght

haar 't zelfste op nieuw, daar naa weeder, en weederom; t' elken maal met ghelyke beanxstighingh. Keurende, ten laatste, haar bestendigheit onverwinlyk, stuiven de rabauwen, om niet meer tydts te verliezen, ten huiz' uit, met al 't beste, dat zy draaghen konden, en laaten haar in de strop. Een van 't ghezin, hoorende 't gerucht aflaaten, vertrouwt zich voor den dagh te koomen, ziet ze daar aan een ladder hanghen, luttel min dan verwurght. Flux snydt hy de koordt aan stukken, en helpt haar aan aadem. Zy bequam, van de zwyming; maar noyt haar voorighe blygeestigheit van zoo een' doodneep, daar 't vernuft door ghezwakt was, en 't ghemoedt eeuwlyk de streem afdroegh." Door blygeestigheit zal in dezen laatsten zin blijmoedigheit, opgeruimdheit moeten verstaan worden. Een doodneep is een kneep, haar door den dood gegeven; dus de doorgestane foltering. De streem is de striem, het teeken door den doodneep veroorzaakt. „En 't gemoedt eeuwlyk de streem afdroegh" wil zeggen: haar gemoed bleef er haar leven lang den indruk van behouden.

„Het buitgoedt, wyders, zoo 't quam, zoo voer.'t; ende werd gespilt aan slooren, aan slempen; met tommelen, met tuissen, en allerley ooverdaadt, en ongereegheltheit." Slooren zijn slechte vrouwen. Tommelen en tuissen hebben synonieme beteekenis. Tommelen is kwanselen en tuissen (tuischen) beteekent ruilen, dobbelen; het wisselen van dobbelsteenen.

„Onder andre plaatsen diende de Burze (de beurs) tot dobbelschool. Daar waaren slechte soldaaten, die tienduzent kroonen, op eenen dagh, verspeelden. Een vernieuwing van hartenwee voor de steedelingen, die den arbeit hunner handen en harsenen, het steunsel des leevens van wyf en kinderen, zoo lichtveirdelyk en schandelyk zaaghen

verquisten. Andren deed eenighzins lief, dat de roovers met der haast zoo kaal waaren als de beroofden. Etlyke Spanjaarts, om stiltzwyghens ryk te blyven; en 't gestoolen goudt behendelyk wegh te kryghen, lieten 't verwerken tot gevesten van dolken en rappieren, jaa tot heele rustingen; en buiten zwart vernissen. 'T welk den goudtsmeeden een' slaghoegh strekte, om hun verlies te boeten; gemerkt zy den besteedder somwerfs d' ontvange stof, wel ten halve met koper vervalscht, voor louter aansmeerden." Een slaghoegh is een buitenkans; eigenlijk is deze uitdrukking een zeemansterm met de beteekenis van: wending van den boeg. De uitdrukking: „Dat viel hem in zijn slagboeg" wil zeggen: dat komt hem goed te pas. Boeten is herstellen. Gemerkt, van merken, is hier een voegwoord, in den zin van dewijl, aangezien.

Toen Parma in 1579 Maastricht belegerde, beloofden de Prins van Oranje en de aartshertog Matthias, nadat ze den treurigen toestand vernomen hadden, waarin de belegerden zich bevonden, alles te zullen doen om binnen veertien dagen de stad te ontzetten. „Grootelyk", zegt Hooft, „troostte dit de beleegherden. Elk styfde 't gemoedt, om, met duldigh en daadt den ghestelden tydt te bereiken. Dan, wat spoorlaaghen de geest gaf, 't lyf ging maar voet voor voet." De laatste zin levert weer een bewijs voor 's schrijvers beeldend talent. De geest is hier de moedige ruitser, die met spoorlagen zijn ros, het lichaam, tot krachtsinspanning aanzet. Maar 't arme rijdier is te afgemat, het vordert slechts voet voor voet.

„Kling, koeghels, pest, en andere smettende quaalen, die uit armoê, ongemak, en wanhaavening spruiten, hadden veelen hunner wegh genomen en 't getal der bezettingen op min dan de helft gebracht. Een deel lagh 'er aan

knellende, oft quynde aan slytende ziekten. Arbeidt, wachten, schrap staan, hielden streek, en quaamen te korter om." Wan haavening, onzindelijkheid, vuilheid, is een afleiding van havenen, reinigen, verzorgen. Wanhaavening beteekent dus de toestand van slecht gereinigd te zijn. Thans wordt havenen gebruikt in den zin van verscheuren, verfrommelen. Met knellende ziekten zal de schrijver wellicht bedoeld hebben pijnlijke ziekten, door wonden veroorzaakt. Slytende zijn slepende ziekten.

„Arbeidt, wachten, schrap staan, hielden streek, en quaamen te korter om." Wachten wil hier zeggen wacht houden, de wacht waarnemen. Ze hielden streek beteekent: ze bleven in hun koers, richting; figuurlijk: ze eischten denzelfden arbeid of zorg. Door „te korter omkomen" moet verstaan worden: minder tot hun recht komen. De bedoeling van den zin is: arbeid, de wacht waarnemen, gereed staan tot den strijd bleven dezelfde zorg eischen en toch kon daaraan (wegens de ziekte) minder zorg besteed worden. Thans spreekt men nog wel van ruim omkomen met zijn geld, den tijd.

„De vyandt had versch volk gekregen, en zich, door 't reppen der spaade, wel haast booven op de veste, en in den puinloop der poorte, geleegert; zulx (zoodat) het uitkeeren alleenlyk aan eenighe afsnydingen (belemmeringen) hing. De tyding van kryszaamening onder den Graave van Hohenloo, en 't weeten, dat men niet weet wat steekworp op den teerling der oorloghe loopten kan, rieden, hem, met afspoeyen van 't eene werk, de moeyte en 't gevaar van 't ander te spaaren." Kryszaamening is het bijeen-trekken der troepen. „'t Weeten, dat men niet weet wat steekworp op den teerling der oorloghe loopten kan" is een van die kunstige, haast had ik gezegd gekunstelde wijzen van zeggen, waarin Hooft zoo sterk is. Hij be-

doelt: de overtuiging dat men in 't onzeker verkeert omtrent den loop van den oorlog. Een steekworp is waarschijnlijk een worp met den teerling, waardoor men het spel wint. Afspoeyen wil zeggen: spoedig afmaken, ten einde brengen.

„Op Zondagh dan, achtentwintigsten in Zoomermaant, 's uchtens, komt hy met vreeslyke vinnigheid, aanvlieghen; knoopt den eenen storm aan den andren, tot neeghen in 't getal, den aavond aan den dagh, de nacht aan den aavond.” Een bondige manier van zeggen; m. a. w.: de vijand onderneemt tot negen maal toe een stormloop, gedurende den geheelen dag, en den daarop volgenden avond en nacht.

„Al welk geweldt, door de standvaste manhaftigheid der steedelingen, geboft werd.” Boffen wordt hier gebruikt in den zin van stuiten, afweren. Boffen, een afleiding van 't klanknabootsend woord bof, slag, windstoot, beteekent slaan, stooten. Thans neemt men het in den zin van: geluk hebben, fortuinlijk zijn.

„Maar deeze, benoodigt, nu etlyken tydt, als te woonen aan den wal, aldaar ter greep hun voedsel te neemen, te vernachten in de waapenen, waaren zulx (zoodanig) uitgemaakt, afgeslooft, en ten einde van aadem, mits (wegens) 't uitstaan (verduren, ondergaan) van dit treffen, zoo fel en dikwijls hervat, dat den meesten deele maght ontbrak, om zich op de beenen te houden. Hier door gebeurde het, in de morgenstondt, dat de walhoeders (de bezetting der wallen), verwonnen van vaak, aan 't sluimeren sloeghen, en hun de zorgh der wacht ontgleedt. 'T welk gespeurt by de Staat-schen; gaan zy 't den Prinse van Parma verkundschappen. Die ontbiedt, van rot tot rot, dat men veirdigh (gereed) zy; en beveelt den wal in groote stilte, te beklimmen. 'T geschiedt. De waakers, onverziens aangeranst (aangeprepen),

worden afgemaakt. De toevloedt wast spoedigh, en meest al 't heir stort ter stadt in. Wat hun voorkomt, is 't lyf quyt. De ongenaë baart wanhoop; wanhoop dullen moedt, daar men 't weeren en 't wyken doch eeven dier bekoopen moest. Hier bezettingen, gins burghers, elders boeren, drommen zich t'zaam in de straten, en bieden forslyk 't hooft. Veele vrouwen, daar onder, laten 't leeven op de plaats; andre geholpen van maaghden en jongens, smakken met steenen en ander tuigh, uit de vensters, en van de daaken. De tsaagende (bevreesde) meenighte neemt de vlucht naa de brugh. Daar vallen d'achtersten op de voorsten, en ooverrompelen zy zich onderling. Deez, gedrongen door zyn' meêgezellen, raakt aan 't wippen (tuimelen) ter zyd' af; die, met den vijandt op de hielen, waaght den sprongh uit verbaastheit (verbijstering); en daar de Spanjaart niet toereikt, doet de stroom hem 't werk te vooren (neemt de stroom hem 't werk uit de hand). Andren, min gejaaght, maar ten uiterste vertwyfelt, loopen, in plaats van ze (den dood) te vlieden, der doodt te gemoedt, met kiezen van het waater. En 't gaat zeeker genoegh ('t is vrij zeker -- het verhaal), van moeders zoo mistroostigh, dat zy, woevende teeghens haar' eighe kinderen, als uit erbarming, hen in de vloedt, en zich zelve daar na worpen. Meer te moorden schier was er niet, als Parma liet uitblaazen (door trompetgeschal aankondigen) en omroepen, dat men yder, die de waapenen afleidde, te spaaren hadde."

Uit de gegeven fragmenten blijkt het nauwkeurige, het bondige, het schilderachtige, maar ook het gekunstelde en het on-Nederlandsche van Hoofts schrijftrant. Het oordeel van Alberdingk Thijm: „ses Histoires Neerlandaises, son chef d'oeuvre, est un outrage continuel fait

au génie de notre langue” is misschien wat al te scherp. Niemand echter in onzen tijd zal zijn overdeftigen, gezochten zinsbouw aanbevelen als een model van stijl. Terecht schreef Potgieter: „Hooft had ons proza de toga der Romeinen omgehangen, en statig en sierlijk bewoog het zich in de breede plooiën; maar als hij had kunnen voorzien, dat men, het spoor bijster geworden in de bewondering van het Latijn, alle eigenaardigheid zou doen verstikken in het stof van processtukken en inventarissen, hoe zou hij den ongebonden stijl van de schoolsche banden hebben bevrijd! Had hij het proza niet vergund langs straat te slenteren, evenals hij zijner schalke muze in het Gooi bij wijle vrij spel liet?”

Hoe eenvoudig en helder is, bij dezen stijl vergeleken, het proza van Marnix. Zijn wijze van uitdrukking sluit zich aan bij de volkstaal dier dagen, die deze edelman het niet beneden zich had gerekend af te luisteren. Had men hem zich ten voorbeeld gesteld, ons proza zou in de achttiende eeuw niet verzonken zijn tot die onhandelbaarheid (om nog eens met Potgieter te spreken), waaruit Van Effen het met zooveel moeite moest opbeuren.

9. Verouderde woorden in den Staten-Bijbel.

In de eerste jaren reeds der Kerkhervorming, toen het Martinisme in ons land langzamerhand veld begon te winnen, deed zich de behoefte gevoelen aan den Bijbel in de volkstaal. Te Delft verscheen in 1524 het eerste Nederlandsche Nieuwe Testament, bewerkt naar de Latijnsche vertaling van Erasmus. Een menigte andere uitgaven volgden dezen eersteling. Eerst in 't midden der eeuw zag een Nederlandsche vertaling uit het Grieksch,

bewerkt door Jan Utenhaven en eenige anderen, het licht. Weinig jaren later werd te Emden ook een overzetting uitgegeven van het Oude Testament, naar den Duitschen tekst van Luther. Jaren lang bleven deze Bijbels hier te lande in gebruik, niettegenstaande de gebreken, waarop door Marnix en andere geleerden werd gewezen. Op de nationale synode, gehouden te Dordrecht, in 1578, werd de vraag ernstig overwogen, of niet een nieuwe overzetting der Bijbelboeken uit de oorspronkelijke taal dringend noodig was. En hierbij bleef het niet. — Er waren er, die zich zouden kunnen tevreden stellen met een verbeterde uitgave der bestaande Bijbels, te meer, daar zij vreesden dat tegen de uitgave van een geheel nieuwe overzetting bij het volk groot bezwaar, ja hevig verzet zou rijzen. De meerderheid, minder zwaartillend, oordeelde dat de tijd gekomen was om aan het Protestantsche Nederland een Bijbel te geven, rechtstreeks afgeleid uit de bronnen. De synode besloot daarom aan Marnix en Petrus Dathenus op te dragen om uit te zien naar bekwame mannen, die met hen dezen arbeid zouden kunnen tot stand brengen. Dathenus schijnt aan deze opdracht geen gevolg te hebben gegeven. Marnix sloeg de handen aan 't werk en maakte een begin met het Oude Testament. Velerlei bezigheden van diplomatieken aard, zijn benoeming tot burgemeester van Antwerpen, de belegering der stad door Parma, stonden hem bij de uitvoering van zijn taak in den weg. Toen hij zich na den val der Scheldestad uit het politieke leven teruggetrokken en op zijn landgoed in Zeeland had gevestigd, werd hij van wege de nationale synode te 's Hage uitgenoodigd zich ook met de overzetting van het Nieuwe Testament te belasten. Hij meende dit verzoek niet te kunnen inwilligen, eensdeels, omdat hij door andere bezigheden in beslag werd genomen, anderdeels wegens de

geringe waardeering, die hij ondervond van streng Calvinistische predikanten. Hier was de politiek in 't spel. Veel predikanten meenden in den graaf van Leicester een beschermer van de kerk en de rechtzinnige leer te zien, en wantrouwden Marnix, die een beslist tegenstander was van den Engelschen landvoogd. Eerst vijf jaar later, in 1592, toen de Zuidhollandsche synode het verzoek hernieuwde, nam hij de opdracht aan. De Staten Generaal, die het besluit der synode hadden goedgekeurd, kenden hem een jaarlijksch honorarium toe van f 2800, terwijl de godgeleerde faculteit der Leidsche academie hem met den doctorstitel vereerde. Hij verliet zijn woonplaats, het afgelegen West-Souburg, en vestigde zich te Leiden, om te gemakkelijker gebruik te kunnen maken van de boekerij der hoogeschool. Een vijftal predikanten, onder wie o. a. Wernerus Helmichius van Delft en de bekende Petrus Plancius van Amsterdam, werden uitgenoodigd op den arbeid van Marnix toezicht te houden. De groote philoloog scheen niet bestemd zijn taak ten uitvoer te brengen. Met de hem eigen energie en voortvarendheid was Marnix aan het werk gegaan. Nauwelijks had hij de vertaling van het eerste boek van Mozes voltooid, of de Staten-Generaal riepen hem tot een anderen werkring. Hij werd benoemd tot gezant aan het Fransche hof. Eenige jaren later in 't vaderland teruggekeerd, hervatte de bijna zestigjarige, hoewel door lichaamskwalen geplaagd, onvermoeid en met bewonderenswaardige helderheid van hoofd, het moeilijke werk, waaraan Luther de beste jaren van zijn jeugd had gewijd. Hoe heerlijk zou het geweest zijn, zoo hij de vertaling van den Bijbel tot den laatsten regel had mogen volbrengen. God heeft het anders gewild. De man van den rusteloozen arbeid — zijn lijfspreuk was „Repos ailleurs” — werd onverwacht uit zijn studiën opgeroepen, in 1598.

Met Marnix scheen ook het werk der Bijbeloverzetting ten grave gedaald. Ruim een kwart eeuw ging voorbij, eer het opnieuw ter hand werd genomen. In de zesde zitting van de bekende nationale synode te Dordrecht kwam de zaak ernstig ter tafel. Weldra werd het besluit genomen een vertaling tot stand te brengen van het Oude en het Nieuwe Testament en de zogenaamde Apocriefe boeken. In de historische boeken zoowel aan het Oude als het Nieuwe Testament zou de tot dusver algemeen gebruikte vertaling zooveel mogelijk gehandhaafd worden. Een te veel in het oog loopende afwijking hiervan, vreesde men, zou den argwaan van het volk gaande kunnen maken en aanleiding geven tot ontevredenheid. Daarom achtte men het verstandig ergernis te voorkomen. Zes vertalers en tweemaal zooveel herzieners, gekozen uit de bekwaamste hoogleraren, predikanten en rectors van latijnsche scholen, werden aangewezen om aan dezen veelomvattenden en gewichtigen arbeid hun talenten en tijd te geven. Alle provinciën leverden haar contingent, behalve het landschap Drente. De Drentsche afgevaardigden ter synode verklaarden dat de Nederlandsche taal in hun gewest te weinig bekend was, en dat de predikanten, aldaar werkzaam, wegens gebrek aan taalkennis, voor dat werk minder geschikt geacht moesten worden. De verklaring voor dit feit zal men wel in de eerste plaats moeten zoeken in de omstandigheid, dat de predikanten in Drente voor 't meerendeel afkomstig waren uit het Bentheimsche of uit Oost-Friesland, en dus het Duitsch beter verstonden dan het Nederlandsch.

Het besluit der synode werd in Mei 1619 aan de Staten-Generaal meegedeeld. In een tijd, toen zandwegen en trekvaarten de verkeerswegen waren, liep alles langzaam van stapel. Hun Hoog-Mogenden hadden dringender zaken

af te doen, en lieten het adres der synode rusten. Volle zes jaren verliepen, eer de hand aan den ploeg werd geslagen. Eerst tegen 't einde van Mei 1625 hielden de vertalers, op aanschrijving van de Staten, hun eerste zittingen in den Haag. Hier rees terstond een groote moeilijkheid. De Staten hadden bepaald dat de overzetters elk half jaar te zamen zouden komen om de resultaten hunner studiën te bespreken en te vergelijken. Het reizen was toen echter lastig en tijdroovend. Enkele heeren woonden ver buiten Holland. Bogerman moest van Leeuwarden komen, Baudartius van Zutphen, Bucerus van Vere. De gemeenten zouden niet zonder grond bezwaren kunnen opperen tegen de herhaalde afwezigheid harer dienstdoende predikanten. Daarom werd een verzoekschrift aan de Staten gericht om een andere regeling te treffen. Dit bleef niet zonder gevolg. Hun Hoog-Mogenden besloten dat de overzetters zich tijdelijk metterwoon te Leiden zouden vestigen. Aan ieder hunner werd toegekend een honorarium van f 900 per jaar, boven hun gewoon salaris. Hierbij kwamen nog emolumenten voor vuur en licht, voor een afschrijver enz. De Staten richtten tot de belanghebbende kerkeraden het verzoek hun leeraars voor den zoo belangrijken arbeid verlof te verleenen. De kerkeraad van Leeuwarden schijnt nog al handelbaar geweest te zijn. Althans Bogerman kwam reeds na een paar maanden. Met de andere predikanten ging het niet zoo vlot. Hadden de Staten hun wenschen, de kerkbesturen stonden op hun rechten en lieten zich niet bevelen. Amsterdam stribbelde het langst tegen. Ds. Rolandus althans moest bijna drie jaar wachten, voor hij het gevraagde verlof bekwam.

De overzetters van het Oude Testament begonnen met het boek Genesis. In betrekkelijk korten tijd waren ze met dit boek gereed. Dit was niet vreemd, want zij hadden

slechts een gebaanden weg te bewandelen, en van Marnix vertaling gebruik te maken. Er is beweerd dat het eerste boek van Mozes het beste stuk werk is van den ganschen Staten-Bijbel. Ten opzichte van de overzetting van de volgende boeken van 't Oude Testament kwam men overeen dat elk een derde deel van elk boek zou bewerken. In hun vergaderingen zou dan ieders arbeid besproken en gecorrigeerd worden. Enkele predikanten, niet tot de officieele overzetters behorende, boden welwillend de vruchten hunner studiën aan.

De vertalers van het Nieuwe Testament verdeelden hun taak eenigszins anders. Ieder hunner bewerkte in zijn studeerkamer hetzelfde boek geheel. Daarna kwamen ze bijeen, vergeleken de drie vertalingen, en kozen na rijp beraad de beste.

Op die wijze werd de arbeid gedurende eenige jaren geregeld voortgezet. Het Oude Testament was in het jaar 1632 gereed. Op verzoek van de Staten-Generaal kwamen daarom in den zomer van 't volgende jaar de herzieners te Leiden bijeen. Ieder hunner werd een salaris toegelegd van f 4 daags. Hun taak liep in ruim een jaar ten einde.

Intusschen waren de vertalers van 't Nieuwe Testament gereed gekomen en hadden daarbij ook nog de Apocriefe boeken overgezet. Het nazien van dit deel van den arbeid was in den herfst van 1635 voltooid. De mannen hiermede belast brachten in de academiestad zorgvolle dagen door. Leiden werd geteisterd door een vreeselijke pestziekte, die duizenden naar 't graf sleepte. Zij ondervonden Gods bijzondere hoede: niemand hunner werd door de epidemie aangetast.

Met dankbaarheid mochten de geleerde theologen hun hoogst belangrijke en veelomvattende taak ten einde zien

gebracht en het kostbare werk den Staten aanbieden. Deze bleven niet in gebreke hun buitengewone tevredenheid daarover te kennen geven, en vereerden èn overzetter en herzieners met milde geschenken.

Deze Bijbelvertaling mag met recht een monument genoemd worden van de Nederlandsche taal der zeventiende eeuw. De overzetter behoorden niet tot de speciale beoefenaars der Nederlandsche literatuur. Ze waren gekozen met het oog op hun kennis van de Grieksche en Hebreuwsche taal. Toch moet worden erkend dat een groot deel van hun werk tot heden niet is overtroffen. De taal van Marnix had hun tot model gediend. Zoo nauwgezet en getrouw mogelijk zich houdende aan den oorspronkelijken tekst, hadden ze zich beijverd het Nederlandsche taaleigen te eerbiedigen en bastaardwoorden te vermijden. De Staten-Bijbel, het meest gelezen boek van het protestantsche Nederlandsche volk, heeft in spreekwijzen en uitdrukkingen een invloed uitgeoefend op onze spreek- en schrijftaal als van geen andere letterkundige voortbrengselen kan getuigd worden. Wordt van den bekenden Engelschen schrijver Bunyan gezegd dat hij zijn literarisch talent ontwikkeld had door de lectuur van den Bijbel, terecht heeft Busken Huet in herinnering gebracht dat een onzer beste dichters uit de vorige eeuw, Da Costa, den woordenschat zijner „autochthonische poëzie” uit den Staten-Bijbel heeft gedolven.

Hoewel door veel beschaafden gedurende de laatste honderd jaren het heerlijke Boek terzijde geschoven en alzoo bij hen in vergetelheid is geraakt, toch telt onze tijd nog zijn duizenden, die met hun Bijbel leven en in zijn inhoud hun hoop en levenstroost vinden. De oude taal is voor onze twintigste-eeuwers echter wel wat hard en stram geworden, te meer daar in den loop van twee à drie eeuwen

sommige woorden en uitdrukkingen in onbruik zijn geraakt, en van veel andere de beteekenis een belangrijke wijziging heeft ondergaan. Reeds sedert lang heeft men het bezwaar der verouderde taal gevoeld, en min of meer uitvoerige verklarende woordenlijsten op den Staten-Bijbel ontworpen. Wij bezitten zulk een werk o. a. van den Harderwijkschen hoogleeraar Ypey, van den Utrechtschen rechtsgeleerde Ackersdijk, van den Rotterdamschen taalkenner De Jager en van den Groningschen hoogleeraar Hecker.

Enkele van de voornaamste verouderde woorden en zegswijzen worden hier ter sprake gebracht.

In Ezechiël 27 : 36 wordt gezegd van Tyrus : „De handelaars onder de volcken fluyten u aan : ghy zijt een groote schrick geworden.” Aanfluyten is beschimpen, smaden. In deze beteekenis gebruikt Helmers uitfluiting: „Zult gij (Nederland) de uitfluiting zijn der aard?”

Het woord *a a n s c h i j n*, in den zin van : aangezicht, gelaat, is nog wel bekend, maar weinig meer in gebruik : Genesis 3 : 19: „In 't sweet uwes aenschijns sult ghy broodt eten.”

Psalm 63 : 9 : „Mijne ziele kleeft u achter aen.” Sterker dan iemand aankleven, d. i. aan iemand door liefde verbonden zijn, is iemand achteraan kleven, want dit drukt uit: iemand volgen, iemands nabijheid zoeken.

In het tweede boek der Kronieken, hoofdst. 13 : 13, wordt verhaald dat Jerobeam een achterlage deed om w e n d e n (omtrekken), om van achter hen (de krijgslieden van den stam van Juda) te komen (d. i. hen in den rug aan te vallen). A c h t e r l a g e is thans door 't woord hinderlaag vervangen. Hinder, Hoogduitsch hinter,

is achter, en laag beteekent: de wijze, waarop iets ligt; in deze samenstelling meer bepaald de plaats, waar iets ligt. Een hinderlaag of achterlaag is dus een schuilplaats, een plaats, waar men achter iets verborgen ligt.

In 2 Petr. 2 : 5 wordt gezegd dat God Noach, „den Prediker der gherechtighydt sijn achtster” bewaard heeft in de ark. Dit „sijn achtster, zijnder achtster” of „zijn achter” moet thans vertaald worden door met zijn achten, en niet door „zijn achtstal”, als in sommige latere Bijbeluitgaven. Zoo zegt men: wij drieën, d. i.: wij, die drie personen uitmaken, zij tweeën enz., waar het persoonlijk voornaamwoord door het telwoord wordt bepaald. De uitdrukkingen met ons vieren; met hun of hen achten willen eveneens zeggen: wij, die vier personen uitmaken; zij, die acht personen vormen. Ook hier bepalen de telwoorden de persoonlijke voornaamwoorden ons, hun, hen, die thans veelal voor bezittelijke worden aangezien. De zegswijze „Noach met zijn achten” moet dus zóo worden verstaan, dat Noach met de zijnen acht personen uitmaakte.

't Woord a f g a n g h, in den zin van afhellend terrein, glooiing, komt voor in Jozua 7 : 5: „Ende de mannen van Ai sloeghense (de Israëlieten) in een afgangh.”

In Jesaja 1 : 25 spreekt de Heer tot de Israëlieten: „Ende ick sal mijne handt teghen u keeren, ende ick sal uwen schuym op het alderreynste afsuyveren”. Afsuyveren is uitzuiveren, louteren. De nieuwe Bijbelvertaling¹⁾ heeft: „Ik zal uwe slakken in den smeltoven zuiveren”.

2 Samuel 1 : 10 vermeldt, dat na Sauls dood onder

¹⁾ door Dr. A. Kuenen, Dr. I. Hooykaas, Dr. W. H. Kusters en Dr. H. Oort.

andere kostbaarheden diens armgesmijde tot David werd gebracht. Een armgesmijde is een armband. Door een gesmijde verstond men in 't algemeen metalen gereedschap, ook een versierde wapenrusting. 't Woord is verwant met smid en smeden.

Het woord bagge, in den zin van ring, komt voor in Spreuken 11 : 22, waar van een slechte, schoone vrouw gezegd wordt: „Eene schoone vrouwe, die van reden afwijckt, is een gouden bagge in een verckens snuyte.”

Bagge is 't Fransche bague, van 't Latijn bacca, parel of schakel.

Jeremia 51 : 34: „Nebucadrezar heeft sijnen balgh ghevult van mijne leckernijen.” Met deze woorden worden de Israëlieten sprekende ingevoerd, zich beklagende over de onderdrukking door den Babylonischen koning. Balgh, beteekent hier buik. De eigenlijke beteekenis is zak. 't Woord is verwant met het werkwoord belgen, opzwellen, toornig zijn.

Betreffende de aanzienlijken van Jeruzalem en Samaria profeteert Amos, dat zij gevankelijk zullen worden weggevoerd, „ende het bancket der ghenen, die weeldigh zijn, sal wechwijcken.” Amos 6 : 7. De nieuwe Bijbelvertaling heeft: „met het getier dier slempers zal het gedaan zijn”. Een banket is een gastmaal. Banketteeren wordt nog gebruikt in den zin van smullen, brassen. Bankenen, tafelen, aanzitten, is verouderd.

In Psalm 139 : 8 spreekt de dichter van Gods alomtegenwoordigheid, en zegt: „of beddede ick my in de helle, siet ghy zijt (daer).” De helle, het Hebreuwsche sheool, is het dooden-, het schimmenrijk. Zich bedden (in iets) wil zeggen: zich (iets) tot zijn leger of sponde maken.

Psalm 26 : 4: „Ick en sitte niet by ydele lieden ; ende met bedeckte lieden en gae ick niet om.” Door bedekte lieden worden onoprechte lieden, huichelaars of gluipers verstaan.

Jeremia 2 : 37 : „Want de HEERE heeft al u vertrouwen verworpen, soo dat ghy daer mede niet en sult bedijen.” Bedijen is voorspoed, geluk hebben; van dijen, wassen, groeien. Verwante woorden zijn: gedijen, d. i. groeien, toenemen, gelukkig uitvallen; verder: dicht, deesem, ter dege, dik.

Lucas 19 : 43 : „Want daer sullen daghen over u (Jeruzalem) komen, dat uwe vyanden een begravinghe rondtom u sullen opwerpen.” Een begraving is een verschansing. 't Woord staat in verband met graven, evenals greb, gracht, graf. Een begraving wil eigenlijk zeggen: een gegraven of opgeworpen wal. 't Werkwoord begraven, in den zin van verschansen, komt ook voor in 't Wilhelmslied: „Die (n.l. Alva) by Maestricht begraven, bevreesde mijn ghewelt.”

Psalm 58 : 6 : „Op datse niet en hoore nae de stemme der belesers.” 't Werkwoord lezen had oorspronkelijk den zin van opzoeken, verzamelen. Het bijeenzoeken van de door de Germaansche priesters tot waarzegging op beukenstaafjes (boekstaven) gekraste letters of runen veroorzaakte den overgang tot de tegenwoordige beteekenis. Belesen is iemand of iets door het lezen van een tooverformulier onder de macht eener bezwering brengen. Een belezer is een bezweerder, toovenaar.

In Exodus 26 : 15 wordt o.a. gesproken van staande berderen van sittimhout, voor het bouwen van den tabernakel. Een berd, Hoogduitsch Brett, is een plank. Ber-

deren schijnt hier echter bedoeld in den zin van stijlen, pilaren. Sittimhout is accaciahout.

Het woord beroerd, thans tot de ruwe, platte taal afgedaald, had in de zeventiende eeuw de beteekenis van ontroerd, verbijsterd, o.a. Job 21 : 6 : „Ja, wanneer ick (daeraen) gedencke, soo worde ick beroert.”

Koning Achab zegt tot Elia, 1 Koningen 18 : 17 : „Zijt ghy die beroerder Israëls.” Beroerder wil hier zeggen : onrust- en ellendestoker.

Bescheidenlijk, in de beteekenis van duidelijk, komt o.a. voor in Jezaja 32 : 4 : „Ende de tonghe der stamelenden sal veerdigh zijn, om bescheidentlick te spreken.” 't Woord is een afleiding van 't adjectief bescheiden, thans gebruikt als : ingetogen, nederig, zedig ; eigenlijk een verleden deelwoord van bescheiden, d.i. bepalen, beslissen, een juiste beoordeeling geven.

Bij Vondel komt het ook herhaaldelijk voor in den zin van duidelijk, b.v. in de Gijsbrecht : „Vermits men 't schor geluid bescheidelijck kon hooren.”

Bewerpen, als ontwerpen, wordt gebezigd in Exod. 32 : 4 : „Ende hy (Aäron) bewierp het met een griffie.” In 't Middelnederlandsch, in de Floris en Blanceflour, ontmoet men het in de beteekenis van bekleeden, versieren : „bewerpen met silvere ende met goude.”

Leviticus 13 : 41 : „Ende soo van de zijde sijns aenghesichts het hayr sijnes hoofts sal uytgevallen zijn : hy is bles, hy is rein.” Bles wil zeggen kaalhoofdig. 't Woord beteekent ook : een witte plek voor den kop van een paard of koe, Hoogduitsch Blässe. Figuurlijk wordt het gebruikt in de uitdrukking : iemand bles maken, d. i. iemand zijn geld afwinnen.

In het lied van Debora, waarin zij de overwinning op Sisera bezingt, leest men, Richteren 5 : 30: „Voor Sisera eenen buyt van verscheyden verwe aen beyde zijden ghestickt, voor de buythalsen.” De buythalsen zijn, volgens v. d. Palm, de halzen van de kameelen, die den buit dragen. Hij vertaalt: „voor den zegetocht des buits.” De kantteekening van den Staten-Bijbel zegt: degenen, die zich in den strijd hebben onderscheiden, n.l. de krijgsoversten; zij, die er hun hals, hun leven voor gewaagd hebben. De nieuwe vertaling heeft: „voor den hals der vorstin,” volgens een beteren tekst.

Mattheüs 13 : 30: „Vergadert eerst dat onkruydt, ende bindt het in busselen.” 't Eenigszins verouderde, in 't Vlaamsch nog gebruikte woord bussel is verwant met bosch; 't komt in beteekenis overeen met bundel, een afleiding van binden.

Ezechiël 27 : 5: „Sy hebben alle uwe denningen (uyt) denneboomen van Senir gebouwt.” Voor dit woord denningen heeft v. d. Palm scheepsboorden. De Staten-Bijbelvertalers schijnen er de beteekenis van scheepsdek aan verbonden te hebben. Bilderdijk verklaart denning door plecht van een schip. De nieuwe vertaling heeft eenvoudig plankwerk.

Ps. 80 : 6: „Ghy spijstse met tranenbroodt en drencktse met tranen uyt een drielingh.” Een drielingh was een Hebreeuwsche maat voor natte en droge waren. Halma noemt een drieling een soort van wijnglas, waarvan drie den inhoud hadden van een pint, of zes deciliter.

Jezaja 23 : 18: „Opdat sy eten tot versadinge, ende dat sy duyrich deksel hebben.” Duyrich is hier genomen in den zin van duurzaam, langdurig. 't Fransch heeft „de

longue durée". In Spreuken 8 : 18 wordt gesproken van „duerachtigh goet", d. i. duurzame, blijvende bezitting.

Met het woord *g a s t* bedoelde men oorspronkelijk een vreemdeling. Als synoniem van vreemdeling vindt men het daarom ook in Hebr. 11 : 13: „Ende sy hebben beleden, dat sy gasten ende vreemdelingen op der aerden waren." (Zie blz. 20).

Leviticus 26 : 1 : „Ghy en sult ulieden geene afgoden maken ; . . . nochte ghebeelden steen in uwen lande setten." Een gebeeldde steen is een steen, tot een beeld gevormd, een gebeeldhouwde steen. In Spreuken 25 : 10, waar van „silvere gebeeldde schalen" wordt gesproken, beteekent gebeeldde: van beeldwerk voorzien.

Jezaja 42 : 3 : „Het ghekroockte riet en sal hy niet verbreken, ende de roockende vlaswiecke, die en sal hy niet uytblusschen." *Gekroockt* is geknakt, gekneusd, gebroken, van 't Middelnederl. *croken*, ons tegenwoordig *k r e u k e n*. Een vlaswiek is een lemmet of lampepit van gedraaid linnen garen.

Genesis 6 : 5 : „Ende de HEERE sagh, dat de boosheyt des menschen menigvuldigh was op der aerde, ende al het gedichtsel der gedachten sijnes herten t' allen dage alleenlick boos was." *Gedichtsel*, afgeleid van *dichten*, eigenlijk schriftelijk opstellen, verzinnen hier in de verouderde beteekenis van overleggen, denken. *Dichten* heeft zijn oorsprong in 't Latijn *dictare*, dicteeren, ook opschrijven. 't *Gedichtsel* is het verzinnen, bedenken, alles waarmede de geest, de verbeelding zich bezig houdt. De Fransche vertaling heeft: „l'imagination des pensées de leur coeur", en de nieuwe Nederlandsche Bijbelvertaling: „het geheele maaksel van de overleggingen zijns harten."

Spreuken 23 : 3 : „En laet u niet gelusten syner smaecklicke spijsen.” Gelusten is behagen, aangenaam vinden, een afleiding van lusten, d. i. begeeren, houden van.

Psalm 68 : 14 : „Ende welcker vederen (van een duif) zijn met uytgegravenen geluwen goude.” Geluw, hetzelfde als het Hoogduitsche gelb, 't Engelsche yellow, is ons woord geel.

Mattheüs 4 : 24 : „Ende sy brachten tot hem, alle die qualick gesteld waren, met verscheyden sieckten ende pijnen bevanghen zijnde, ende van den Duyvel beseten, ende maensiecke ende geraeckte, ende hy genas deselve.” Geraekt wil zeggen : getroffen door of lijdende aan een verlamming. De maanziekte is de vallende ziekte. Men bracht de verschijnselen dezer ziekte in verband met de gestalten of phasen der maan.

Gerecht : als adjectief, in den zin van rechtvaardig, wordt thans weinig gebruikt. In Exodus 2 : 13 wordt gesproken van een ongerechten : „Ende hy (Mozes) seyde tot den ongherechten : Waerom slaet ghy uwen naesten ?” De ongherechte is degene, die ongelijk had, dus de onrechtvaardige.

Genesis 26 : 14 : „Ende hy (Isaac) hadde besittinge van schapen, ende besittinge van runderen, en groot gesinde.”

Gesinde, gezin, beteekent hier huisgezin, bediendental, slavenstoet. De Fransche vertaling heeft : bedienden. Een gesinde was oorspronkelijk een gevolg of reisgezelschap, een menigte menschen, die met iemand een sind of reis ondernamen. Van dit sind is het werkwoord zenden, d. i. doen reizen, afgeleid.

Exodus 26 : 1 : „Den Tabernakel nu sult ghy maken van tien gordijnen : van fijn getweert linnen.” Getweert

is afgeleid van tweern, d. i. : een draad, van een dubbel draad gesponnen. Getweerd linnen is dus linnen, geweven uit dubbel dik garen. (Zie blz. 52).

Ezechiël 27 : 20 : „Dedan handelde met u (Tyrus) met kostelick gewant, tot wagens.” Gewant was een collectief van want, een grof soort laken. 't Woord wil dus zeggen : wollen kleedingstof, in 't algemeen kleedij. In bovengenoemden tekst heeft gewant de beteekenis van bekleeding (voor rijuigen of wagens). Evenals ingewand stond gewant in betrekking tot winden en wilde eigenlijk zeggen : stof om te omwinden of te bekleeden. De nieuwe Bijbelvertaling heeft hier echter zadeldекken, en teekent er bij aan : lett. dekken tot rijden.

Mattheüs 11 : 12 : „Ende van de daghen Joannis des Doopers tot nu toe, wort het Koninckrijk der hemelen gewelt aengedaen, ende de geweldigers nemen het selve met gewelt.” Geweldiger is een afleiding van 't oude werkwoord geweldigen, dat nog voorkomt in overweldigen. Beide woorden staan in verband met geweld, d. i. kracht, verwant met een Gotisch werkwoord waldan, Middelned. wouden, heerschen, regeeren. Wij noemen thans een geweldiger, iemand, die heerscht, ruw geweld pleegt, een geweldenaar.

Job 21 : 6 : „Ja, wanneer ick (daer aen) gedencke, soo worde ick beroert, ende mijn vleesch heeft een grouwen gevattet.” Grouwen, Hoogduitsch Grauen, d. i. gruwen, huiveren, is verwant met gruwel en gruwzaam. „Mijn vleesch heeft een grouwen gevattet” is in de tegenwoordige taal : mijn vleesch huivert er van.

Hooglied 5 : 5 : „Mijne vingers drupten (van) vloeijende myrrhe op de handthaven des slots.” Een handhaaf was

oudtijds een handvat. Ons werkwoord *handhaven* wil dus zeggen: het handvat houden, niet toegeven of loslaten.

Ezechiël 4 : 9 : „Ende neemt ghy voor u, tarwe, ende gerste, ende boonen, ende linsen, ende heerse.” Heerse (geers) is gierst.

Jeremia 48 : 11 : „Moab is van sijner jeught aen gerust geweest, ende hy heeft op syn heffe stille gelegen ende en is van vat in vat niet geledigt.” Heffe is gist, het middel om te heffen. Men kan er ook *droesem* of *moer* voor lezen. De beeldspraak is schoon. Het Moabietische volk wordt vergeleken bij ouden wijn, die lang op zijn moer ligt en niet overgegoten is in een ander vat. 't Volk had lang in weelde geleefd en was niet zedelijk gereinigd door tegenspoed of beproeving.

Met heffe en heffen staat ook het oude ongeheveld in „ongehelvede broden” in verband. Ongeheveld is ongezuurd, ongerezen.

In 1 Koningen 7 : 50 wordt gesproken van de herren der deuren van het heilige der heiligen van den tempel. Een harre of herre is een duim van een deur- of vensterhengsel.

Ps. 19 : 11 : „Sy (de rechten des HEEREN) zijn begeerlicker dan gout, ja dan veel fijn gout; ende soeter dan honigh, ende honighseem.” *Honighseem*, *honigzeem*, is het zoetste, het beste van den honig. Vroeger sprak men ook van *zeemhonig*, waardoor men verstond den eersten, zuiveren honig, den *maagdenhonig*.

Job 40 : 10 : „Siet nu, Behemoth, welken ick gemaect hebbe nevens u, hy eet hoy, gelijk een rundt.” In dezen tekst, mede in 2 Kon. 19 : 26 en Jezaja 37 : 27 wordt hoy, hooi, gebruikt in den zin van gras, dat geschikt is

om gesneden te worden, en niet in de tegenwoordige beteekenis van gedroogd gras. Hooi, verwant met houwen, is eigenlijk een gesubstantiveerd adjectief, waarmee men bedoelde gras, geschikt om gehouwen, gemaaid te worden.

Exodus 23 : 28 : „Ick sal ook horselen voor u aangesichte senden.” Horzelen zijn een soort van wespen, ook hoornaars of horentjes genoemd, misschien wegens het trompend geluid, dat deze dieren geven?

Ezechiël 44 : 18 : „Linnen huyven sullen op haer hoofft zijn (op het hoofft der priesters).” Een huif, huive, was een kap of hooffdeksel, verwant met huif, bijenkorf.

Exodus 20 : 5 : „Want ick de HEERE uwen Godt ben een yverigh Godt.” ’t Woordt ijverig heeft thans de beteekenis van arbeidzaam, vlijtig. In dezen tekst wil het zeggen naijverig, geen mededinger duldend.

1 Koningen 7 : 8 : „Ende (aen) sijn huys, alwaer hij woonde, was een ander voorhof inwaerder dan dat voorhuys.” Inwaerder is meer inwaarts, meer binnenwaarts (dan het andere voorportaal).

Spreeken 12 : 27 : „Een bedriegher en sal sijn jachtvanck niet braden.” De jachtvanck is het wild, dat hij op de jacht heeft buitgemaakt, de vangst.

In Leviticus 11 : 18 wordt gesproken van de kaeuwe. Dit is een kleine soort van kraai, ook bekend onder den naam van kerkkauw of torenka.

In 2 Timotheüs 4 : 3 wordt melding gemaakt van menschen, die ketelachtigh zijn van gehoor, „die de gesonde leere niet en sullen verdragen.” Ketelachtig is een afleiding van ketelen of kittelen, d. i. jeuken, streelen. De nieuwe Bijbelvertaling heeft: „hun ooren jeuken.” Ketel-

achtig schijnt te willen zeggen: begeerig om alles te hooren, wat hun ooren maar kon streelen.

Job 30 : 9 : „Maer nu ben ick haer snarenspeel geworden, ende ick ben hen tot een klapwoort.” Een klapwoort is een woord, waarover men klapt, babbelt. Men denke aan klappei, kwaadspreester, aan achterklappen, lasteren. Job beklagt er zich dus over dat zijn naam het onderwerp was geworden van geklap of gebabbel.

Psalm 49 : 9 : „Want de verlossinge harer ziele is te kostelick, ende sal in eeuwigheyt ophouden.” Kostelick, kostelijk, wordt thans genomen in den zin van heerlijk, voortreffelijk, in tegenstelling met kostbaar, dat duur beteekent, van hoogen prijs. In deze laatste beteekenis werd vroeger kostelijk gebruikt. Een kostelijke oorlog was een dure oorlog. Zoo noemde Huygens een zijner gedichten „Het kostelick mal,” waarin hij de dwaze, dure kleedij van zijn tijd bespot. Hij bedoelde: dure, kostbare dwaasheid.

Het woord kotjen, in den zin van kleine cel, treft men aan in Jeremia 37 : 16 : „Als Jeremia in de plaetse des kuyls, ende in de kotjens ghekomen was.” Kot wordt thans genomen in de beteekenis van vuil huis, hok, ook gevangenis; oorspronkelijk: kleine hofstede, hut.

1 Samuël 2 : 14 : „Al wat de krauwel optrock, (van het vleesch) dat nam de Priester.” Een krauwel was een vork, met omgebogen tanden. 't Woord is verwant met krauwen, krabben, naar zich toe halen.

Jezaja 24 : 4 : „Het land treurt, 't verwelckert, het aertrijcke queelt.” 't Werkwoord quelen, kwelen, is uit de taal verdwenen. Kwelen was: pijn lijden, ziek zijn, sterven. Verwant is kwaal en ook het causatieve kwellen, d.i. pijn doen lijden, martelen. (Zie blz. 48).

Laster, in de beteekenis van schande, zonde, misdrijf komt o. a. voor in Nehemia 9 : 18: „Selfs, als sy . . . groote lasteren gedaen hadden.” Ook in het formulier van het H. Avondmaal: „Dese alle, soo lange sy in sulcke lasteren blijven.” (Zie blz. 37 en 96).

De oude beteekenis van 't woord lijf is leven, later overgegaan in die van lichaam. Een samenstelling met dit lijf is lijftocht, levensonderhoud. Amos 8 : 5 : „Wanneer sal de nieuwe mane overgaan, dat wy lijftocht moghen verkoopen?” Thans zegt men leeftocht. Tocht is, evenals teugel, tucht enz. verwant met tiën, tijgen, trekken. De beteekenis van lijftocht of leeftocht is dus: het optrekken, voeden van het leven.

In Exodus 25 : 6 komt het woord luchter voor: „Olie tot den luchter.” Een luchter is een kandelaar, lantaren; 't is een afleiding van licht.

Exodus 34 : 27 : „Want nae luydt deser woorden hebbe ick een Verbondt met u, ende met Israël gemaect.” Nae luydt van, naar luid van, wil zeggen: in overeenkomst met den inhoud van; eigenlijk in overeenkomst met den klank van.

Mattheüs 10 : 9 en 10 : „En verkrijght u noch gout . . . noch male tot den wegh.” Het woord male, maal, Fransch malle, Engelsch mail, wil zeggen: koffer, reistasch. 't Wordt ook gebezigd in den zin van brievenzak.

Leviticus 23 : 40 : „Ende op den eersten dagh sult ghy u nemen tacken van schoon geboomte, palmtacken, ende meijen van dichte boomen.” Een mei is een groene tak, een loovertak. 't Is hetzelfde woord als de maandnaam Mei.

Psalm 66 : 15 : „Brant-offeren van mergbeesten sal ick

u offeren." Mergbeesten zijn vette dieren, met veel merg in de beenderen. De kanttekening zegt: mergachtige beesten.

Psalm 106 : 2 : „Wie sal de mogentheden des HEEREN uyt spreken?" Mogendheid is een afleiding van mogen, d. i. de macht bezitten, kunnen, vermogen. Mogentheden wil zeggen: openbaringen van Gods kracht, almacht. De nieuwe vertaling heeft: sterke daden.

Psalm 31 : 14 : „Want ick hoorde de nasprake van velen; vrees is van rondtsomme, dewijle sy t' samen tegen my raetslaen: sy dencken mijne ziele te nemen." Naspraak is hetzelfde als beleediging, hoon, laster; wat men achter iemands rug spreekt.

Spreuken 11 : 27 : Wie het quade natracht, dien sal het overkomen." Natrachten is een samenstelling met het bekende werkwoord trachten, d. i. pogen, zich beijveren, streven naar iets. Natrachten is dus hier streven om het kwade te doen, er naar verlangen, haken. De vertalers van den Bijbel schijnen het echter meer genomen te hebben in den zin van betrachten, zooals men thans nog spreekt van: de deugd betrachten.

In Exodus 21 : 13 wordt gesproken van een doodslager, die zijn slachtoffer niet met opzet, maar bij ongeluk het leven heeft benomen: „Doch die (hem) niet nagesteldt en heeft, maer Godt heeft hem sijne handt doen ontmoeten." Nastellen heeft de beteekenis van met opzet zoeken, nazetten, achtervolgen of belagen.

Het woord nederheid, in Lucas 1 : 48, „Om dat hy de nederheyt sijner dienstmaegt heeft aengezien," mag niet verward worden met nederigheid of vernedering, zooals sommige Bijbeluitgaven vertaald hebben. Nederheid is ge-

ringheid, geringe stand of staat. De dichter van den berijmden Lofzang van Maria zegt terecht: „Die in haar lagen staat zijn dienstmaagd niet versmaadt.”

2 Kronieken 2 : 16 : „Ende wy sullen hout houwen uyt den Libanon, nae allen uwen nootdruft.” Nootdruft, nooddruft, werd oudtijds gebruikt in den zin van noodzakelijke behoefte, levensonderhoud, voedsel. Het tweede lid dezer samenstelling durft is verwant met durven, behoeven; eveneens met darven, derven, d. i. missen of gebrek lijden. Dat durven thans genomen wordt in de beteekenis van wagen, is toe te schrijven aan verwarring met het Middelnederlandsche dorren, wagen, dat in de vervoegingsvormen veel overeenkomst had met durven.

De Statenvertaling onderscheidt door verschil in spelling de tweeërlei beteekenis van het voegwoord of.

Of is tegenstellend voegwoord in een zin als: Deze man of zijn broeder moet de schuldige zijn. Dit of, 't Fransche ou, 't Engelsche or, 't Hoogduitsche oder, spelt de Staten-Bijbel steeds ofte, b.v.: Marcus 6 : 15 : „Hy is een Propheet, ofte als een der Propheten.”

Maar 't voegwoord of heeft ook voorwaardelijke beteekenis en staat dan gelijk met in dien: Job 21 : 4 : „Doch of 't soo ware, waarom en soude mijn geest niet verdrietigh zijn?” Ook in Psalm 81 : 9 : „Israël, of ghy nae my hoordet!” In dezelfde beteekenis gebruikt Potgieter het: „Ik ben hare moeder, of gij 't niet wist.” Dit of is het Fransche si, 't Engelsche if, 't Hoogduitsche ob.

Het voorwaardelijke of vormt thans met het bijwoord schoon het toegevende voegwoord ofschoon. In de Statenvertaling komen deze beide woorden gescheiden voor, b.v. Psalm 27 : 3 : „Of my schoon een leger belegerde, mijn herte en soude niet vreesen.” En in Amos 5 : 22 :

„Want of ghy my schoon brant-offeren offeret, mitsgaders uwe spijs-offeren, ick en hebber (doch) geen welgevallen aen.”

't Bijwoord schoon is eigenlijk hetzelfde woord als 't bijvoeglijk naamwoord schoon, in den zin van rein, gewasschen, sierlijk. De beteekenis van rein breidde zich uit tot die van gereed. Men denke aan de uitdrukking: „iets in het reine brengen,” d. i. gereed maken. Als bijwoord ontving dit schoon de beteekenis van reeds, al. Hieruit blijkt dat het bovengenoemde vers uit Psalm 27 eigenlijk wil zeggen: Indien mij reeds (al) een leger belegerde, mijn hart zou niet vreezen. Thans laat men in de combinatie ofschoon veelal 't eerste lid weg.

Deuteronomium 4 : 26 : „So roep ick heden den Hemel ende de Aerde tot getuygen tegens ulieden, dat ghy voorseker haest sult omkomen van dat landt, daer ghy over de Jordane na toe treckt, om dat te erven.” 't Werkwoord omkomen (hier gevolgd door van) heeft de beteekenis van verliezen. In dien zin ontmoeten wij het nog in de hedendaagsche taal in de uitdrukkingen: om 't leven komen, om hals komen. 't Voorzetsel om komt overeen met het Hoogduitsche ohne, zonder. (Zie blz. 77).

Handelingen 19 : 13 : „Ende sommige van de omswevende Joden, zijnde (Duyvel)-bezweerdere, hebben haar onderwonden den Name des Heeren Jesu te noemen, over deghene die boose geesten hadden.” Zich onderwinden, thans weinig meer gebruikt, wil zeggen: durven, wagen, zich vermeten. 't Woord schijnt eigenlijk te beteekenen: zich (in een zaak) inwikkelen, inwinden, zich in de verwikkeling van een zaak inwerken. Onder, in de beteekenis van: onderling, over en weer, werd vroeger veel met werkwoorden verbonden. (Zie blz. 44).

Mattheüs 9 : 16 : „Oock en set niemant eenen lap ongevold laken op een oudt kleedt.” Vollen is bereiden van wollen stoffen, zooals laken. Men noemt deze bewerking ook walken. Ongevold laken is onbereid, nog ongekrompen laken.

In 2 Koningen 5 : 3 wordt het werkwoord ontledigen gebruikt: „Och of mijn heere ware voor het aengesicht des Propheten, die te Samaria is, dan soude hy hem van sijne melaetsheydt ontledigen.” Ontledigen is ontladen, ontdoen, verlossen. 't Voorvoegsel ont heeft in dit woord dezelfde kracht als in ontblooten, ontluimen, ontluichten. Ontledigen wil eigenlijk zeggen: ledig maken.

1 Koningen 3 : 26 : „Want haer inghewandt ontstack over haren sone.” 't Werkwoord ontsteken, thans alleen in kwaden zin gebruikt, b.v.: „Hij ontstak in drift, in woede,” had in de zeventiende eeuw een ruimer betekenis. 't Wilde zeggen diep geroerd, aangedaan worden, zooals in bovengenoemden tekst, waar van een der vrouwen sprake is in Salomo's eerste rechtspraak, n.l. van de moeder van het levende kind. Ook wordt van Jozef bij zijn ontmoeting met Benjamin gezegd: „Syn inghewandt ontstack tegen sijnen broeder,” Genesis 43 : 30. De nieuwe Bijbel-vertaling heeft: Jozefs binnenste werd brandende over zijn broeder.

Ontwenden, ontvreemden, treft men aan in Leviticus 5 : 16 : „Soo sal hy, dat hy sondighende (heeft ontwendt) van de heylighe dinghen, wedergeven”. Ook in Micha 2 : 4. „Hij verwisselt mijns volcks deel: hoe ontwendt hy my!” 't Woord komt weinig voor elders. De Jager geeft een paar voorbeelden uit Camphuysen en Hooft. Wenden is

keeren, een andere richting geven. Misschien wil ontwenden eigenlijk zeggen: van iemand iets wegwenden, een richting geven van iemand af, dus iets van iemand verwijderen, wegnemen.

1 Corinthe 6 : 12: „Alle dingen zijn my geoorloft, maer alle dingen en zijn niet oorbaar.” 't Woord oorbaar kwam oorspronkelijk voor als zelfstandig naamwoord, in de beteekenis van opbrengst, nut. 't Is verwant met baren, te voorschijn brengen, en wil daarom zeggen: het oorspronkelijk uit iets te voorschijn gebrachte. In bovenstaanden tekst is het een bijvoeglijk naamwoord in den zin van: nuttig. Van het woord oorbaar is 't werkwoord oorbaren, orberen, d. i. nuttigen, afgeleid.

Spreuken 16 : 28: „Een oorblaser scheydt den voor-naamsten vriendt.” Oorblazer, ook thans nog niet geheel in onbruik, wil zeggen: achterklapper, kwaadspreker.

Genesis 32 : 25: „Ende doe hy sagh dat hy hem niet en overmocht, roerde hy het ghewrichte sijner heupe aen.” Overmogen, van mogen d. i. macht hebben of kunnen, wil zeggen: in kracht overtreffen, overmannen.

Filippensen 2 : 6: „Die in de gestaltenisse Godts zijnde, geen roof geacht en heeft Gode even gelijk te zijn.” Een roof is een buit, iets dat men gewelddadig wegneemt. De bedoeling van den tekst is: Jezus behoefde het geen ongeoorloofde zaak te rekenen, geen zaak die hij geroofd had, dat hij Gode „even gelijk” was.

Efeze 6 : 11: „Opdat ghy konnet staen tegen de listige omleydingen des Duyvels”. Dit omleydingen heeft hier den zin van verleiding. De nieuwe vertaling heeft kunstgrepen. Luther vertaalde Anläufe, d. i. aanvallen.

Psalm 59 : 4: „Want siet, sy leggen mijner ziele lagen, stercke rotten zich teghen my.” Zich rotten tegen iemand, is zich verbinden, samenscholen om iemand te benadeelen, kwaad te berokkenen. Rotten komt van rot, Middelned. rote, d. i. een bende of afdeeling.

Jezaja 19 : 6: „Het riet ende het schilf sullen verwelcken.” Het thans verouderde schilf beteekende riet of eigenlijk een afgesplinterde stengel. Wij hebben nog schilfer voor een splinter, een afgesplinterd stuk, een spaander.

Leviticus 9 : 14 en andere Bijbelplaatsen spreken van schenkelen. 't Woord schenkel, eigenlijk een verkleinwoord van een Germaanschen vorm scanko, dat been beteekent, wil zeggen dijbeen of het been boven de knie. Verwant is schink, Hoogduitsch Schinken, ham.

Ons woord schavuit, waarmede wij een schelm of deugniet bedoelen, is een verbastering van schuifuit, een naam, waarmee o.a. in Leviticus 11 : 19 een nachtuil wordt aangeduid. Schuifuit is een van de vele klanknabootsende diernamen, zooals chouette, Uhu, in overeenkomst met het geluid, dat het dier doet hooren, aan den uil gegeven.

Schelden, thans uitsluitend gebruikt in den zin van iemand smadende, beleedigende woorden toevoegen, had vroeger de beteekenis van luid uitspreken en ook berispen. Laatstgenoemd begrip vertegenwoordigt het in Psalm 68 : 31 : „Scheldt het wildt ghedierte des riets.” In de beteekenis van luid uitspreken of noemen ontmoeten wij het nog in kwijt schelden, d. i. vrijspreken. (Zie blz. 27).

Het adjectief slecht komt herhaaldelijk voor in den

zin van eenvoudig, ongeleerd, zooals thans nog in de uitdrukking „recht en slecht”: Psalm 19 : 8: „De getuigenisse des HEEREN is ghewis, den slechten wijsheydt gevende.” Spreuken 1 : 4: „Om den slechten kloecksinnigheid te geven.” Deze beteekenis is uit de oorspronkelijke, die van vlak, effen, afgeleid. Wat vlak en effen is, verheft zich niet boven de omgeving. Deze gedachte, figuurlijk toegepast op den mensch, wil zeggen: niet hoog of trotsch, maar gewoon, eenvoudig.

Van slecht is het werkwoord slechten afgeleid, in den zin van effenen, met de omgeving gelijk maken: wallen slechten, vestingwerken slechten, en figuurlijk: een twist slechten of beslechten: Handelingen 19:39: „Ende indien ghy yet van andere dingen versoect dat sal in een wettelicke vergadering geslicht worden.”

In Jezaja 27 : 1 wordt gesproken van „de kromme, slomme slang.” Slo m drukte het begrip uit van verdraaid, krom. 't Woord is verwant met slim, dat de beteekenis had van scheef, verkeerd. In den zin van scheef komt dit voor bij Huygens: „Menich sletgien onghehavent sal bekennen dat se, met die slimme ghevel (scheeven neus), 's avonds op haer schoonste staet.” In zedelijken zin toegepast ontving slim de beteekenis van sluw, bedrieglijk.

Jezaja 30 : 23: „Dan sal hy (de Heer) uwen zade, daer mede ghy het lant bezaeyt hebt, regen geven, ende broodt van des lants inkomen, ende dat selve sal vet ende smoutigh zijn.” Habakuk 1 : 16: „Door deselve is sijn deel vet geworden ende sijne spijs smoutigh.” Smoutigh, een afleiding van smout, Hoogduitsch Schmalz, d. i. vet, olie, wil zeggen olieachtig.

Spang, ring of band van goud of zilver, wordt ver-

meld in Hooglied 1 : 10 en 11 : „Uwe wanghen zijn lieflick in de spangen, uwen hals in de peerel-snoeren. Wy sullen u goudene spangen maken met silveren stipkens.” Volgens Van der Palm waren spangen gespen of banden om de lokken saam te binden, die ter zijden van het hoofd uit den tulband hingen. Ook in de manen der paarden scheen men zulke spangen te bevestigen. De eigenlijke beteekenis van spang is raam, lijst om iets te omvatten of te bevestigen ; 't Engelsche spangle, een verkleinwoord van spang, wil zeggen : dun metalen plaatje of loovertje. De nieuwe Bijbel-vertaling heeft, in plaats van spangen, hangers.

Eigenaardig is het overdrachtelijk gebruik van 't woord staf en stok in Psalm 105 : 16 : „Hy (de Heer) brack allen staf des broodts” en in Jezaja 3 : 1 : „Want siet de Heere HEERE der heyrsharen sal van Jerusalem, ende van Juda wechnemen den stock, ende den staf, allen stock des broodts ende allen stock des waters.” Evenals de stok en de staf dienen om te steunen, den zwakke te sterken, zoo bekrachtigt en sterkt het brood en het water de krachten van het lichaam.

Spreuken 13 : 15 : „Goedt verstandt geeft aengenaemhey, maer de wegh der trouwloosen is strange.” Strange vertegenwoordigde het begrip van sterk, vast, maar ook hard, onvriendelijk. De laatste beteekenissen hebben zich uit de eerste ontwikkeld. Strange is 't zelfde woord als het Engelsche strong, d. i. sterk, krachtig en ook zwaar, gewichtig. De uitgave van 't Nederl. Bijbelgenootschap heeft : de weg der trouwelloozen is hardheid. Het Fransch heeft r a b o t e u x, hobbelig, oneffen.

In Mattheüs 24 : 38 en 2 Petrus 3 : 6 wordt het woord

zundtvloedt gebruikt, thans door zondvloed weergegeven. Dit woord werd door velen, zelfs door den taalgeleerde Lambertus ten Kate, verklaard als: vloed, om de zonden te straffen. Terecht is door De Jager opgemerkt dat de vertalers van den Staten-Bijbel er deze beteekenis niet in zagen, anders zouden zij sondevloedt of sondvloedt geschreven hebben. Zijn meening is dat door zundt, sund water verstaan moet worden.

Zondvloed was in het Oud- en Middelhoogduitsch sinvluot, d. i. algemeene, groote vloed. 't Eerste deel van dit woord, sin, beteekent algemeen, voortdurend, en komt alleen in samenstellingen voor, als in 't Gotische sinteins, d. i. voortdurende tijd; in 't Middelhoogd. sinewel, 't Middelnederlandsch senewolt, d. i. rond, of altijd wentelend; in den plantnaam senegroen, d. i. altijd groen (semperviva).

Thans wordt het woord zwager in den zin van schoonbroeder bedoeld. In de taal van den Staten-Bijbel had sweer, d. i. zwager, de beteekenis van schoonvader. Genesis 28 : 35 : Sy schickte (zond) tot haren sweer" en Exodus 18 : 6 : „So seyde hy tot Mose : Ick uwe sweer Jethro kome tot u."

't Middelnederlandsche zwagher of swager had nu eens de beteekenis van schoonvader, dan weer van schoonzoon of schoonbroeder. 't Gotisch had voor schoonvader swaíhra, voor schoonmoeder swaíhro. 't Hoogduitsche Schwieger, hiermee verwant, wordt gebezigd om verschillende graden van bloedverwantschap te kennen te geven: Schwiegermutter, schoonmoeder, Schwiegervater, schoonzoon, Schwiegertochter, schoonzoon, Schwiegersohn, schoonzoon.

1 Samuel 2 : 14 : Hy (de jongen des priesters) sloegh

in de teyle, of in den ketel, of in de panne, of in den pot." Een teyle of teil is een aarden schotel. 't Woord is misschien verwant met het Latijnsche tegula, d. i. aarden vaatwerk, ook dakpan.

In Mattheüs 21 : 33 leest men van „een heere des huys, die eenen wijngaert plantede ende settede eenen tuyn daer omme." 't Woord tuyn, tuin, beteekent hier niet hof, maar de omheining, de heg rondom dien wijngaard. Thans spreekt men nog van een omtuining of heining en van omtuinen, omheinen. (Zie blz. 17).

Het woord uitgang komt in den Staten-Bijbel voor in verschillende beteekenissen, Jozua 15 : 4 : „Ende de uytgangen deser landtpale sullen na de Zee zijn." Uytgangen wil hier zeggen het einde. De bedoeling is: de landpalen (grenzen) zullen aan de zee eindigen. Micha 5 : 1 : „Uyt u (Bethlehem Ephratha) sal my voortkomen, die een Heerscher sal zijn in Israël: ende wiens uytgangen zijn van oudts, van de dagen der eeuwigheydt." In dezen tekst wordt met uytgangen bedoeld: oorsprong, herkomst. Mattheüs 22 : 9 : „Daerom gaet op de uytgangen der wegen." De uytgangen zijn de plaatsen, waar de wegen samenkomen; een kruisweg of viersprong. Lucas 9 : 31 : „Dewelcke (Mozes en Elia) gesien zijnde in heerlijkheydt, seyden zijnen uytgangh, dien hy soude volbrengen te Jerusalem." Hier is sprake van Jezus' lijden en sterven. Uytgangh wil hier zeggen uitvaart, levenseinde.

1 Petrus 4 : 4 : „Als ghy niet mede en loopt tot deselve uytgietinghe der overdadigheydt." Overdadigheid wil zeggen: ongebondenheid of losbandigheid. Uytgietinghe is hetzelfde als uitstorting, uitgelatenheid.

't Werkwoord zijgen, neervallen, zinken, in onmacht

vallen, wordt ook gebruikt in den zin van: droppelend door een zeef laten vloeien, filtreeren. Zoo komt het voor in Mattheüs 23 : 24 : „Ghy blinde leydtslieden, die ghy de mugghe uytzijghet, ende den kemel doorzwelget,” d. i. : gij zift de mug uit, reinigt den drank van het kleinste insect, maar laat een kemel door uw keel gaan. De zin van dit spreekwoord is : gij zijt nauwgezet in onbeduidende zaken, maar maakt u aan groote zonden schuldig.

't Werkwoord varen had oudtijds een ruimere beteekenis dan thans, n.l. in die van voortbewegen, gaan, reizen. 't Oudgermaansche faran was trekken, zwerven. In dien zin treft men het nog aan in Deuteronomium 33 : 28 : „Die op den Hemel vaert tot uwe hulpe.” Jeremia 47 : 6 : „Sweerd (zwaard) des HEEREN, vaert in uwe scheyde.” Onze woorden hemelvaart, kruisvaart, heervvaart, herinneren aan deze beteekenis (blz. 53).

Zich verstellen, d.i. een ander voorkomen aannemen, zich onkenbaar maken, komt voor in 1 Samuel 28 : 8 : „Ende Saul verstelde zich, ende trock andere kleederen aan.”

Vertrekken, in de beteekenis van uitstellen, vertragen, is thans verouderd. In Deuteronomium 7 : 10 leest men : „Hy en sal het sijnen hater niet vertrecken, in zijn aengesicht sal hy het hem vergelden,” 't geen door de nieuwe Bijbelvertaling wordt weergegeven als : „Hij geeft wie hem haat geen uitstel, hem persoonlijk doet hij boeten.” Job 37 : 4 : „(Hy) vertreckt die dingen niet, als sijne stemme sal gehoord worden,” d.i. : Hij stelt regen, hagel, onweder, — of ook, de bliksemen, niet uit. Richteren 5 : 28 : „Waerom vertreckt sijn wagen te komen ?” d.i. : Waarom vertoeft zijn wagen te komen ?

Verzenen, 't meervoud van het woord verzene of

versene, beteekent hiel. Men treft het herhaaldelijk aan. Genesis 3 : 15 : „Datselve sal u den kop vermorselen, ende ghy sult het de versenen vermorselen.” Psalm 41 : 10 : „Selfs de man mijnes vredes, op welcken ick vertrouwde, die mijn broodt at, heeft de versene tegen my grootelicks verheven.” Handelingen 9 : 5 : „Het is u hardt de versenen tegen de prickels te slaen.” Een prikkel was een zware, lange stok met een scherpe ijzeren punt, waarmee men in 't Oosten last- of trekdieren in de hielen prikte, om ze tot meer spoed aan te zetten. Met zulk een prikkel versloeg Samgar zeshonderd Filistijnen. (Richteren 3 : 31.) De zin van het in Handelingen 9 voorkomende spreekwoord is: Het is vruchteloos u tegen een hoogere macht te verzetten, gij berokkent u daardoor niets dan ellende.

Jezaja 19 : 5 : „De Riviere sal verzipen ende verdroogen.” Zijnen is zacht wegvloeien, wegdruppelen. Deze zin wil dus zeggen : ongemerkt, bij droppels, zal het water verdwijnen.

Handelingen 24 : 3 : „Dat vele loflicke diensten desen volcke geschieden door uwe voorsichtigheydt.” Het woord voorsichtigheydt wordt in dezen tekst gebezigt in de beteekenis van voorzienigheid. De vertaling, van wege de algemeene synode der Nederl. Hervormde kerk, heeft hier beleid.

In Genesis 42 : 11 wordt verhaald dat de broeders van Jozef zich tegen de kwade vermoedens van den hun vreemden onderkoning trachtten te rechtvaardigen en beweerden : „Wy sijn vroom.” Dit vroom heeft niet de thans gangbare beteekenis van godsdienstig, maar drukt het begrip uit van eerlijk, braaf. Het Middelnederlandsche vrome beteekende, evenals het Hoogduitsche fromm, degelijk, voortreffelijk, soms dapper.

Marcus 6 : 39 : „Ende hy geboodt haer dat sy se alle souden doen nedersitten by weerdenschappen op het groene gras.” 't Verouderde waardschap, ook werschap, beteekende gastmaal, maaltijd, maar werd ook genomen als samenkomst, gezelschap, zooals in dezen tekst.

Psalm 68 : 19 : „Ghy hebt gaven ghenomen (om uyt te deelen) onder de menschen; Jae, oock de wederhoorige, om (bij u) te wonen?” In 't zelfstandig naamwoord wederhoorige, van 't bijvoeglijk naamwoord wederhoorig, heeft weder de beteekenis van tegen. Een wederhoorige is een oproerige, iemand, die niet wil hooren, een wederspannige.

't Werkwoord wederkeeren, overgankelijk gebruikt, komt herhaalde malen voor: Genesis 42 : 25 : „Dat men haer gelt wederkeerde” (deed wederkeeren); Mattheüs 26 : 52 : „Keert uw sweerd weder in syne plaetse.”

Leviticus 13 : 52 : „Daerom sal hy dat kleet, ofte die werpte ofte dien inslagh van wollen, ofte van linnen, verbranden.” 't Woord werpte beteekent scheerdraad, schering van een weefsel. 't Fransch heeft: chaîne, ketting of schering op 't weefgetouw.

In Numeri 18 : 19 wordt het woord zoutverbond gebezigd in de beteekenis van een onverbrekelyk, duurzaam verbond: „Het sal een eeuwich soutverbont zijn.” De nieuwe Bijbel-vertaling teekent aan op Leviticus 2 : 13 : „Men voegde bij alle offers zout, niet alleen omdat men het zelf bij alle toebereide spijzen gebruikte, maar ook omdat men in het samen eten van zout iets verbindends zag: zout was zinnebeeld en onderpand der vriendschap; vandaar de uitdrukkingen verbondszout, d.i. zout, waarmede een verbond gesloten wordt, en zoutverbond.”

10. De gevoelswaarde der woorden.

De inhoud van een woord, de omvang van zijn betekenis, hangt niet alleen af van het begrip, door dat woord vertegenwoordigd. De waarde van een menigte woorden en uitdrukkingen staat in nauw verband met de stemming van den spreker, met de omstandigheden, waaronder ze te pas worden gebracht. Met het oog hierop zou men kunnen spreken van de gevoelswaarde der woorden. Er zijn woorden, die onmiddellijk op den hoorder een onaangename, ongunstigen indruk uitoefenen, hoewel hun eigenlijke betekenis daartoe volstrekt geen aanleiding behoeft te geven. 't Woord *wijf*, in de zeventiende eeuw, in de taal des Bijbels, steeds zonder min aangename bijbetekenis gebruikt om een gehuwde vrouw aan te duiden, wordt thans altijd in ongunstigen zin genomen. *Schoolmeester* en *schoolmeesteren* zijn woorden, die een min prettige gedachte opwekken, wat bij onderwijzer en onderwijzen geenszins het geval is. Iedereen voelt het onderscheid tusschen *deern* en *meisje*, hoewel men met eerstgenoemd woord oorspronkelijk een vrouwelijke bediende bedoelde of misschien de dochter van een lijfeigene, zonder er iets direct afkeurends in te leggen. *Smijten* en *gooien* doet denken aan een straatjongensachtige handeling; *fatsoenlijker* is *werpen*. *Zwijn* en *varken* zijn beide namen van onzen bekenden knorrenden, onzindelijken viervoeter, maar *zwijn* is een naam van minder allooi. Een dergelijk verschil merkt men op bij 't gebruik van woorden als *zuipen* en *drinken*, *verorberen* en *nuttigen*, *giegelen* of *giechelen* en *lachen*, *bek* en *mond*, *kop* en *hoofd*, *pooten* en *voeten*.

Als Vondel in zijn „Lantspel” Leeuwendalers Adelaert diens beminde laat aanspreken met de woorden: „Mijn nuchtere Hageroos”, dan moet een dergelijke uitdrukking op een lezer uit onze dagen een zonderlingen indruk maken. Onwillekeurig doet ze hem glimlachen. Want of hij denkt aan iemand, die zijn ontbijt nog niet heeft genuttigd, of aan een mensch, die niet beschonken is, of aan een onnoozele, en zeker in de laatste plaats aan iemand, die 's morgens vroeg bij de hand, die matineus is, — zooals Vondel het bedoelt.

Zeer sterk komt de gevoelswaarde uit bij beleedigende gezegden en scheldwoorden.

Iemand, die zich verlaagt zijn naaste den leelijken naam smeerlap te geven, zal daarbij zeker niet bedenken dat door dit woord een vuile vetlap werd aangeduid, waarmede de sleepers in onze handelssteden de straat vóór hun sleden bevochtigden.

Het scheldwoord *schelm*, dat thans zooveel wil zeggen als bedrieger, booswicht, gaf in zijn oorspronkelijke betekenis nu juist geen aanleiding om zooveel slechts te vertegenwoordigen, al deed het vroeger ook niet aan iets schoons of verhevens denken. Men verstond toch door *schelm* een besmettelijke ziekte, of ook vee, dat op sterven lag.

De verwanten van *schelm*, n.l. *schurk* en *schobbejak*, die in even kwaden reuk staan, duiden oudtijds een onschuldig, nuttig voorwerp aan, n.l. een paal, een wrijfpaal in een boomlooze weide, waaraan het vee zich kon *schurken* of *schobben*.

In de laatste regels was sprake van woorden, die thans het brandmerk van minachting of spot dragen. Er zijn er echter ook, die in den regel in de rijen der eerbare woorden gerangschikt worden, maar welken men zoo nu en dan of

tengevolge van de slechte stemming van den spreker òf van het min fatsoenlijke gezelschap, waarin ze gezien worden, een blaam van minderwaardigheid heeft aangewreven.

Als iemand b.v. verklaart van een overledene: „In hem heb ik mijn besten vriend verloren,” dan heeft het woord vriend de volle waarde zijner gunstige beteekenis. Betrapt iemand echter op een avond een persoon in zijn voorhuis, die bezig is zich de kleeren van den kapstok toe te eigenen, en zegt hij tot den dief: „Zeg vriend, wat voer jij daar uit?” dan is zeker in dit geval de aanspraak vriend niet bijzonder vriendschappelijk gemeend.

Beweert een onderwijzer: „Die knaap moet eens op zijn nommer gezet worden,” dan getuigt de stemming, waarin knaap wordt uitgesproken, niet van overmatige tevredenheid.

Zoo wekt het gebruik van 't onschuldige werkwoord *d r i n k e n* een zorgwekkende bijgedachte op, wanneer iemand van een zeker persoon vertelt: De man drinkt tegenwoordig.

Soms getuigt de gevoelswaarde van vertrouwelijkheid, waardeering, gemoedelijkheid.

Zoo noemt een veldheer zijn soldaten „mijn kinderen”, „kameraden” en heetten De Ruyters matrozen hun vlootvoogd „Bestevaer”. Zoo spreekt een Zuidafrikaansche boer den vreemdeling aan met neef of oom, al naar gelang deze hem jonger af ouder in jaren voorkomt.

„Er zijn niet weinig zoogenaamde dichters en redenaars,” zegt, in hoofdzaak, een Duitsch taalgeleerde, „die uitsluitend daardoor bij het groote publiek lof inoogsten, dat zij zwelgen in uitdrukkingen, waaraan men een zekere conventionele en goedkoope waarde verbindt. Zij schermen met woorden als nachtegalen en filomeelen, rozen en

zefirs, zij zingen van bulderende stormen en loeiende orkanen, van ploegen op rotsen en stranden op klippen, gemeentermen, die in zekere soort van gedichten nog altijd goede diensten doen.

Behendige volksredenaars weten zeer goed dat het, om succes te behalen, doorgaans minder aankomt op den inhoud der rede, dan op een juist gekozen mengsel van stemmingwekkende termen. Al blijkt ook het zaakgehalte van het gesprokene zoo arm en nietszeggend als mogelijk is, de indruk blijft niet uit. Misschien bestaat het wezen der phrase enkel in het gedachteloos uitspelen van de gevoelswaarde der woorden. 't Zijn meestal geen argumenten en verstandelijke uiteenzettingen, waardoor een soort van geestdrift wordt opgewekt: de hartstochtelijke woordenstorm wakkert het stroovuur eener goedkoope en gedachteloze opwinding aan." 1)

Er zijn weinig woorden, waarbij de gevoelswaarde het begrip of de eigenlijke beteekenis zoo sterk op den achtergrond heeft gedrongen dan bij de zoogenaamde bijwoorden van graad en ook bij enkele bijvoeglijke naamwoorden. Men noemt een landschap zeer schoon, een akker zeer vruchtbaar, een spijs zeer smakelijk, een dokter zeer bekwaam, een buurman zeer rijk, zonder er in de verste verte aan te denken dat het woordje *z e e r*, hier slechts als accent of exponent gebruikt, eigenlijk niets minder wil zeggen dan pijnlijk, smartelijk, en dus, geschat naar zijn begripswaarde, in al deze zegswijzen al bijzonder misplaatst zou zijn.

Evenzoo is het gesteld met *erg*, dat eigenlijk het begrip vertegenwoordigt van boos, kwaad, zooals nog blijkt uit de woorden zich ergeren, d. i. zich boos maken, *argwaan*, booze meening, *arglistig*, d. i. boos-listig.

1) Karl Otto Erdmann, Die Bedeutung des Wortes.

Ook zegt men : de toestand van den zieke is niet erger. 't Oorspronkelijk begrip schemert nog eenigszins door in zinnen als : het heeft erg gestormd, geönweerd ; hij heeft zich erg bezeerd, ik heb er erg veel spijt van. Maar wanneer men iemand erg vriendelijk, erg voornaam noemt, van erg nette menschen spreekt, die een erg lief huis bewonen, erg veel kennissen hebben, erg gezien zijn, dan blijkt dit woordje tot onkenbaarwordens toe verbleekt en verslapt.

Beets moge in een paar epigrammen tegen deze begripsverminking hebben geijverd :

„ „Erg mooi”, „erg lief”, „erg goed”, „erg zacht”.
[„erg rijk”

Klinkt mij erg naar, erg slecht, erg erg en ergerlijk.”
en „ „Erg lief”, „erg mooi”, „erg zacht”. 't Gaat nu,
[gelijk gij hoort,

Van goed, gelijk weleer van kwaad, tot erger voort;
't Kan erger niet, is nu wel 't ware woord.”

De stroom is niet te keeren ; de spraakmakende gemeente gevoelt het ergerlijke van dit erg-misbruik sinds lang niet meer.

Wanneer een gebeurtenis, een toestand vreeselijk, verschrikkelijk genoemd werd, zal de oorzaak daarvan of de aanleiding daartoe oorspronkelijk toch wel in het vrees aanjagende, schrik verwekkende te zoeken zijn geweest. Maar wat moet men, met het oog hierop, nu denken van uitingen als : Wij hebben ons vreeselijk geamuseerd ; de man is vreeselijk aardig, vreeselijk interessant, verschrikkelijk spraakzaam, verschrikkelijk royaal enz. ?

Andere woorden als : verbazend, ontzettend, razend hebben allang het verbleekingsproces ondergaan. En nu zal ik maar niet spreken van het treurige gebruik van onvervalschte- en basterdvloeken, waarmede de ruwe taal

haar bewondering of verwondering meent te moeten bekrachtigen.

Prachtig is een adjectief, dat pronk, vertooning, praal te kennen geeft. Dit woord schijnt velen in den mond bestorven en afgedaald tot den rang van passepartout, dat tehulp geroepen wordt, als taalarmoede of onnadenkendheid de juiste uitdrukking niet kan vinden. Men hoort om een haverklap van prachtige muziek, van een prachtige maaltijd, een prachtige wandeling, een prachtig verhaal, zelfs van een prachtige preek.

Ook andere bijvoeglijke naamwoorden, als: knus, schattig, zielig, snoezig, snoepig, dottig, eenig, typisch en het tegenwoordig zoo dikwijls gehoorde bijwoord gewoon, b.v.: „het was gewoon magnifique”, „'t is gewoon schande”, zijn te beschouwen als woorden, die alleen een gevoelswaarde aangeven.

De voorkeur, door ons beschaafd publiek aan vreemde woorden, vooral aan Fransche uitdrukkingen gegeven, moet voor een groot deel haar oorsprong hebben in de meening dat het gebruik daarvan een zekeren schijn van voornaamheid meebrengt. Want waarom zou men er anders op belust zijn om woorden als bijoutier, bottier, coiffeur, tailleur, maison X of IJ, étalage, broderie, comestibles, encadreeren, garandeeren en honderd andere te verkiezen boven: juwelier, laarzenmaker, kapper, kleermaker, handelshuis X of IJ, uitstalling, kantwerk, fijne eetwaren, omlijsten, waarborgen?

Een menigte vreemde termen zijn in gebruik, die niet meer als zoodanig beschouwd kunnen worden. Ze behooren tot de algemeene wereldtaal. Ze te willen vervangen door Nederlandsche, zou een niet te verdedigen purisme verdragen. Alcohol, algebra, altruïsme, apologie,

bagage, canapé, candidaat, kilogram, meter enz. enz. behooren hiertoe. Maar voor 't overige is het azen op uitheemsche termen een slag in 't aangezicht van de moedertaal. 't Blijft een behartigenswaardige raad, reeds vóór meer dan een halve eeuw door een erkend taalgeleerde gegeven: „Hem, die in eigene taal denkt en leeft, is 't eene behoefte, zijne taal tot den heldersten, den zuiversten afdruk te maken, van 't geen hij denkt en oordeelt. Zijne taalstudie en denken zijn een. Anders is 't bij hem, die op uitheemsche woorden jagt maakt. Zijn geheugen treedt in plaats van zijn nadenken; een vreemd woord is voor hem geene eigene gedachte; en hoe minder bekend, hoe zeldzamer dat woord is, hoe meer 't schijnt te schitteren, en hem zelve te omstralen.” 1)

Een betrekkelijke, zeer vlottende waarde, hadden sinds eeuwen de titelnamen. Die waarde herinnert aan de wieden van koning Sesostris' zegekar. Wat het eene menschengeslacht als' hoog en voornaam beschouwt, wordt door een latere generatie voor zeer gewoon en alledaagsch gehouden. En ook het omgekeerde komt voor.

In de zestiende en zeventiende eeuw droegen de algemeene Staten den titel van Hoogmogenden. Den Raad van State noemde men Edelmogende Heeren. De Staten van Holland, West-Friesland en Utrecht waren Edelgrootmogend, die van Zeeland Edelmogend. Hoog werd dus als voorname beschouwd dan edel, en edelgrootmogend was aanzienlijker dan eenvoudig edelmogend. Ongetwijfeld duidde men met het attriboot edel oorspronkelijk iemand aan van adellijke geboorte. In de dagen onzer republiek ging het echter niet meer aan, deze uitlegging aan dat woord te geven, wan-

1) Dr. H. J. Nassau.

neer het den titel van een groot deel onzer regeeringspersonen betrof.

Hoofdofficieren bij de land- en zeemacht werden verschillende titels toegekend. Nu eens heette een vice-admiraal Weledelgestreng, dan weer Edele, ernstfeste, manhafte, vrome. Een kolonel noemde men Edelvoorsienige, en ook manhafte, voorsienige, vrome.

Heeren predikanten betitelde men met Geleerde, godvruchtige of Welwaarde, geleerde of vrome, achtbare, wijze, godzalige. Leden der synode werden vereerd met den naam Eerwaarde, hooggeleerde, godvruchtige, enz.

Met mijnheer sprak men aan zoowel iemand van adellijken huize, als een regeeringspersoon, een officier, een advocaat, maar dan „ging men ook geen hairbreed verder”. Aanzienlijke kooplieden heetten seigneur, terwijl de titel monsieur werd gegeven aan winkeliers, chirurgiens, schilders, horlogemakers, en ook aan notarissen en procureurs.

De echtgenoot van een monsieur kon slechts aanspraak maken op den titel van vrouw, d. i. vrouw, gevolgd door den naam van haar man: vrouw A. of vrouw B. De wedehelft van een seigneur mocht zich juffrouw laten noemen. Mevrouw was een titel, alleen verknocht aan den adel en aan de aanzienlijkste staats- en stadsbedieningen, zonder dat in die betrekking rijkdom en pracht het minste voorrecht had. Burgemeestersvrouwen van den aanzienlijksten stand maakten op dezen naam niet onvoorwaardelijk aanspraak, maar waren met den naam meutje, d. i. tante, wonderwel te vreden.¹⁾

¹⁾ Dr. G. D. J. Schotel, Het maatschappelijk leven onzer vaderen in de zeventiende eeuw. Hofdijk, Ons voorgelacht.

In de achttiende eeuw, de tijd van weelde en overdaad, keerde men langzamerhand het blad om. Met het verdwijnen der voorvaderlijke eenvoudigheid en degelijkheid werden namen, die voorheen alleen gebruikt werden om de voortreffelijksten aan te duiden, verlaagd tot gemeen goed en schenen hooge titels door hun gewicht af te dalen tot mindere rangen. Wat Van Effen hieromtrent in den Hollandschen Spectator vermeldt, is nog altijd lezenswaard: „Ik zal maar zeggen, dat het voor my de vermakelijkste klucht is, nu en dan een uurtje te passeeren in zekere coffi-huizen, daar jonge pennelickers, Barbiersgasten en andere Burgerzootjes na hun gedane werk een pijpje rooken of op een Billiard à la guerre speelen. 't Is een vermaak te hooren, hoe de halfwassen brasempjes malkanderen den naam van Mijnheer naar 't hoofd smijten en dat zelfs op zijn hoflijkst in den derden persoon, als bij voorbeeld: „Maar, Mijnheer! hoe kan Mijnheer dat zeggen? Mijnheer weet immers wel beter.” Die zoete gewoonte gaat nogh al verder; Meester en Baas worden nogh hier en daar aan een borger in zijn dagelijks gewaad gegeven. Maar als de man zijn Zondagze rok aan heeft met schoon linnen en zijn blond paruikje op, dat nogh in de bokkels legt, dan wou ik wel eens zien, wie zo onbeschaamd zal zijn van hem den naam van Mijnheer te weigeren.” — „In onze brieven maken wy onze gansche Natie tot Edelluiden, en wy spreken noit met de menschen zelfs, maar altijd met haar Edelheid, hoewel wy in dezelve eenige verscheidenheid van trappen erkennen. UE. wil zeggen U Edelheid; zulks zal niemand my ontkennen, en dien titel weigeren wy den minsten burger niet. Een trapje hoger voegen wy er een letterje by: dan is het UEd. Komt er een ampt van eenig aanzien by dan leert de beleeftheid ons te schrijven: U Wel E d.

Gestrenge ; en zo dit alles wordt opgehoopt met Ridderlijke Kwartieren en Voorouders, dan moet de maat volgemeeten worden met U Ed. Welgebooren of in zommige Provinciën U Hoog Welgebooren en die geheele plegtigheid moet zo naauwkeuriglijk in acht genomen worden, dat, zo er het minste titeltje aan hapert, men gevaar loopt van iemand te hoonen en van vriend tot vyand te maken." 1)

Kantoorbedienden werden met den titel van jonker, eenvoudige dienstmeisjes met dien van jonkvrouw vereerd.

De omwenteling, die zooveel, dat oud was, verwierp, trachtte ook het weeldegewaad der titulatuur af te schaffen. 't Gelukte haar slechts voor korten tijd. Langzaam haalde de negentiende eeuw den tooi weer te voorschijn en sierde er zich mee, nadat ze, dit moet tot haar eer gezegd, het al te opzichtige en dwaze had weggeknipt. Er zijn echter ook in de tegenwoordige titels nog zonderlinge onderscheidingen, die aanleiding zouden kunnen geven tot het doen van vragen, waarop men 't antwoord waarschijnlijk zal schuldig blijven.

Waarom is b.v. hooggeboren een hoogere titel dan hoogwelgeboren? Wat beteekent dit wel? Is het een graadbepalend bijwoord, dat het bijbehorend attribuut versterkt, evenals zeer, buitengewoon? Maar dit kan de bedoeling niet zijn, zooals uit genoemde titels blijkt. 't Schijnt eerder een verzwakkende beteekenis te hebben, zooals b.v. vrij, wanneer men iemands arbeid vrij goed noemt, d. i. goed, maar 't heeft ook niet veel over. Ten opzichte van edelachtbaar en weledelachtbaar moet het weer omgekeerd zijn. Er heerscht hier veel willekeur. Heel helder is het ook niet, waarom wel-

1) Van Effen, Holl. Spectator.

edelgeboren voornamer zou zijn dan weledel. Indien edel in deze woorden wil zeggen „van adel”, dan kan er geen verschil bestaan. Ook laat het zich niet denken dat edel in 't eerste woord op de afkomst, in het tweede op karaktereigenschappen zou zien.

Men zou meer kunnen vragen naar aanleiding van dit onderwerp. Want het is vreemd dat ons geslacht, steeds strevende naar democratische gelijkheid en eenvormigheid, onvermoeid klimt en klautert om hooge titels en onderscheidingsnamen te bereiken, of liever nog telkens op de teenen gaat staan, om die begeerde attributen tot zich neer te halen.

Ten slotte een paar woorden over de synoniemen.

Reeds dikwijls is de vraag gedaan of de beteekenis der zinverwante woorden, hun overeenkomst en verschil, kan verklaard worden uit de afleiding, dan wel of het beschaafd gebruik hier alleen den weg wijst. Naar 't mij voorkomt, is het niet mogelijk op deze vraag een voor alle synoniemen geldend antwoord te geven. Zeer dikwijls, zijn de sporen der oorspronkelijke beteekenis nog duidelijk merkbaar en is de afleiding in staat het begrip, door 't woord vertegenwoordigd, te verhelderen. Maar niet altijd is ze een vertrouwbare gids. Het beschaafd gebruik heeft menigmaal in den loop der tijden aan de woorden een gevoelswaarde toegekend, die uit het oorspronkelijk begrip niet is op te diepen.

Wie de synonymiek wil beoefenen, moet de levende taal beluisteren in al haar wendingen en toepassingen, ten einde uitdrukkingen en woorden, die in hoofdzaak van dezelfde beteekenis zijn, in al hun fijne schakeeringen te leeren onderscheiden. Eenige voorbeelden volgen hier.

De gemeenschappelijke beteekenis der synoniemen a a n-

merken en opmerken is: ergens de aandacht op vestigen. 't Werkwoord merken is een denominatief van merk, d.i. teeken. Merkt iemand op een zaak iets aan, dan wil dit letterlijk zeggen dat hij aan die zaak een kenmerk, een teeken geeft. Wie het een of ander opmerkt, plaatst daarop een herkenningsteeken. Langs den weg der afleiding komt men dus tot geen verschil. 't Gebruik leert evenwel dat aanmerken het begrip van berispen in zich sluit. Men maakt aanmerkingen op een zaak, als men er gebreken in aanwijst. Opmerken, een opmerking maken, is veel onschuldiger. 't Is op een of andere bijzonderheid met nadruk de aandacht vestigen.

Talmen, dralen, aarzelen. De oorspronkelijke beteekenis van talmen is: iemand met verzoeken lastig vallen, sterk en lang op iets aandringen. Dralen wil eigenlijk zeggen rekken, temen. Aarzelen is een afleiding van aars, en beteekent letterlijk: achteruit loopen, terugdeinzen. 't Beschaafd taalgebruik leert ons dat aarzelen het dichtst bij zijn oorspronkelijk begrip is gebleven. Iemand aarzelt, wanneer hij zich uit vrees van een daad laat weerhouden. De vrees voor de gevolgen schrikt hem af, doet hem achteruit wijken. Op dralen en talmen doet de afleiding geen licht vallen. Wij zeggen dat iemand draalt, zoo hij uit besluiteloosheid een zaak niet aanvat. Een talmer stelt uit, omdat hij meent nog wel tijd te hebben. Talmen is een karaktertrek van menschen, die hun leven niet bij jaren, maar bij eeuwen schijnen te meten. — Overeenkomst in beteekenis dezer woorden is uitstellen, geen begin maken.

Smaden en smalen willen beide zeggen: zich over iemand uitlaten op beleedigende wijze. Wat de afleiding betreft, schijnt er weinig verschil te bestaan. Smaden

is een denominatief van *smaad*, dat op zijn beurt is afgeleid van een Oud-Hoogduitsch adjectief, dat gering, verachtelijk beteekent. *Smalen* komt van *smal*, d. i. klein, gering (zie blz. 20 en 21), zooals dat nog voorkomt in *smalle gemeente*. Hierop afgaande zou men tot de gevolgtrekking komen dat beide woorden het begrip *minachten*, *geringschatten*, *vertegenwoordigen*. 't Gebruik leert dat deze zin alleen aan *smalen* gegeven wordt, maar dat *sma-den* wil zeggen: *hoonen*, *beledigen*.

Beroemd, *befaamd*, *berucht*. De gemeenschappelijke beteekenis is: in ruimen kring bekend. *Beroemd* wil zeggen met roem bekend. *Befaamd* is gevormd van *Fama*, den naam van de godin van den roem. *Berucht*, van *rucht*, dat verwant is met *roepen*, beteekent dus: een roep (van iemand) uitgaande. De gangbare beteekenis van dit woord is hiermede niet verklaard, want men noemt iemand *berucht*, die te kwader naam en faam bekend staat. 't Woord heeft altijd een ongunstige beteekenis. *Befaamd* wordt zowel in goeden als kwaden zin gebezigd.

Eergierig en *eerzuchtig* zouden met het oog op de afleiding weinig verschil aanduiden. *Eergierig* is begeerig naar eer, en *eerzuchtig*: verlangend naar eer. Want *gierig* is verwant met *begeeren*, en *zuchtig* met *zucht*, dat *verlangen* beteekent. 't Gebruik maakt een belangrijk verschil. 't Noemt iemand *eerzuchtig*, wanneer zijn verlangen naar eer en roem moeilijk te bevredigen is en hij alle middelen in 't werk stelt om aan die zucht te voldoen. Een *eergierige* wenscht de eer of achting, waarop hij aanspraak maakt, te behouden. Een arme kan b.v. te *eergierig* zijn om zich bij de diaconie aan te melden.

Versch en frisch is eigenlijk hetzelfde woord. Versch bestond reeds in 't Middelnederlandsch. De vorm frisch is aan 't Hoogduitsch ontleend. 't Gebruik maakt verschil tusschen deze woorden. Versch is: nieuw, niet gebruikt. Men spreekt van versch, pas geslacht vleesch, van versche troepen, die nog niet in den slag zijn geweest. Frisch vleesch, frisch water is onbedorven.

Misschien, wellicht, waarschijnlijk geven alle drie twijfel, onzekerheid te kennen. 't Onderscheid in beteekenis wordt door de afleiding verduidelijkt. Misschien is ontstaan uit messchien, machschie, d.i. het mag of kan geschieden. Het wijst dus eenvoudig op een mogelijkheid, zonder meer. Men vergelijke 't Fransch *peut-être*. Wellicht is een samenstelling uit *wel*, d.i. zeer en *licht*, d.i. eigenlijk niet zwaar, gering, en, bij uitbreiding der beteekenis: gemakkelijk. Wellicht, Hoogduitsch *vielleicht*, is iets sterker dan misschien. De kansen zijn grooter. *Waarschijnlijk* noemt men iets, dat waar schijnt te zijn, evenals het Fransche *vraisemblable*, d.i. *semblable au vrai*.

Standvastig en bestendig zijn van staan afgeleid. De gemeenschappelijke beteekenis is: weinig veranderlijk. 't Gebruik noemt iemand standvastig, die een vasten wil toont te bezitten, die zich niet gemakkelijk van zijn plan of voornemen laat afbrengen. Iemand heet bestendig, als hij meestal in dezelfde kalme stemming verkeert, hetzelfde humeur heeft. Bestendigheid hangt niet af van den wil, maar van iemands gestel of bloedmenging. Men kan daarom een persoon alleen standvastig noemen, terwijl bestendig ook van zaken kan worden gebruikt, b.v. van het weêr.

Bekwaam en geschikt sluiten beide het begrip in:

aan zekere eischen voldoende. Bekwaam, Hoogduitsch bequem wil oorspronkelijk zeggen passend, aangenaam, en is verwant met het Gotische qiman, komen, waarvan verondersteld wordt dat het de beteekenis had van betamen, passen. Men vergelijke 't Engelsch to become en becoming, 't Fransch convenir en convenable. Geschikt, naar 't Hoogduitsch geschickt ('t verl. deelwoord van schicken) wil zeggen geordend, bereid, gepast. Als verleden deelw. heeft het bij ons ook die beteekenis: „De zaak is in der minne geschikt.” Als adjectief en dus als synoniem van bekwaam, wil geschikt zeggen: bruikbaar, dienstig, passend. 't Wordt zoowel van personen als van zaken gebezigd. Iemand, die voor de zeevaart geschikt is, voldoet aan de daarvoor te stellen lichamelijke en geestelijke eischen. Een geschikte woning is een woning, die als zoodanig aan de eischen voldoet. Bekwaam ziet op verworven kennis of vaardigheid en wordt alleen van personen gebruikt. Een bekwaam zeeman zou niet geschikt kunnen geacht worden, zoo zijn gezichtsvermogen zwak was.

Gave en gift, beide van geven afgeleid, kunnen voor elkander gebruikt worden. De diaconie vraagt een gave of gift voor de armen. Men spreekt echter van een gave, en niet van een gift, wanneer men talent, aanleg bedoelt.

Zoek in u-zelv' de Taal, en ken u-zelv' in haar:
Haar spiegel is ons Al, haar uitdruk 't menschelijk waar.

BILDERDIJK.

Woordenlijst.

De cijfers duiden de bladzijden aan.

A.

Aam, 58	Adelaard, 37
aandeel, 76	adellijk, 23
aandracht, 83	advocaat, 63
aandragen, 83	aellinge, 32
aanfluyten, 113	afdrieschen, 88
aangeranst, 104	afgangh, 114
aangheleegenis, 76	afgezet, 13
aanlasschen, 95	Afrika, 23
aanleggen, 74	afsnuydingen, 103
aanmerken, 149	afspoeyen, 104
aanschijn, 113	afsuyveren, 114
aanslaan, 92	afwending, 76
aantal, 91	afzien, 93
aantasten, 75	agnaat, 63
aantijgen, 52	akker, 10
aantuigen, 74	algemeenen, 75
aantuighenissen, 75	algemeenschap, 74
aanwijzing, 75	altaar, 59
aanzienlijken, 74	altehand, 32
aarzelen, 97	althans, 32
abces, 63	altoos, 87
abijt, 60	amie, 60
abt, 59	amijs, 60
achtster, 114	amptgenootschap, 76
achteraan (kleven), 113	antonomasia, 29
achterklappen, 124	appelwijn, 25
achterlage, 113	armenverzorghers, 74
achterlande, 31	armgesmijde, 114
achterstal, 96	arts, 58
achterstraten, 31	assailgieren, 60
ackeren, 32	aula, 63
addeeren, 63	autoriteit, 63
additie, 63	avijs, 60
adebar, 13	ayse, 60
	aysieren, 60
	Azië, 23

B.

- Baar, 13
 bagge, 114
 balcon, 61
 balg, 86, 115
 baloten, 60
 banier, 61
 banken, 115
 banket, 115
 banketteeren, 115
 bareñ, 40, 53
 barmgiften, 76
 beambtschrijver, 73
 becoren, 33
 bedden (zich), 115
 bedekt, 116
 bedijen, 116
 bedingen, 11
 bedraaghen, 82
 bedriegen, 21
 befaamd, 151
 begaden, 32
 begomen, 32
 begraving, 116
 begrijpen, 27
 bekallingen, 76
 beker, 58
 bekommeren, 91
 bekoren, 33
 bekwaam, 152
 beleedschap, 74
 beleggende (zorgvuldigheid) 78
 belgen, 86, 115
 beleider, 74
 belezer, 116
 bemantelen, 14
 berd, 116
 berderen, 116
 bergen, 17
 Bernhard, 137
 beroemd, 151
 beroep, 73, 75
 beroerd, 116
 beroerder, 117
 berokkenen, 49
 berucht, 21
 bescheidenlyk, 117
 bescheden, 43
 bescheren, 50
 beschikken, 75
 beseffen, 94
 beslechten, 132
 beslooten, 76
 besluitsels, 74
 bespeuren, 28
 besteeken, 94
 bestendig, 152
 beten, 33
 betrachten, 93
 betrekken, 14
 betuun, betuud, 17
 beuk, 58
 beunhaas, 24
 bevallen, 15
 bevelbrieven, 74, 75
 bewaren, 55
 bewaaright, 74
 bewerpen, 117
 bewijzen, 76
 bewindsluiden, 76
 bewindsman, 75, 76
 bezitten, 13
 bijzonder, 76
 bezuren, 99
 bijteekening, 73
 blaasbalg, 86
 blafaarts, 74
 blauwkous, 28
 bles, 117
 blygeestigheid, 101
 boek, 16
 boekstaven, 16
 boeten, 98, 102
 boexken, 76
 bof, 104
 boffen, 104
 bondigh, 83
 bondtschriften, 75
 bore, 40
 boren, beuren, 33
 born, borne, 33
 borgen, 17
 bourgmestre, 61
 brandewijn, 25
 brief (oopen), 76
 brieven (van voorraad), 74
 buit, 9
 buitenordelyk, 76
 burg, 17, 19

burger, 17
 burgemeester, 17
 burgherorde, 75
 bussel, 118
 buythalsen, 118
 byval, 87

C.

Cabillaud, cabliau, 61
 cahute, 61
 cambute, 61
 caproen, 66
 catarrh, 63
 cesseren, 60
 censuur, 63
 clapper, 61
 client, 63
 clinche, 61
 coetse, 60
 colza, 61
 commentaar, 63
 compendium, 63
 conduut, 60
 cremailière, 61
 croken, 119

D.

Daadtlykheden, 74
 dadinge, 127
 daghbepaaling, 75
 daghmaaking, 75
 darven, 127
 décombres, 92
 deduut, 60
 deerlijk, 91
 deerlykheit, 91
 deesem, 116
 deemoed, 33
 deemster, 33
 deerne, 33
 dege (ter), 44, 116
 degelijk, 44
 deimat, 10
 deken, 59
 dekmantel, 15
 delinquent, 63
 denklyke, 75
 denningen, 113
 deren, 91
 dérober, 9

derven, 127
 deunheit, 79
 dewijl, 56
 dicht, 44, 116
 diefstal, 3
 diet, 33
 dietsch, 34
 digue, 61
 dijen, 116
 dijgen, 44
 dik, 44, 116
 dimet, 10
 ding, 11, 13, 53
 dinghen, 11
 dinsdag, 11
 domkop, 28
 donderdag, 12
 doodneep, 101
 doordriftigh, 94
 dorren, 127
 dorschen, 10
 dorschvlegel, 10
 draak, 59
 dralen, 150
 drank, 19
 drielingh, 118
 drieschen, 88
 droelen, 81
 droesem, 122
 drogue, 61
 drossaard, 34
 drullen, 81
 druischen, 34
 druust, 34
 dryven, 93
 duim, 10
 duitsch, 34
 duivel, 22
 durven, 82, 127
 dutch, 34
 duyrich, 118
 dwaen, 34
 dwarsdreef, 94
 dweil, 34
 dweilen, 34

E.

Ebbenhout, 3
 eegade, 32

eega, 32
 eendracht, 27
 evenstreekigh, 75
 eerbiedenis, 78
 eergierig, 151
 eerzuchtig, 151
 eerkrieghelheit, 79
 eiber, 13
 eikelkoffie, 25
 eindthoudenheit, 78
 eischen, 54
 eischer, 54
 eiselyc, 34
 el, 10
 ellendig, 24
 encombrer, 92
 enkeling, 74
 erfinkomsten, 74
 erg, 23
 examen, 63
 ezel, 58

F.

Fadde, 35
 failgien, 60
 failgieren, 60
 fair, 35
 fauteuil, 61
 fazant, 58
 feier, 35
 feiern, 35
 fijn, 60
 flagellum, 10
 flèche, 61
 foc, 61
 foire, 35
 folen, 78
 fore, 35
 foreest, 60
 fortse, 60
 framboise, 60
 frisch, 151
 froit, 60
 fruut, 60

G.

Gaapen, 93
 gaar, 36
 gaauwheit, 93

gade, 32
 gading, 32
 galoppeeren, 61
 gast, 119
 garfkamer, 36
 gave, 153
 gebaar, 87
 gebaren, 87
 gebeelde, 119
 gebyteekent, 75
 gebouwmeester, 74
 gedenkenissen, 75
 gedichtsel, 119
 gedrocht, 21
 gedroelt, 80
 geers, 122
 gegadigde, 32
 geheim, 17
 geheimschrijver, 73
 gehengen, 35
 gekoorelingen, 76
 gekrooekt, 119
 gekscheren, 50
 geleden, 21
 gelegelden, 74
 gelusten, 121
 geluw, 120
 gelykzinnigheit, 76
 gemerkt, 102
 genaade, 74
 genesen, 35
 genoet, 36
 genootschap, 74
 geplechtight, 74
 geraekt, 120
 gerben, 36
 gerecht, 120
 gerechtigheeden, 75
 gereedtmaken, 76
 gerfkamer, 36
 gerief, 49
 gerijf, 49
 geschikt, 152
 gesinde, 120
 getuigen, 14
 getweernt, 120
 geunnen, 45
 gevaar, 52
 gevaarlijk, 52, 97
 gevestigd, 74

gevolg, 76
 gevoorrechtighden, 75
 gewaar, 55
 gewant, 121
 geweide, 8
 geweld, 80, 121
 geweldenaar, 121
 geweldigen, 121
 geweldiger, 121
 gewijsde, 36
 gezel, 22
 gezwindt, 94
 ghedinkelecheit, 35
 ghedinken, 35
 gheduren, 35
 ghehinc, 35
 ghelove, 36
 ghemic, 44
 gheraect, 36
 gherwen, 36
 ghewijst, 36
 ghezagh, 74
 gift, 153
 glossarium, 63
 goedertiere, 39
 goedt (verlaaten), 75
 goochelen, 90
 gracht, 19, 116
 graf, 116
 graken, 36
 graken, 116
 greb, 116
 gretig, 9
 grif, 49
 grijsaard, 37
 groet, 9
 grootmond, 27
 grouwen, 121
 guichelen, 90
 gunstbrieven, 74
 guur, 44

H.

Haag, 17
 hachelyk, 93
 hachlykheid, 93
 handhaaf, 121
 handhaven, 121
 haquenée, 61

hard, 37
 harde, 37
 hardnekkigheid, 75
 haring, 61
 harre, 122
 haubert, 61
 havenen, 103
 havezaat, 13
 heer, 15
 heerscheit, 94
 heerse, 122
 heffe, 122
 heilig, 27
 heilighdoomen, 75
 heim, 17
 heimelijk, 17
 heinde, 98
 hemelvaart, 20
 heraut, 61
 herberg, 19
 herder, 76
 herheffing, 74
 herre, 122
 herschikken, 74
 herstellingen, 74
 hertog, 20
 herziener, 74
 herziening, 74
 heug, 40
 heusch, 27
 hinder, 113
 hinderlaag, 113
 honighseem, 122
 hoogh, 94
 hooghgezaghheber, 76
 hooghdraagtheit, 96
 hooi, 123
 hoonen, 44
 hoorder, 76
 hoorige, 15
 hoornaars, 123
 horens (der maan), 25
 horzelen, 123
 houwen, 123
 hovesch, 37
 hoy, 123
 hübsch, 37
 huif, 123
 hupsch, 37
 hyperbool, 29

I.

IJverig, 123
 inbanden, 75
 inboorlingschap, 75
 indispositie, 63
 ingewand, 121
 ingezetene, 13
 inhoudt, 76
 inwaarder, 123
 ironie, 30

J.

Jaar (en dag), 18
 jachtvanck, 123
 jeuken, 77
 joken, 77
 jongeling, 21
 jonnen, 44
 joye, 60

K.

Kaal (eten), 95
 kaeuwe, 123
 kamer, 20, 58
 kansel, 59
 kat, 58
 kathedr, 63
 kennisschriften, 75
 kelder, 58
 kelk, 58
 kerker, 58
 kermis, 18
 kervel, 58
 ketelachtig, 123
 keytijf, 60
 kist, 58
 klappei, 124
 klapwoord, 124
 klerk, 21
 klooster, 59
 knellende (ziekten), 103
 kockyn, 60
 koekoek, 12
 koren, 10
 korf, 58
 kool, 57
 korting, 75

kostelick, 124
 kotjen, 124
 kraakende (tijden), 87
 krakkeel (trouwen), 85
 kramp, 74
 krauwel, 124
 kregel, 79
 krekkel, 36
 kreuken, 119
 kruis, 59
 kruisvaart, 20
 krysaamening, 103
 kuip, 58
 kummel, 92
 kunst, 21
 kwaal, 124
 kweeken, 48
 kwelen, 124
 kwellen, 48, 124
 kwik, 48
 kwikzilver, 48
 kwisten, 48
 kwytshelden, 27, 131

L.

Laag, 113
 laaghelingen, 97
 lachter, 37
 lake, 60
 landtooverste, 74
 langbeen, 28
 lansquenet, 61
 larix, 58
 lasschen, 95
 laster, 37, 96, 125
 lazaret, 37
 lazarie, 37
 Lazarus (ziekte), 37
 lècher, 61
 leeftocht, 125
 leentafelhouder, 74
 leeuwenbek, 25
 legaat, 63
 leiden, 38
 lelie, 58
 lezen, 16
 lic, 38
 lichaam, 38
 lichterlaaie, 38

licteeken, 38
 liden, 38
 lijfnere, 38
 lijftocht, 125
 lijk, 38
 linzen, 57
 lippe, 93
 litotes, 30
 litteeken, 38
 litteiken, 38
 livereeren, 60
 loghe, 38
 loof, 36
 loy, 60
 luchtcr, 125
 lude (en stille), 38
 luydt, 125

M.

Maan, 10
 maand, 11
 maandag, 11
 maanziekte, 120
 maar, 38, 41, 50
 maarschalk, 50
 maghtbrieven, 75
 maghtighers, 76
 magistraat, 63
 maisniede, 60
 male, 125
 malen, 41
 manc, 40
 mangel, 75
 mank, 40
 mare, 38
 maren, 38
 markt, 18, 56
 masschien, 38
 mat, 10
 medeplichtige, 47
 meel, 41
 meening, 95
 mei, 125
 meien (hem), 39
 melden, 39
 menegertiere, 39
 mergbeesten, 126
 merken, 27
 mescame, 39

mescomen, 39
 meshopen, 39
 mesmaken, 39
 mesnieten, 40
 mesprijs, 40
 mesraken, 40
 messcieden, 40
 messelgier, 60
 mesval, 40
 mesvallen, 40
 meswende, 40
 meug, 40
 micken, 44
 middelerwyl, 56
 miede, 40
 mincke, 40
 misbruik, 75
 misdaadt, 76
 misdunken, 76
 misschien, 38
 mits, 104
 moedigh, 90
 moer, 86, 122
 moerbeij, 57
 mogentheden, 126
 moghen, 40
 molm, 41
 momboor, 40
 mondig, 40
 mooghenheit, 83
 moortkuil, 73
 morseei, 60
 mortere, 60
 moude, 40
 muildier, 3
 munt, 58

N.

Naarstig, 41
 nadeel, 9
 naderen, 54
 naernstelike, 41
 namecont, 41
 naspraak, 126
 nastellen, 126
 natrachten, 126
 nederheit, 126
 negheen, 41
 nering, 38

newaer, 41
 neware, 41
 niede, 42
 niemand, 41
 niemen, 41
 niet, 42
 nieten, 40
 nooddruft, 82
 nootdruft, 127
 nopen, 42
 nose, 42
 nosel, 42
 nyverheit, 95

O.

Ode, 42
 oer, 60
 oert, 46
 of, 127
 ofschoon, 127
 om, 77
 ombescheden, 43
 omdat, 43
 omhelpen, 92
 omkomen, 103, 128
 omleydingen, 130
 ommare, 43
 omstanders, 13
 omstandigheden, 13
 omtuinen, 135
 omwenden, 113
 onblide, 45
 ondaat, 43
 ondaet, 45
 ondank, 44
 ondanks, 44
 ondergerechten, 75
 onderlachen, 44
 onderminnen, 44
 onderscriven, 44
 ondersien, 44
 onderspreken, 44
 ondersteken, 44
 onderwyl, 56
 onderwinden (sich), 128
 onderworping, 74
 ongeheveld, 122
 ongehoent, 44
 ongevolt, 129

P. Kat Pzn., Nederl. woorden.

ongewoonlyk, 76
 onghedegen, 44
 onghehler, 44
 onghier, 44
 onghemicke, 44
 ongherechte, 120
 onguur, 44
 oirberlyc, 42
 onkneusbaar, 94
 onlede, 44
 onlustech, 45
 onnen, 44
 onnere, 45
 onnosel, 42
 onnoozel, 42
 onsalech, 45
 onschryftelyk, 94
 onsoone, 45
 onsochte, 45
 ontcrachten, 45
 ontcrichten, 45
 ontfanger (der geleigelden), 75
 ontfangtafel, 76
 ontghinnen, 45
 onthaal, 75
 ontledigen, 129
 ontloedighing, 95
 ontlicsenen, 45
 ontliven, 45
 ontrichten, 45
 ontrechten, 45
 ontslaen, 45
 ontslagh, 75
 ontsnoeren, 97
 ontspringen, 46
 ontsteken, 129
 ontwaren, 55
 ontwenden, 129
 ontzet, 13
 ontzettend, 23
 ontzigh, 80
 ooghbeguigheling, 90
 ooievaar, 13
 oor, 60
 oorbaar, 42, 130
 oordeel, 89
 oort, 46
 ootmoed, 42
 ooverdraaghers, 76
 oovergank, 99

oovereenkomsten, 76
 ooverzettingen, 75
 ooverzicht, 90
 opdat, 43
 opgeheemelt, 95
 opgezetenen, 13
 opheemelen, 95
 opmerken, 150
 opperste, 76
 opzieners, 76
 orberen, 43, 130
 ordening, 76
 oreest, 46, 60
 orgel, 59
 orisoen, 60
 ors, 47, 59
 orscoren, 47, 59
 ouderling, 21
 overdadigheid, 135
 overdwaalsheit, 79
 overlijden, 21
 overrompelen, 98
 overstaan (ten), 74
 oxymoron, 30

P.

Paard, 59
 pacht, 58
 paeys, 60
 paître, 9
 palm, 10
 pand, 47
 pas, 100
 passen, 60
 pauw, 58
 pauwelioen, 60
 pays, 60
 paysen, 60
 pecunia, 8
 peer, 57
 peinsen, 60
 peisteren, 9, 47
 pelgrimsvaart, 20
 penning, 23
 periphrasis, 29
 persoonlijke, 75
 perzik, 57
 peysen, 60
 pijn, 22

pilaar, 58
 pine, 60
 plaag, 22
 plaatsvoogdyen, 74
 planteit, 66
 plaque, 61
 plecht, 47
 plechten, 47
 plechtig, 47
 plechtigheden, 76
 pleister, 58
 pleitbezorger, 73
 pleithof, 73
 plicht, 47
 podium, 63
 pointe (te), 60
 pond, 58
 praaïen, 87
 praedicaat, 63
 priester, 59
 prighe, 47
 prighen, 47
 priÿch, 47
 prikkel, 137
 proost, 59
 puntbrief, 74
 pute, 39
 putertiere, 39

Q.

Quadertiere, 39
 quadiën, 47
 quadyen, 47
 quaet, 47
 quelen, 48, 124
 quic, 47
 quicke, 47
 quiste, 48
 quytmaken (zich), 98

R.

Raadigheid, 79
 raadighlyck, 76
 raak, 48
 raadthooftmán, 74
 raadsman (loontrekkend), 75
 rabaut, 95
 raken, 36

rast, 9
 rechtvaardig, 53
 recouevereren, 60
 recoueren, 60
 redenaar, 73
 reek, 48
 reep, 52
 reeren, 48
 regeringen (staatsche), 75
 reisbrieven, 74
 reken, 48
 rendier, 3
 rennen, 48
 respijt, 60
 rewaert, 49
 ribaut, 90
 ridderspoor, 25
 ridderzaat, 13
 rieken, 54
 ries, 48
 riesen, 48
 riesheit, 48
 rijten, 16
 rijkaard, 37
 rijf, 49
 rinnen, 48
 risten, 91
 rive, 49
 robe, 9, 130
 rockenen, 49
 roec, 49
 roeken, 49
 roekeloos, 49
 rok, 49
 rokken, 49
 roodkapje, 28
 roof, 9, 130
 roos, 58
 ros, 47, 59
 rotten (zich) 131
 ruiken, 54
 ruiten, 99
 ruitcr, 99
 rust, 9
 ruwaert, 49

S.

Saghe, 49
 sakan, 13

scaert, 50
 scala, 50
 sceren, 50
 scerne, 50
 sceppen, 50
 scepper, 50
 sceppenesse, 50
 schaar, 50
 schalk, 50
 schaarde, 97
 schaarde, 50
 schaardeigh, 97
 schatmeester, 75
 schatting (hoofdelijke), 75
 schavuit, 131
 schelden, 131
 schenkel, 131
 schenken, 15
 schilden, 27
 scheren, 50
 schering, 50
 schicht, 94
 schier, 84
 schiften, 94
 schilderen, 17
 schilf, 131
 schilfer, 131
 schink, 131
 schoen, 51
 schoon, 128
 schoren, 98
 schreumige 99
 schriftwaranda, 74
 schrijven, 58
 schrijfvertrek, 74
 schrollen, 80
 schrul, 80
 schudden, 91
 schuifuit, 131
 scoe, 51
 scoffieren, 60
 sconfieren, 60
 senegroen, 134
 senewolt, 134
 sind, 120
 singel, 17
 sinvlout, 134
 sittimhout, 117
 slaen, 51
 slaghoegh 102

slecht, 132
 slechten, 132
 sleete, 76
 slim, 192
 sliten, 51
 slof, 79
 slom, 132
 sloor, 101
 sloye, 51
 sloyen, 51
 sluis, 58
 slytende (ziekte), 103
 smaden, 150
 smal, 20
 smalen, 21, 150
 smeekeling, 74
 smookende (muytery), 87
 smout, 132
 smoutigh, 132
 soorten, 75
 sorcours, 60
 spang, 132
 spanen, 51
 spene, 51
 spenen, 51
 stof, 133
 stade, 51
 stadthuishaavenaar, 74
 standt (burgerlijke), 76
 standvastig, 152
 steekworp, 104
 stegereep, 52
 stemmen, 76
 stipsch, 76
 stoffeeren, 79
 stok, 133
 stout, 82
 straat, 58
 strange, 133
 streek, 103
 streem, 101
 strekking, 74
 stunen, 52
 suchtmenging, 81
 swager, 134
 sweer, 134

T.

Tafel, 58
 taelman, 52

tageweide, 9
 talmen, 150
 tamelijk, 52
 teegenrolhouder, 75
 temen, 52
 tempel, 59
 tentamen, 63
 terwijn, 56
 teugel, 14
 tewerkleggingen, 74
 teyle, 135
 thriskan, 10
 tiën, 52, 125
 tiere, 39
 tieren, 39
 tierig, 39
 tocht, 14
 toegestaan, 75
 toeleg, 94
 tollen, 75
 tommelen, 101
 toom, 14
 toren, 58
 tricoter, 61
 tsaagende, 105
 tucht, 14
 tuigschrift, 73
 tuischen, 101
 tuyn, 17, 135
 twee, 52
 tweedonker, 83
 tweelicht, 83
 tweern, 52, 121
 twiën, 52
 twijn, 52
 twisten, 52
 twyfelen, 52
 tyen, 52, 125
 tzaamenverstands, 75

U.

Uitvlucht, 90
 uitvlughten, 74
 uitroep, 76
 uitstaan, 104
 uitvoeringen, 75
 uitweiden, 8
 uutvertien, 52
 uytgang, 135

uytgangen, 135
uytgietinghe, 135
uytzyghen, 136

V.

Vaardig, 53
vaars, 54
vaarze, 54
vadsig, 35
vaer, 52, 97
vaert, 53
valschaard, 37
vanden, 53
var, 54
vare, 52, 97
varen, 7, 20, 53, 136
varre, 54
vat, 53
vee, 8, 48
veem, 53
veemgericht, 53
veer, 53
veint, 53
veirdigh, 104
vennoot, 53
vent, 53
verbaastheit, 105
venkel, 57
venster, 58
verbaren, 53
verbeurt, 76
verbolgenheit, 86
verdaan, 100
verde, 53
verdedigen, 12
verdelike, 53
verderf, 75
verding, 76
verdinghen, 53
verheeschen, 54
verkloeken, 83
verkwikken, 48
verkwisten, 48
verlaaden, 91
verlichtingen, 74
verleden, 21
verliden, 54
verlofgelden, 74
vermaard, 38

verminken, 40
vernoien, 54
vernoyen, 54
verneemschrift, 73
vernufteling, 74
verorberen, 42
verpraayen, 87
verre, 54
verrieken, 54
verrokken, 94
verrukken, 94, 97
versagen, 50
versch, 152
verschooien, 88
verschooyd, 88
verscoven, 54
verscuven, 54
verstaan, 27
verstandhouding, 75
verstellen (zich) 136
verstendenis, 75
vertoogen, 100
vertoonien, 96
vertrekken, 136
vertrouwenaar, 75
verval, 82
vervallen, 82
vervaren, 52, 97
verwaten, 54
verweent, 54
verweghen, 55
verwerken, 55
verwachte, 55
verwrocht, 55
verylen, 89
verzaken, 13
verzeekering, 96
verzen, 54, 137
verzijpen, 137
vestingbouw, 75
viseie, 60
vieren, 18, 35
vijand, 20
vlaswiek, 119
voeren, 53
voet, 10
voldoening, 74
volkoomen, 75
vollen, 129
voorde, 7

voordeel, 9
 voordeelgelden, 75
 voordeelstaaten, 74
 voorhanden, 95
 voorlezen, 74
 voornaamlykste, 75
 vooroordeel, 76
 voorrechten, 74
 voorspraak, 73
 voorwenden, 76
 voorzichtigheydt, 137
 voorzieningen, 74
 vraagbaak, 74
 vrijdag, 12
 vrijheidsbrief, 74
 vro, 55
 vroolijk, 55
 vroom, 27, 137
 vrouw, 15

W.

Waag, 55
 waardschap, 138
 waarnemen, 55
 waarnissen, 74
 waarschijnlijk, 152
 wachten, 103
 wachtburgken, 76
 waer, 55
 waergeven, 55
 wagen, 55
 walen, 79
 walhoeders, 104
 walken, 129
 wanc, 55
 wanhaavening, 103
 wankelen, 55
 wanken, 55
 want, 121
 warhoofd, 28
 warneren, 55
 wederhoorige, 138
 wederkeeren, 138
 wederspraak, 74
 wederzijdeling, 74
 wee (doen), 90
 weederbrieven, 75
 weederspoedt, 94
 week, 11
 weergeld, 14

weerwolf, 14
 weg, 55
 wegen, 55
 weide, 8
 weiden, 8
 weidsch, 8
 weit, 10
 weldaaden, 74
 weleer, 56
 wellicht, 152
 wenden, 129
 wenken, 55
 werpte, 138
 werschap, 138
 wijl, 56
 wijle, 56
 wijlneer, 56
 wijn, 58
 wikken, 57
 windhond, 3
 winken, 55
 wippen, 105
 wisen, 36
 wiskonstenaars, 75
 wispel, 39
 wispelen, 39
 wispelturig, 39
 woede, 12
 woensdag, 12
 wolfsklauw, 25
 wonderdaad, 74
 wondheeler, 74
 worm, 59
 wouden, 121
 wroegen, 82
 wroegelyk, 82
 wroeghen, 56
 wroeging, 56
 wryten, 85, 89

Z.

Zaak, 13
 zak, 58
 zaterdag, 12
 zeedevooghdt, 75
 zeer, 23
 zegel, 58
 zegsluiden, 76
 zenden, 120

zieden, 95
zier, 46
zijgen, 135
zinslot, 75
zinuiting, 75
zintwist, 74
zoetelaar, 95
zolder, 58
zondag, 11
zonderlinghe, 51

zondvloed, 134
zoutverbond, 138
zucht, 81
zulx, 103, 104
zundtvloedt, 134
zwaan, 12
zwager, 134
zwanenzang, 13
zwang, 75
zyphen, 137

INHOUD.

	Biz.
1. Volkskarakter en taal	1
2. De taal een spiegel van het volksleven	4
3. Beteekenis der woorden	18
4. Geheel of gedeeltelijk verdwenen woorden . .	31
5. Vreemde woorden	57
6. Woorden en uitdrukkingen uit Hoofts Neder- landsche Historiën	69
7. Uit Hoofts Historiën (vervolg)	86
8. Uft Hoofts Historiën (vervolg)	98
9. Verouderde woorden in den Staten-Bijbel . .	106
10. De gevoelswaarde der woorden	139
11. Woordenlijst	154
